

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**MEVLÂNÂ'NIN *MESNEVÎ*'SİNDE KÖTÜLÜK
PROBLEMİ**

Vicdan Hilal KOCABAŞ

Danışman
Prof. Dr. İbrahim EMİROĞLU

2010

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Mevlânâ’nın Mesnevî’sinde Kötülük Problemi**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

11 /06 /2010

Vicdan Hilal KOCABAŞ

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde Kötülük Problemi
Vicdan Hilal Kocabaş

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Felsefe ve Din Bilimleri Programı

Kötülük probleminden bahseden farklı kişi ve düşünce ekollerinin bu probleme değişik çözüm önerileri sunduğu görülmektedir. Kötülük ve iyilik kavramlarına, bir sûfi gözüyle bakan Mevlânâ, kötülük çeşitlerinden en çok ahlâkî olanı üzerinde durur. O'nun asıl gayesi insanın mutluluğuna engel olan sebepleri belirlemek ve bunları ortadan kaldırmaktır. Mevlânâ'ya göre kötülüğe yönelten âmiller Şeytan, nefis, aklı kullanamama ve kötü çevredir. Onun düşüncesinde mutlak kötülük diye bir anlayışın yer olmadığı, kötülöklere göreceli bir anlayışla bakmak gerektiği üzerinde durduğu görülmektedir.

Mevlânâ Celaleddin er-Rûmî'nin Tanrı anlayışı optimisttir. Allah'ı mutlak iyi ve mükemmel varlık olarak gören Mevlânâ, O'nun takdir ettiği her şeyin de bu iyiliğin bir sonucu olduğunu düşünür. Allah'ın isim, sıfat ve fiillerinin iyiliği, O'nun iyiliğine kanıt olarak gösterilebilir. İnsanı değerli olarak yaratması da bu kanıtlardan sayılır. Mevlânâ, kötülük diye ileri sürülenlerle Tanrı'nın iyiliğini şu gerekçelerle uzlaştırmaktadır: İmtihan için kötülük, sınırlı bilgiden dolayı kötü sanılan iyilik, hikmeti kavrayamama, göreceli iyilik, iyinin kıymetinin bilinmesi için kötülük ve ruhi olgunluk için kötülük. Mevlânâ, kötülöklere karşı takınılması gereken tavır ve tutumun nasıl olması gerektiği konusunda da tavsiyelerde bulunur.

Mevlânâ, felsefede kötülük problemi veya teodise olarak kabul edilen bu konuyu, kendi düşünce sistemi içinde oldukça tatmin edici bir şekilde

çözmüştür. Allah sevgisini anlayışının merkezine koymuş olan Mevlânâ, kötülük problemini de bu çerçevede ele almıştır. O'na göre, Allah'ın kötülükleri vermesi (paradoksal gibi gözükse de) O'nun Kemâl'indedir.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Tanrı'nın İyiliği, Kötülük Problemi, Mesnevî.

ABSTRACT
Master Thesis
The Problem of Evil in Mevlânâ's *Mesnevî*
Vicdan Hilal Kocabaş

Dokuz Eylül University
Institute of Social Sciences
Department of Philosophy and Religion Sciences
Program of Philosophy and Religion Sciences

Quite a number of people and schools of thoughts have shown a close interest in the subject of evil and offered different solutions to the related problems. Mawlana Calaladdin er-Rumi as a Sufi also recognizes the existence of goodness and evil in the world as a challenging problem by emphasizing the moral issues involved in any understanding of evil. His main aim was to identify and eliminate the causes that prevent human beings from achieving happiness.. According to Mawlana, the causes which leads people to evil are; lower self-esteem, not acting wisely, and bad environment. In Mawlana's thought there is no absolute evil and for him evil needs to be seen as a relative reality.

Mawlana's understanding of God is of an optimist. Mawlana who contemplates God as absolutely benevolent and excellently presence thinks that everything appreciated by God are the results of this benevolence. The names, attributes and actions of God could be shown as an evidence for his benevolence. In addition to these, the creation of human beings as a valuable presence is also one of these evidences.

Mawlana attempts to mediate what has been expressed as evil and God's benevolence, with reference to these reasons; evil for examination, benevolence that is supposed to be evil because of the limited knowledge, incapability of apprehending the benefit, relatively goodness, evil for appreciating benevolence and evil for spiritual maturity. Mawlana also gives recommendations regarding to how to take appropriate attitude in order to overcome evil.

Mawlana's arguments intends to solve the problem of evil satisfactorily, namely the question of theodicy in philosophy. Mawlana also deals with this problem by placing the love of God in the center of his understanding. Accordingly, the relative evil created by God (even if it may seem paradoxical) is the result His perfection.

Key Words: Mawlana, God's Benevolence, The Problem of Evil, Mesnevî.

İÇİNDEKİLER

MEVLÂNÂ'NIN *MESNEVÎ*'SİNDE KÖTÜLÜK PROBLEMİ

YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ	1
FELSEFEDE “KÖTÜLÜK PROBLEMİNE” GENEL BİR BAKIŞ.....	1
A. Kötülük Probleminin Kısaca Mahiyeti.....	1
B. Kötülüğün Tanımı ve Çeşitleri.....	5
B.1. Ahlâkî Kötülük	6
B.2. Fizikî (Doğal) Kötülük	7
B.3. Metafizik Kötülük	8
C. Kötülük Probleminin Tarihine Kısa Bir Bakış.....	9
D. Dinler ve Kötülük Problemi	13

BİRİNCİ BÖLÜM

MESNEVÎ'DE “İYİLİK”, “KÖTÜLÜK” KAVRAMLARI

1.1. BİR SÛFÎ OLARAK MEVLÂNÂ.....	19
1.2. MESNEVÎ' DE İYİLİK VE KÖTÜLÜK KAVRAMLARI	21
1.2.1. Kötülük ve Kötülüğe Sevk Eden Amiller	22
1.2.1.1. Şeytan.....	22
1.2.1.2. Nefs	26
1.2.1.3. Akli Kullanamama ve Cehalet	28
1.2.1.4. Kötü Kişiler ve Çevre	30
1.2.2. Kötülük Çeşitleri	32
1.2.2.1. Ahlâkî Kötülük.....	32
1.2.2.2. Fizikî (Doğal) Kötülük.....	37
1.2.2.3. Metafizik Kötülük	39
1.2.3. Kötülüğün Mutlaklığı ve Göreceliliği Problemi	40

İKİNCİ BÖLÜM

MESNEVÎ'DE TANRI'NIN İYİLİĞİ

2.1. TANRI TASAVVURU	45
2.2. MUTLAK İYİLİK	51
2.3. ALLAH'IN İYİLİĞİNİN KANITI	58
2.3.1. O'nun Güzel İsim ve Sıfatları	58
2.3.1.1. Rahman / Rahîm.....	58
2.3.1.2. Gafur	61
2.3.1.3. Settar	62
2.3.1.4. Adil.....	64
2.3.1.5. Tevvab.....	65
2.3.2. O'nun Güzel Fiilleri	66
2.3.2.1. Takdir-i İlahînin İyiliği	66
2.3.2.2. İhsan-ı İlâhî ve Lütf-u İlâhî.....	70
2.3.3. İnsanı Değerli Olarak Yaratması.....	73
2.4. ALLAH'IN İYİLİĞİ VE KÖTÜLÜK PROBLEMİNİN UZLAŞTIRILMASI..	77
2.4.1. İmtihan (Te'dib -Uyarı) İçin Kötülük	79
2.4.2. Sınırlı Bilgi (Cahillik Sebebiyle Kötü Sanılan İyilik).....	85
2.4.3. Hikmeti Kavrayamama (Büyük İyilik İçin Küçük Kötülük)	88
2.4.4. Zıtların Doğurduğu Uyum / Denge	92
2.4.5. Göreceli İyilik - Kötülük.....	96
2.4.6. İyinin Kıymetinin Bilinmesi İçin Kötülük	101
2.4.7. Ruhi Olgunluk İçin Kötülük	103
2.5. KÖTÜLÜKLERE KARŞI TAKINILACAK TAVIR VE TUTUM	106
2.5.1. Akli Kullanma	106
2.5.2. Hakk'a Yönelme	108
2.5.3. Ahlâkî Kötülüğü Yenme	112
2.5.4. Acı ve Sıkıntıya Rıza Göstererek Olgunlaşma	115
2.5.5. İyi Dost ve Çevre Edinme	116
2.5.6. Kötülüğü İyilikle Yenme	118
SONUÇ	119
KAYNAKLAR	123

KISALTMALAR

b.	Beyit.
Bkz.	Bakınız.
C.	Cilt.
C. Ü.	Cumhuriyet Üniversitesi
Çev.	Çevirmen.
D.E.Ü.	Dokuz Eylül Üniversitesi.
Dîvân	Dîvân-ı Kebîr.
Fîh.	Fîhi Mâ Fîh.
s.	Sayfa.
S. Ü.	Selçuk Üniversitesi
T.D.K.	Türk Dil Kurumu.
T.D.V.	Türkiye Diyanet Vakfı.
Yay.	Yayınevi.

GİRİŞ

FELSEFEDE “KÖTÜLÜK PROBLEMİNE” GENEL BİR BAKIŞ

A. Kötülük Probleminin Kısaca Mahiyeti

Sahip olduğu düşünme gücü ve muhakeme yeteneğiyle insan, diğer canlılardan ayrılan bir varlıktır. Aklını kullanma yeteneği, insan için bir üstünlük vasıtası olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte bu özellik insanı, canlılar dünyasının sorumlu ve en tedirgin canlısı yapmıştır, denilebilir. Çünkü insan sadece kendini, bugünü ve yakın çevresini düşünmekle kalmaz, bunun yanı sıra geleceği ve bütün insanlığın durumunu da merak eder. Özellikle depresyon, yangın ve sel baskını gibi doğa felaketlerine maruz kaldığında; savaşlar, katliamlar gibi insan eliyle yapılan kötülüklerle karşılaştığında, pek çok masum insanın ölmesi veya zarar görmesi, insanı etkiler. Dahası o, birçok dürüst ve namuslu insan dünyada yoksulluğun ve izah edilemez bir sefaletin pençesinde kıvrılırken, kötü ve sahtekâr insanların dünyada mutlu ve rahat bir hayat sürmelerini, mutlak iyi ve adil bir Yüce Tanrı'nın varlığıyla bağdaştıramaz. Bundan dolayı kötülük ve kötülüğün kaynağı problemi, bütün dinlerin üzerinde durduğu ortak konulardan biridir. Kötülük bazen top yekûn inkâr edilmiş, bazen de onun bir imtihan aracı olduğu ve sabredenlerin sonuçta büyük kazançlar elde edeceği ileri sürülmüştür. Bazen de istenmeyen durumların ya insanın iradi eylemlerinin kaçınılmaz bir sonucu olduğu ya da Yüce Tanrı'nın kontrolü dışındaki kötücül varlık/varlıkların eseri olduğu iddia edilmiştir. Ancak kötülüğün kaynağı konusunda ortaya atılan bu çözüm tarzlarından hiç biri nihai noktada herkesi tatmin etmemiştir. Bundan dolayı kötülük problemi dün olduğu gibi bugün de din ve düşünce sistemlerinin hararetle tartıştığı bir konu olma özelliğini sürdürmüştür.¹

“Evrendeki kötülüklerin iyi bir Tanrı ile bağdaşmadığı” görüşü etrafında oluşan “kötülük problemi”, tarihi olarak oldukça eskidir. Kötülük problemi, hemen

¹Yitik, Ali İhsan, “Hint Dinlerinde Kötülük ve Şeytan”, *Milel ve Nihal Dergisi*, sayı:1, (2003), ss. 21-39.

her çağda sadece filozofları ve ilahiyatçıları uğraştırmakla kalmamış, aynı zamanda mevcut dünya ve insan üzerine kafa yoran herkesi de meşgul etmiştir. Varlıkların salt yetkin bir ilkedен doğmuş olması, dinlerin ve felsefi sistemlerin ortak iddiasıdır. Bu ilke özünde iyiliğe işaret etmektedir. Peki, bu iddialar doğruysa “kötülüğün mevcudiyeti” nasıl açıklanmalıdır? Nesnelere ezeli kaynağının salt yetkinlik olduğuna ilişkin iddia, felsefenin en önemli iddiasıdır. Tanrıbilimde de durum böyledir. Felsefe ve din uyum içinde evrenin Tanrı tarafından meydana geldiğini iddia eder ve bu Tanrı'nın en yüksek mükemmellik ve sevgi olduğunu ileri sürer.²

Bunlarla birlikte göz ardı edilemeyecek bir olgu daha vardır: Fenalık ve kötülük de bu dünyadadır. Var olan her varlık acı ve ölümle karşı karşıyadır. Canlılar acımasız bir savaşın içinde dönüp dururlar. Hal böyleyken, “kötülük bir realite değildir” denilemez. İnsandaki günaha meyil, ahlâkî olarak kötülük potansiyeli de bilinen bir durumdur.

Bütün bunları göz önünde bulundurursak, şu soruyu sormak kaçınılmaz gibidir. “Kötülüğün kaynağı neresidir?” “Eğer dünya salt iyi bir Yaratıcı tarafından var edildiyse, mevcut kötülük nasıl izah edilecektir?”

Kötülüğün varlığı ile salt iyi ilke olan Yaratıcı'nın arasındaki çelişki, oldukça karmaşık gibi görünmektedir. Bu çelişki felsefeyi ve dini anlayışları zora sokmuştur. Felsefede bu zorluğu her şeye şüpheyle bakan kuşkucular şöyle ifade eder:

“Tanrı kötülüğü engellemek istiyor da gücü mü yetmiyor? O halde güçsüzdür. Gücü yetiyor da istemiyor mu? O halde kötü niyetlidir. Hem gücü yetiyor, hem canı istemiyor mu? O halde kötülük nereden geliyor?”³

David Hume, *Din Üstüne* adlı eserinde Philo'nun ağzından hala tam çözülememiş olan bu soruyu sormuştur. Hume'un, kötülük problemini özetleyen bu ifadesi birçok filozof tarafından kullanılmıştır. Kötülük problemi karşısında Tanrı'nın ilim, kudret, irade ve iyilik sıfatlarının aynı güçte savunulamayacağına,

² Werner, Charles, *Kötülük Problemi*, (çev: Sedat Umran), Kaknüs yay. İstanbul, 2000, s. 7.

³ Hume, David, *Din Üstüne*, (Çev. Mete Tunçay), İmge Yayınevi, Ankara, 1995, s. 209.

bunu savunan teist sistemlerin de büyük bir çelişki içerisinde olacağı iddiasına az önce değinilmişti. Tanrı'nın tamamen iyi, kudretli, âlim olduğunu düşünmek, diğer yandan kötülüğün var olduğunu öne sürmenin bir çelişki olduğunu kabul etmek, “Mantıksal Kötülük Problemi” olarak adlandırılır. Yani biri kabul edildiğinde diğerinin kabul edilmemesi gerekir.⁴

Dünyadaki mevcut kötülüklerin, iyi bir Tanrı ile bağdaşmaması şeklinde özetlediğimiz “kötülük problemi” hakkında, felsefi sistemler ve dinler farklı çözüm önerileri sunmuştur. İleride kısaca değineceğimiz bu bakış açıları elbette konunun anlaşılması için gereklidir. Genel itibarıyla felsefenin ilgilendiği bu konu, aynı zamanda ahlâkın da ilgi alanına girer. Ahlâkî konularda kendine has özgün üslubu ve çok zengin yorumlama biçimiyle Mevlânâ'nın bu konudaki görüşleri ve öğretilerinin farklı bir derinliği vardır. Çalışmamızın ana başlığını belirleyen bu görüşlerin bir araya gelmesi, kötülük probleminin anlaşılmasında önemli bir malzeme oluşturmuştur. Felsefenin sorgulayıcı bakış açısının yanında, tasavvufun hayata dönük, çözümleyici bakışının bu konuyu anlamada göz önünde bulundurulması gerekir. Tasavvuf, İslâm dininin deruni ve ahlâkî cephesidir. Bazı mutasavvıflar tasavvufla ahlâkın aynı şey olduğunu söylerler.⁵ Ünü dünyaya yayılmış, önemli bir mutasavvıf olan Mevlânâ'nın insanı ilgilendiren hemen hemen her konuyla ilgili fikirlerine birçok kaynakta rastlıyoruz. Bu çalışmada Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde kötülük probleminin dair söylediklerini toparlayıp tasnif etme ve kısa değerlendirmelerde bulunma imkânı bulduk.

Mevlânâ'nın eserlerinde ahlâkî kişilik hakkında çağdaş ahlâk ve psikoloji kuramlarından farklı bir ufuk açan bir anlayışın ifade edildiği görülür. İslâm tasavvuf geleneğinde benimsenen “insan felsefesi” ile İslâm ahlâk felsefesi geleneğinde “erdemli bir ahlâkî kişiliğin” kazanılmasında beşeri güç ve yeteneklerin işlevine dair öğretiler Mevlânâ tarafından özgün bir tarzda bütünleştirilir.⁶ Mevlânâ bu kişisel

⁴ Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1990, s. 120.

⁵ Konur, Himmet, “Mevlânâ, Tasavvuf ve Ahlâk”, *Mevlânâ ve İnsan–Sempozyum Bildirileri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. , Ank. 2008, s. 33. (Ayrıca bkz. Kuşeyri, Abdülkerim, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1991, s. 404-411.)

⁶ Bilen, Osman, “Mevlânâ ve Ahlâkî Kişilik”, *Mevlânâ ve İnsan –Sempozyum Bildirileri -*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. , Ank. 2008, s. 46.

gayret yollarını belirlerken, kötülük unsurunun insan hayatındaki rolü ile ilgili önemli tespitlerde bulunur. Ahlâkın insan hayatındaki yerini vurgularken, olgun ve erdemli insan modelini kendi düşüncesi içerisinde belirleyen Mevlânâ'ya göre insan, içinde ilahi bir yön bulunan akıllı ve özgür bir varlıktır. İslâm tasavvufuna göre, Allah insanı yeryüzünde kendi halifesi olarak yaratmıştır.⁷ Yine yerlerin ve göklerin kabul etmediği emaneti insan üstlenmiştir.⁸ Yani insan Allah'ın kendine verdiği emaneti yerine getirmek üzere yeryüzündedir. Bu emanet Allah'ın iradesini gerçekleştirmektir. İnsanın hayırlı amel işlemesi bu iradenin muhtevasına dâhil olduğundan, dini saadet veya Allah'ın emrini yerine getirmek, ahlâkî saadette ya da hayırlı amel işlemekle aynı olmalıdır. Buradan hareketle insanın yeryüzündeki vazifesi açık bir şekilde tanımlanabilir. İnsan değerleri tahakkuk ettirmek için yaratılmıştır. Eğer Allah'ın iradesi tahakkuk ettirilecekse, ahlâkî değerleri gerçekleştirmek yükümlülüğünden kaçış yoktur.

Şu halde, ahlâkî eylem, tabiat kanunlarının işleyişi gibi zorunlu değildir. Bu, ahlâkî eylemden başka bir şeyi yerine getirme seçeneği her zaman kendisi için mümkün ve açık olan özgür bir failin eylemidir. Hatta bir değeri gerçekleştirmekle ahlâkî bakımdan yükümlü bulunmak, ancak o değer gerçekleştirilmediği veya ihlal edildiği bir tarihi durum olmaksızın düşünülemez bile. Dolayısıyla ahlâkîlik, varoluşu niteleyen iki beter halden, yani ahlâkî kötülüğün mümkün olduğu gerçeğinden ve dünyanın mükemmel olmadığı gerçeğinden ayrılamaz.⁹

İşte bu iki durum insanın ahlâkî bir varlık oluşunun da ön şartıdır. Zira tasavvufun özünde de insanın bunlarla birlikte yaşaması ve bu durumu aşmaya çalışması vardır. Mevlânâ'ya göre insan, bu çabaları sebebiyle diğer varlıklardan üstündür.

⁷ Bakara 2/30.

⁸ Ahzab 33/72.

⁹ El-Faruki İsmail R. , “Ümmetin Varlık Sebebi Üzerine”, (Çev: Osman Bilen), *İslâmiyat*, VIII, (2005) sayı, 2, ss. 133-145.

B. Kötülüğün Tanımı ve Çeşitleri

Kelimenin kökü olan “kötü”, “nitelikleri aşağı olan hoşa gitmeyen, işe yaramayan, değersiz” olarak tanımlanmakta, eski Türkçe karşılığı olarak da fena ve şeni sözcükleri gösterilmektedir. “Kötülük” ise, “kötü olma durumu”, “zarar verecek iş”, “kemlik” ve “şer” olarak belirtilmektedir. Eski Türkçe karşılığı “şer” olarak gösterilen ve “iyinin karşıtı” olarak tanımlanan¹⁰ “kötü”, ya “değersiz bulmanın, kınamanın, ayıplamanın konusu olan her şey” ya da “ahlâk değerlerine ve törel istence karşı olan her şey,”¹¹ olarak açıklanmaktadır.

Bir başka tanıma göre kötülük; genel olarak, “doğadan gelen, ya da bilinçli insan eyleminin sonucu olan ve insan varlığına bu dünyadaki yaşamında büyük zarar veren durum, oluşum ya da şey” demektir. Bu kavram, “amaca uygun olmayan, kusurlu ve yetersiz olan, korku ve endişe verici olan, zarar, acı ve rahatsızlık veren şey” anlamlarına geldiği gibi, “düşük nitelikte olma, değersiz ve işe yaramama” gibi anlamlara da gelir.¹² Bu tanımlarda insan iradesinin göz önünde bulundurulmadığını görüyoruz. Biz söz konusu kavramı incelerken, ahlâkî değerleri oluşturan toplum bakış açısı yanında insan iradesiyle oluşan kötülük üzerinde de durduk.

Etimolojik olarak Arapça’da “şerare” masdarından gelen kötülük, “sûû” kelimesinden daha kapsamlıdır. Çünkü lügatlerde şer, “sûû”, fesad ve zulüm kavramlarıyla karşılanmaktadır. Çoğulu ise “şürur” ve “eşrar” şeklindedir. Mesela, iyilerin (el-ehyar) karşıtı olarak “kavmun eşrâr (kötülerin topluluğu)” denilir. Kötülük yapan kimseye de “şerrîr” denilir. Kısacası, lügatte şerr, kötülük, kötü kişinin fiili anlamına gelir. Bu anlamıyla o, tamamen iyinin (hayr) zıddıdır ve tanımları da bu zıddiyetten hareket edilerek yapılmıştır.¹³

Felsefe literatürüne baktığımızda ortak bir kötülük tanımı olmadığını görüyoruz. Kimine göre o, “yararsız”, “hoşa gitmeyen” şeyler olarak tanımlanırken

¹⁰ *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara, 1983, VII. Baskı. (Ayrıca bkz. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ank., Vadi yay. 2001)

¹¹ Akarsu, Bedia, *Felsefi Terimler Sözlüğü*, Savaş Yayınları, Ankara, 1984 (Kötülük mad.).

¹² Cevizci, Ahmet, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma, İstanbul, 2000, s. 574.

¹³ Özdemir, Metin, *İslâm Düşüncesinde Kötülük Problemi*, İstanbul, Furkan Kitaplığı, 2001, s. 17.

kimine göre ise “acı”, “bilgisizlik”, “adaletsizlik” hatta “mutsuzluk” olarak ifade edilmiştir. Kötülük kavramının düşünce tarihinde farklı şekillerde ifade edilmesinin sebebini ise standart bir ahlâk öğretisinin olmaması şeklinde özetleyebiliriz.

“Kötülük Nedir?” sorusuna ortak bir cevap verilmemesi, Alexis Carrel’e göre yeni bir görüşün doğmasına sebep olmuştur: Bundan böyle “kötülük nedir?” sorusunun cevabı dinde, başka bir deyişle Tanrısal vahiyde aranmalıdır. Bu görüş kötülüğün Tanrı’nın emirlerine karşı gelmekten başka bir şey olmadığını ifade edilmesiyle daha da güçlenmiştir. Tanrı’nın emirleri kutsal kitaplarda yazılı olduğuna göre, bir kimse neyin iyi neyin kötü olduğunu bu kitaplara bakarak zahmetsizce öğrenir.¹⁴

Kötülük problemi, genel olarak, “Tanrı tarafından yaratılmış olduğu kabul edilen dünyamızda var olduğu ve Tanrı’nın varoluşuna ya da en azından temel özelliklerine zarar verdiği veya gölge düşürdüğü düşünülen kötülüklerle ilgili problem” şeklinde tanımlanır.¹⁵ Kötülük problemi, felsefe tarihinde “Tanrı’nın adaleti” anlamına gelen “Teodise” terimi ile anlatılır.¹⁶ Bir başka deyişle teodise, her şeye gücü yeten Tanrı’nın sınırsız iyilik ve adaleti ile evrendeki kötülüğün varlığını uzlaştırma girişimidir. *Teodise* sözcüğünün, felsefî literatürde yerini alması, Leibniz’in “*Teodise Denemeleri*” adlı yapıtının yayımlanmasıyla gerçekleşmiştir.¹⁷

Teistik açıdan kötülük problemiyle ilgilenen filozoflar, genel olarak kötülüğü şu başlıklar altında ele almışlardır.

B.1. Ahlâkî Kötülük

Ahlâkî kötülükle, genel olarak, “insan iradesinin kötüye kullanılması sonucu ortaya çıkan hata ya da günah” olarak anlaşılmaktadır.¹⁸ Mc Closkey’e göre, “basit

¹⁴ Carrel, Alexis, *Başarının Sırları*, (çev. Refik Özdek) , Yağmur Yayınları, İstanbul, 1991, s. 100.

¹⁵ Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, s. 575.

¹⁶ Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, s. 121.

¹⁷ Ulaş, Sarp Erk, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat yay. , Ankara, 2002, s. 1414.

¹⁸ Yasa, Metin, *Tanrı ve Kötülük*, Elis Yayınları, Ankara, 2003, s. 17.

bir ifadeyle ahlâksızlıktır. Bencillik, kıskançlık, açgözlülük, aldatma, acımasızlık, sertlik, korkaklık gibi kötülüklerle, savaşlar ve içerdikleri vahşet gibi büyük ölçekli kötülüklerdir.”¹⁹ John Hick ise kötülükleri, kötülüğün failine göre tanımlar ve ahlâkî kötülüklerin insan kaynaklı olduğunu belirtir; acımasız, adaletsiz, garazlı ve sapık düşünce ve davranışlar bu tür kötülüklerdir.²⁰

Ahlâkî kötülüğün temelinde özgür olan ama bu özgürlüğünü kötü bir şekilde kullanan ya da ihmalkâr davranan insan vardır. İnsan iradesinin kötü kullanımı sonucu oluşan ahlâkî kötülükler; insanın sorumlu ve özgür olmasıyla, Tanrı'nın gücünün bağdaştırılamayacağı esasına dayanan bir takım itirazlara sebep olmuştur. Bu durumda irade hürriyeti ile Tanrı'nın gücü arasındaki ilişki nasıl değerlendirilmelidir? Çelişik görülen bu durumu filozoflar birçok şekilde izah etmişlerdir. Çalışmamızın ana konusu olan Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde de bu konuyla ilgili bir hayli malzeme bulunmaktadır. İleride bu husus, ayrıntılı biçimde işlenecektir.

B.2. Fizikî (Doğal) Kötülük

Doğal ve tabii kötülük de denebilen fizikî kötülük²¹ ile ahlâkî kötülükten farklı olarak, insan iradesiyle açıklanamayan, tabii olarak meydana gelen depremler, seller, salgın hastalıklar, acılar vs. kastedilir. O halde dünyada gördüğümüz bütün kötülükleri insanın özgür iradesiyle veya kötü seçimleriyle açıklayamayız.²²

Hick, doğal kötülüğü hastalık yapan bakteriler, depremler, fırtınalar, kuraklıklar, kasırgalar vb. durumlarda insan eylemlerinden bağımsız olarak meydana gelen kötülükler olarak tanımlar. Bu tür kötülükler sonuç olarak insan üzerindeki etkilerine göre kötüdürler.²³

¹⁹ Yaran, Cafer Sadık, *Kötülük ve Theodise*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 30

²⁰ Manafov, Rafiz, *John Hick'in Din Felsefesinde Kötülük Problemi ve Teodise*, İz Yay. , İstanbul, 2007, s. 42.

²¹ Bkz. Yaran, *Kötülük ve Theodise*, s. 26.

²² Yaran, Cafer Sadık, *R. Swinburne Felsefesinde Teizmin Rasyonelliği*, Etüt Yayınları, Samsun, 1999, s. 207.

²³ Manafov, *John Hick'in Din Felsefesinde Kötülük Problemi ve Teodise*, s. 39.

Fizikî kötülükleri şu başlıklar altında sınıflandırabiliriz:

a) Bazı doğal çevreler: Bu çevreler ile verimsiz topraklar, çöller, kar ve buzlarla kaplı yaşanılması imkânsız dağ ve araziler kastedilir.

b) Zararlı Yaratıklar: Bunlar; kurt ve kaplan gibi yırtıcılar; akrep ve yılan gibi zehirli, sinek gibi mikrop taşıyıcılar, sayıları azımsanmayacak kadar çok olan ve canlıları içten içe kemiren tenyalar gibi yaratıklardır.

c) Doğal Afetler: Yangın, sel felaketi, fırtına, deprem, kıtlık gibi canlıları her yönüyle tedirgin eden olaylar bu grubu oluştururlar.

d) Bedensel Kusurlar: Sağırlık, dilsizlik, körlük, sakatlık gibi eksiklikler de bu grupta değerlendirilir.²⁴

Görülüyor ki; insanların varlığını izahta zorlandıkları birçok olay fizikî kötülük olarak nitelendirilmektedir. Aynı ahlâkî kötülüğe yapılmaya çalışılan izahlar gibi buna da değişik izahlarda bulunulmuştur. Biz bu izahlar içinde Mevlânâ'nın yaklaşımı üzerinde yeri gelince duracağız.

B.3. Metafizik Kötülük

Yaratılmış evrenin sonluluğuna ve sınırlılığına işaret eder. Augustineci teodise geleneği, diğer iki kötülük çeşidini yani fiziksel ve ahlâkî kötülüğün en son nedeni olarak “Metafiziksel kötülüğü” görür. Ancak bu teodise yanlılarının çoğu, yaratılmış şeylerin kaçınılmaz yetkinsizliğine kötü olarak bakılmasına karşı çıkarlar. Çünkü sınırlılık ve mükemmel olmayış anlamına gelen sonluluk eğer yaratılmış bir âlem olacaksa kaçınılmazdır.²⁵ Tarihsel olarak bakıldığında daha önceleri felsefi literatürde genişçe tartışılmasına rağmen “Metafizik Kötülük” ifadesinin ilk kez Leibniz tarafından kullanıldığı görülür.²⁶

²⁴ Yasa, *Tanrı ve Kötülük*, s. 19.

²⁵ Çınar, Aliye, “Leibniz’de Kötülük Problemi ve Teodise”, *Uludağ Ün. İl. Fak. Dergisi*, C. 14, sayı: 1, 2005, s.164.

²⁶ Manafov, *J. Hick’in Felsefesinde Kötülük Problemi ve Teodise*, s. 43. (bkz. Leibniz, G. Wilhelm, *Theodice (Ya da Tanrı'nın Haklı Kılınması)*, (Çev. Levent Özşar) Biblos yay. İst, 2009)

Leibniz'e göre "varlıklar" yetkinliklerini Tanrı'dan, yetkinsizliklerini ise sınırsız olmaya gücü yetmeyen kendi tabiatlarından almaktadırlar. Metafiziksel bakış açısından Leibniz, kötülüğü zorunlu yapma eğilimindedir. Tanrı mümkün olan en iyiyi meydana getirmekle yükümlü olduğu için ve gerekli olan birliğe ve güce sahip bulunduğundan O'nda kusur ve suçun bulunması imkânsızdır ve O, kötülüğe izin verdiği zaman bu hikmettir, fazilettir. Zira bir kötülük mümkün olan en iyinin tasarımıyla ilişkili olduğu için Tanrı ona izin verir. Metafiziksel bir zorunlulukla, kötü Tanrı'nın seçtiği en iyide bile bulunur.²⁷

Leibniz için "Yetkin olmayış" dünya kavramında zorunlu olarak bulunan bir öğedir. İçinde sonlu varlıkların bulunmayacağı bir dünya düşünülemez. Sonlu varlıklar ise, sonlu oldukları için, yetkin değildirler. Öyle ise, Tanrı bir dünya yaratacaksa, bunun sonlu varlıklardan kurulması bir zorunluluktur. İşte sonlu varlıkların eksik oluşları, yetkin olmayışları "Metafizik kötülüktür". Bu kötülüğe ilişkin tek bir somut dünyevi örnek vermek elbette mümkün değildir. Zira bu tür kötülük, asıl kötülük çeşitleri olarak yaygın bir biçimde kabul edilen diğer iki türden, sadece derece veya tür olarak değil, ilke ve cins olarak da kökten ayrılmaktadır.²⁸

C. Kötülük Probleminin Tarihine Kısa Bir Bakış

Problemin tarihi Platon'a dek uzanmaktadır. Platon'un değerlendirmeleri dağınıktır ve probleme tam bir çözüm getirmemiştir. Öyle görünüyor ki o, kötülüğü evrendeki düzensiz hareketlere bağlamakta ve ondan Tanrı'yı değil de kötü ruhları sorumlu tutmaktaydı. Platon, daha sonraki birçok Platoncu düşünürün aksine, kötülüğün kaynağını maddede görmüyordu. Maddenin her türlü kötülüğün kaynağı olduğu fikrinde ısrar eden, özellikle Plotinus idi. Onun bu görüşü daha sonra, genel temayülleri itibariyle kötümser olan düşünürleri etkilemiştir.²⁹

Kötülük problemi ortaçağ filozofları tarafından ele alınmış ve tartışılmıştır. Onlar problemin çözümünü Tanrı'da ya da maddede değil kötülük kavramını

²⁷ Çınar, "Leibniz'de Kötülük Problemi ve Teodise", s. 168. (bkz. Leibniz, G. Wilhelm, *Theodice*)

²⁸ Yaran, *Kötülük ve Theodise*, s. 27.

²⁹ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 121.

yorumlamada bulmuşlardır. Ortaçağda yaygın olan bu eğilimi St. Augustine, İbn Meymun ve Thomas Aquinas'ın eserlerinde net olarak bulmak mümkündür.³⁰ Bu düşünürlerin söz konusu görüşlerinden şu ortak sonuç çıkarılabilir: Kötülüklerin reel varlığı yoktur; onlar, yokluğa, eksikliğe ve belirsizliğe ilişkin hususlardır. Dolayısıyla da kötülük problemi sadece sözde problemdir.³¹

Batı Hıristiyan düşüncesine bakıldığında, St. Augustine'e dair birkaç söz söylenmelidir. Çünkü O'nun temellendirdiği teodise anlayışı, kendisinden sonra gelen düşünürler tarafından takip edilmiştir. Augustine teodisesinin merkezini, Hıristiyanlığın "Düşüş" doktrini oluşturur. Buna göre, Tanrı insanı kendinde hiçbir günah olmaksızın yaratmıştır ve kötülüklerden arındırılmış bir dünyaya yerleştirmiştir. Ne var ki insan Tanrı vergisi özgürlüğünü bilerek kötüye kullanmış ve günaha düşmüştür. Bazı insanlar Tanrı'nın lütfuyla kurtarılacak, ötekiler ebedi cezaya mahkûm edilecektir. Bütün bunda, Tanrı'nın hem iyiliği hem adaleti açıkça gösterilmiştir.³²

St. Augustine'e göre, gerek varlığın kötü fonksiyonundan kaynaklanan kötülük, gerekse de günaha karşılık gelen cezadan kaynaklanan kötülük evrende ahenksizliği değil, ahengi doğurur. Öyle ki bu dünya, üzerinde hiç kötülük olmayan dünya kadar iyi ve güzeldir. St. Augustine, kötülüğün, dünyanın estetik görünümünü tamamladığını söyler.³³ Özet olarak, St. Augustine'e göre, var olan her şey Tanrı'nın güç ve iyiliğinin bir sonucudur. Tanrı kötü olanı yaratmaz. Yaratıkların iyiliği Tanrı'nın iyiliğinden kaynaklanmaktadır. Kötülük, sadece yokluktan, iyiliğin eksikliğinden ibarettir.³⁴

Hıristiyanlık tarihinde kabul görmüş bir diğer teodise görüşü de Irenaeus'a aittir. Bu anlayışa göre, Âdem, olgun bir yetişkinden ziyade, uzun ve manevi bir gelişim sürecinin başındaki bir çocuk gibidir. Irenaeusçu teodiseye göre "dünyanın

³⁰ Yasa, *Tanrı ve Kötülük*, s. 11.

³¹ Yasa, *Tanrı ve Kötülük*, s. 13.

³² Yaran, *Kötülük ve Theodise*, s. 16.

³³ Çınar, Aliye, "Leibniz'de Kötülük Problemi ve Teodise", s. 165. (Ayrıca bkz. M. Yasa, *Tanrı ve Kötülük*, s. 71-80).

³⁴ Yasa, *Tanrı ve Kötülük*, s.12.

amacı; ‘ruh yapma’ yeri olmak, insani şahsiyetin yüksek potansiyellerinin gelişebileceği bir çevre olmaktır...”³⁵

Hıristiyan tarihinde bu büyük teodiseler yanında, başka irili ufaklı savunmalar da bulunmaktadır. Bu ayrıntılara burada girmeye gerek görmedik.

Kötülük problemi, İslâm düşünce tarihinde de enine-boyuna tartışılmıştır. İslâm dininde şer ve izahına dair düşüncelerin temelini ve merkezini Kur’an’ın bu konuda açıktan veya zımnın belirttiği görüşler oluşturmaktadır. Kötülüğün nedenine ilişkin Kur’an’ın açıkça belirttiği iki husustan biri “ceza” diğeri de “imtihan”dır.³⁶

İslâm filozoflarının bu konudaki temel ortak görüşlerini şu şekilde özetleyebiliriz: Filozofların kötülüğün ademiliği, arıziliği, azlığı, yararlılığı, maddenin ve bedenın eksikliği, ilahi hikmetin tam bilinmeyeceği gibi görüşleri olduğunu söyleyebiliriz.³⁷ Bu konuda belli başlı birkaç isimden örnek verecek olursak, İslâm fikir tarihinde bu problemi her yönüyle inceleyen Farabi’ye bakmamız gerekir. Farabi’ye göre kötülük, maddenin ilahi nizamı tam olarak kabul edip yansıtabak bir kuvvete sahip olmamasından doğuyor. O’na göre, aslanan hayır ve nizamdır; kötülüğün şeylere duhulü sadece arızidir.³⁸ [Farabi](#) ekolüne mensup olanlar, bir yandan maddeyi kötülüğün kaynağı saymazken, öbür yandan da maddenin potansiyel olarak sınırlı ve dar imkânlı olduğunu, dolayısıyla “[el-müdebbirü’l-a’lem](#)”in (Allah) içinde “[cevr](#)” (adaletsizlik) olmayan nizamını tam olarak yansıtabak güç ve yapıda bulunmadığını öne sürerek belli miktarda kötülüğün [ontolojik](#) olarak kaçınılmaz olduğunu söylüyorlardı. Yani, onlara göre, “Allah’ın adaleti ile âlemin mevcut durumu arasında bir uyumsuzluğun bulunmadığı” kesindir.³⁹ Problemimiz konusunda Gazzali’nin ortaya koyduğu ve kendisinden sonra birçok filozofu etkileyen bir görüşü vardır. Gazzali, Allah’ın ilim, irade, kudret vs. sıfatlarına

³⁵ Yaran, *Kötülük ve Theodise*, s.16. (Geniş bilgi için bkz. Grant, Robert M. , “The Problem Of Evil”, *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards, New York, Macmillan Publishing Company, 1967, vol. 136)

³⁶ Yaran, *Kötülük ve Theodise*, s. 17.

³⁷ Yaran, *Kötülük ve Theodise*, s. 18.

³⁸ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 121.

³⁹ (bkz. Aydın, Mehmet, "[Risale-İ Nur](#)’da ‘Kötülük’ Problemi" <http://www.koprudergisi.com/...goster=yazi&yazino=347>) (15.05.2010)

dayanarak bu âlemin “mümkün” âlemler arasında en iyisi, en güzeli ve en tamı olduğunu söyler. “Leyse fi’l-imbân” şeklinde kısaltılan bu görüşün, İbn Müneyyir ve el-Bikâî gibi düşünürler tarafından kelami olarak bazı çıkmazlara sebep olacağı söylenmiştir.⁴⁰

Belirtmeden geçemeyeceğimiz bir husus da şudur: Batı felsefesinde “Teodise” tabirini meşhur eden Leibniz, Gazzali’nin (Leyse fi’l-imbân ebde’ mimmâ kân= mümkün âlemler içerisinde bu âlemden daha güzeli yoktur/bulunmaz) cümlesini adeta aynen iktibas etmekte ve bu âlemin mümkün âlemler arasında en iyisi olduğunu söylemektedir. O’na göre, her türlü kötülüğe rağmen ilahi adalet âlemde tecelli etmiştir.⁴¹

Kelam ilminin, ilahi iradenin yaratılmışlığı konusu tartışmalarında, kötülük probleminde temas edilmiştir. Mu’tezile’ye göre, zâtî/ezelî irade fikrinin ortaya çıkardığı en önemli olumsuz sonuçlardan biri de kötülüğün Allah’a izafe edilmesine olanak sağlamasıdır. Muhtemelen felsefî anlamda kötülük probleminin bir uzantısı olarak Mu’tezile, bu anlayış sebebiyle Allah ile kabih/kötü arasında kurulabilecek irade ve kudret ilişkisinin önünün açılacağı endişesindedir. Mu’tezile açısından âlemde var olan kötü eylemlerin, Allah tarafından irade edilmemesinin garantisi, ancak ezelî irade fikrinin reddi ile mümkündür. Bunun doğal sonucu olarak, Allah’ın kullara ait kötü fiillerin hem irade edicisi hem de yapıcısı/yaratıcısı olmaması gerekir. Zira bu, Allah’ın eksiklik/kusur ifade eden niteliklerle vasıflanması anlamına gelmektedir.

Ehl-i Sünnet kelimcileri ezelî iradenin kötü fiillere taallukunda bir sakınca görmemekle birlikte, bu fiillere ait ahlakî vasıfların Allah’a atfedilmemesi hususunda farklı bazı açıklamalar ileri sürmüşlerdir. Bunları kısaca şöyle sıralayabiliriz:

1. Mu’tezile’nin ileri sürdüğü, “zulmü irade eden zâlimdir” önermesinin kalıbı bütün sıfatlar için kullanılabilir nitelikte değildir. Örneğin “ilmi irade eden âlimdir”,

⁴⁰ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 122.

⁴¹ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 122.

“ibadeti irade eden âbiddir” demek mümkün değildir. Öyleyse “zulmü irade eden zâlimdir” önermesinin doğru olarak kabul edilmesi aklen zarurî değildir.

2. Ahlâkî olarak kötü olan, kötü/kabîh fiilin işlenmesi/kesb edilmesidir. Bu tür fiillerin bir başkasında yaratılması kötü değildir. Allah Teâlâ hakîmdir, yaratmasında abes ve hikmetsizlik yoktur. Hikmet ise, işlerin sonları göz önüne alınarak değerlendirilebilir.

3. İyilik ve kötülük gibi kavramlar, ancak iradenin teklif/ sorumluluk altında olduğu durumlar için geçerlidir. Teklif ise, görünen âlemde hâdis irade için geçerlidir. Buradan gâib alana istidlalde bulunmak doğru değildir. Diğer bir ifadeyle *Allah için teklif yoktur*.

4. İrade sıfatına yüklenen anlam, Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile mezheplerinde farklılık arz etmektedir.

Ehl-i Sünnet'in bütün bu açıklama gayretleri, ezeli iradenin insan fiillerini de içine aldığı kabul etmesine rağmen, kötü fiillerden dolayı Allah'a kötülük atfedilemeyeceğini göstermeye yöneliktir. Ezeli irade, insan fiilleri de dâhil, âlemde var olan hiçbir şeyi dışarıda bırakmayacak şekilde kapsıyor olsa da teklifin esası olarak kabul edilen insan iradesini ortadan kaldırmamakta ve onu etkisiz kılmamaktadır. Bunun için de insan fiilleri ile diğer fiiller arasında ezeli iradenin işlevi açısından bâriz bir fark bulunduğu kabul edilmektedir. Böylece kötü eylemlerden kaynaklanan ahlâkî nitelikler insan iradesine bağlanmaktadır. Dolayısıyla Allah'ın kudretinin ve iradesinin kötü olarak nitelenmesini gerektirecek bir sebep kalmamış olmaktadır.⁴²

D. Dinler ve Kötülük Problemi

Aslında felsefi bir problem olan kötülük, inanan - inanmayan herkesin üzerinde kafa yorduğu bir problem olmuştur. İnananları da en az inanmayanlar kadar düşündüren bu olgu, tarih boyunca genelde inanmayanların inananlara karşı

⁴² Memiş, Murat, “İlahî İradenin Yaratılmışlığı Sorunu”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII/1, 2009, ss. 231-260. (Ayrıca bkz. Şekeroğlu, Sami, “Mâtürîdî’de Kötülük Problemi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, Yıl:14, Sayı:21, ss. 135-150)

kullandıkları bir koz olmuştur. İnanmayanların itirazları karşısında dünya dinleri zamanla çeşitli savunma tepkileri geliştirmişlerdir. Tanrı anlayışları, teolojik ve felsefi gelenekleri birbirinden ayrı olduğu için, bu tepkiler de bir takım farklılıklar içerir.

Çok genel bir sınıflandırmayla dünya dinleri; (kötülük problemi karşısında) başlıca üç tür çözüm önermektedirler:

1- Hinduizm'in Vedanta öğretilerinde monizm vardır; buna göre görünen bu dünya bütün kötülükleriyle birlikte mayadır veya yanılsamadır.

2- Düalizmin en dramatik bir biçimde örneklendiği antik Zerdüştlükte, birbirine zıt iyi ve kötü Tanrılar düalizmi vardır...

3- Yahudilikte, Hıristiyanlıkta ve İslâm'da ise monizm ve düalizmin özgül bir bileşimi veya (monoteizm biçimindeki) nihai bir metafiziksel monizm içinde ahlâkî bir düalizm eğiliminin kendine özgü bir terkibi vardır...⁴³ Belirtildiği gibi bu sınıflandırma çok geneldir. Zira dinlerin kötülük problemlerine yaklaşımları birbirlerinden farklılık arz eder.

Hıristiyan ve Budist anlayışta kötülük, bela, değersizlik, fanilik ve ölüm, kısacası bu dünya, zorunlu kaçınılmaz, nihai mukadderat olup, insanın da şu ya da bu necat reçetesiyle kurtulabileceği, fakat asla tebdil edemeyeceği bir dünya değildir.⁴⁴ Kur'anî anlayışta insan hiçbir mukadderata bağlı değildir ve sözde "fecaat" ise aslında ahlâkî tabiatının orada yüzleşmesi ve üstesinden gelmesi gereken bir tehdittir. Her ne kadar kötülük, gerek değer tahakkukunun yokluğu anlamında, gerekse doğrudan doğruya değer ihlali olarak, ahlâkî iyinin ön şartı olarak zorunlu ise de, onu mutlak kılan hiçbir şey yoktur. Hıristiyan ve Hint ahlâk öğretilerinin kökeninde yatan en esaslı hata budur. Bu ahlâk öğretileri ön şart olarak kötülüğün zorunluluğunu varlık düzeyinde bir mutlaklık olarak yanlış anlarlar. Bu yüzden, kötülüğün tecrübe edilebilir gerçekliği, onların anlayışında ontolojik bir zorunluluk hâline gelir (insan

⁴³ Dünya dinlerindeki kötülük problemi hakkında geniş bilgi için bkz. Ronald M. Gren, "Theodicy", *The Encyclopedia of Religion*, ed. , Mircae Eliade, New York, Macmillan Publishing Company, 1987, vol. 14.

⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. Yitik, Ali İhsan, "Hint Dinlerinde Kötülük ve Şeytan", *Milel ve Nihal Dergisi*, sayı:1, (2003),

bir günah yüküdür); ve onun asli değersiz fitratı, bütün yaratılanların değışmez akıbetidir. Günahın dünyaya girişinin zorunluluğuna Hıristiyanlar bir de (hiç kimsenin kendini kurtaramayacağı!) lanetlenmişliğin kaçınılmazlığını eklerler; Hint dinine mensup olanlar ise, varlık sahasından büsbütün dışarı çıkmaksızın şerden hiçbir kurtuluş imkânı bulunmadığını ilave eder. Dolayısıyla her iki anlayışta da kurtuluş, yalnızca dünya dışında zaman mekân dışında mümkün olan bir haldir; Hint dinleri kurtuluşu kötülüğün tükenişinde; Hıristiyanlık ise kurtuluşu, kötülüğün hem kaynağında hem de tükenişinde arar. İslâm düşüncesine bakacak olursak; İslâm, bu dünyanın değerlendirilmesini sadece sembolik bir iş olarak görmez; yani kendisi için zorunlu bir vasıta ya da vesile sayıldığı şeyin hatırına dünyayı değerli saymaz, aksine kendi başına dünya bizzat iyidir; çünkü insanı alakadar ettiği kadarıyla bu dünya tümüyle ilahî iradenin eseridir.⁴⁵ Buradaki ifadelerden anlıyoruz ki, İslâm düşüncesinde kötülük arızı bir unsurdur. Ünlü İslâm düşünürü İkbâl'e göre de, İslâm reel olarak acıyı tanır ama bu acı asli değildir(yani özsel değildir). İslâmî anlayışta kötülüğe karşı insanın üstün çıkabileceğine dair bir güven vardır. Kötülük/günah var diye hayattan uzak durulmamalıdır. İnsanın asıl görevi kötülüğü ortadan kaldırmaktır. İkbâl'in bu konuda, diğer dinlerle ilgili söylediklerini özetleyecek olursak: Budizm'de; insanın kötülüğü aşması için hiçbir şey yapmaması esastır. Hıristiyanlıkta; kötülük asli günahtır. İnsanın kendi eylemleriyle bundan kurtulması mümkün değildir. Kurtulmak için dünyadan kurtulmak gerekir. Bu da, kurtarıcı, yani Tanrı ile mümkündür. Zerdüştlük; iyi ve kötü olarak varlığı ikiye ayırır. İnsan belirleyici olarak bunlardan istediğini seçebilir.⁴⁶

Dünya dinlerinin kötülük problemine bakışlarını değerlendirdiğimiz bu noktada, ateist ve dolayısıyla teist yaklaşımlara da kısaca göz atmamız uygun olur kanaatindeyiz. Çünkü kötülük problemi Tanrı'ya inananlar açısından değerlendirilmesi gereken bir sorundur. Ateistin bu problemde hareketle Tanrı'nın olmadığı kabulüne gitmesinin gerekçesini sağlamaz.⁴⁷ Tarihsel süreçte ateizmin

⁴⁵ El-Faruki, İsmail , “Ümmetin Varlık Sebebi Üzerine”, (Çev: Osman Bilen) , *İslâmiyat*, VIII, 2005, sayı, 2, s. 133-145.

⁴⁶ İqbâl, Muhammad, *Islam as an Ethical A Political Ideal*, Islamic Book Service, 1988, Lahore, III. Edition, s. 53-57.

⁴⁷ Şekeroğlu, Sami, “Mâtürîdî'de Kötülük Problemi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, Yıl:14, Sayı:21, s. 136.

teizme karşı kullandığı en iddialı delillerden biri kötülük problemidir. Teizmin her şeye gücü yeten, âlim ve mutlak iyilik sahibi Tanrı anlayışına yöneltilen itirazlar olarak özetleyebileceğimiz bu problem sadece teknik bir problem değildir. Pratik yönü de bulunan bu problem, gücünü büyük ölçüde herkesin (ateist ya da teist olsun) yaşamında tanık olduğu ve açıklamakta zorlandığı üzücü olayların varlığından almaktadır. Bunlar arasında deprem, sel, yangın kuraklık, hastalık, savaş, soykırım, zulüm gibi hadiseler bulunmaktadır.⁴⁸ Kötülük probleminden hareketle Tanrı'nın varlığı için ciddi itirazların yapıldığı doğrudur, fakat buradan yola çıkarak Tanrı'nın yokluğunun ispatlanmaya çalışılması çok da mantıklı görünmemektedir.

İlim, kudret, irade ve iyilik sahibi bir Tanrı'nın yarattığı ve idare ettiği hem vahyî hem de rasyonel teoloji tarafından savunulan bir evrende, kötülüğün yeri ve anlamının ne olduğu sorusu; ta başından beri inananları ve bütün ilahiyat sistemlerini de; her türlü dini inanca karşı çıkanları ve büyük felsefe sistemlerini de meşgul etmiştir. Bu problem ateistlerin fikir planında en büyük dayanakları olmuştur.⁴⁹ Teizme yöneltilmiş en ciddi itirazlar buradan kaynaklanmıştır.

Teist yaklaşım kötülük probleminin dayandığı önermeler arasında bir çelişki olmadığını savunur. Bir çelişki varsa bile bunun ateist anlayışın iddia ettiği gibi güçlü olmadığını kanıtlamaya çalışır.⁵⁰ Kötülük problemini ileri sürenler, Tanrı'nın varlığı için ciddi sıkıntılar ortaya koymakla birlikte sonuç itibariyle Tanrı anlayışı karşısında geri adım atmak durumunda kalmışlardır. Çünkü kötülüklerin varlığından hareketle Tanrı'nın yokluğunun çıkarılması (kanıtlanması) zor görünmektedir.⁵¹ Yani, kötülük var demek Tanrı yok demek değildir. Bu sıkıntının farkında olan Mackie gibi ateist filozoflar, kötülük problemini tartışırken Tanrı'nın varlığını çürütmeye çalışmaktan ziyade Tanrı kavramıyla kötülüklerin varlığı arasındaki çelişkiye dikkat çekmiş, konunun teistik bir problem olduğunu göstermeye çalışmışlardır.⁵²

⁴⁸ Topaloğlu, Aydın, *Teizm Ya da Ateizm*, Furkan Kitaplığı- Kaknüs Yay. , İstanbul, 2001, s. 205.

⁴⁹ Aydın, *Din Felsefesi*, s.169.

⁵⁰ Yasa, *Tanrı ve Kötülük*, s. 29.

⁵¹ Topaloğlu, *Teizm Ya da Ateizm*, s. 205.

⁵² Topaloğlu, *Teizm Ya da Ateizm*, s. 206.

Kötülük problemi ile ilgili ateistlerin teistlere yönelttiği birçok eleştiri vardır. Bunların içinde en büyük ve önemlisi, teizmin insan özgürlüğü iddiasına karşı oluşudur. Teistlere göre, Tanrı insanları özgürce karar verebilecek bir biçimde yaratmış olmasına ve ahlâken sorumlu tutmasına rağmen onları eylemlerinde serbest bırakmıştır. Özgür iradeleri ile kötüyü de seçme hakkını onlara vermiştir. Ateistlere göre, teistlerin bu yaklaşımları Tanrı'yı aklamaya çalışmaktır. Onlara göre özgür irade savunması kötülük probleminin üstesinden gelememiştir. Bu noktada ateistler, kötülük problemiyle teistik Tanrı kavramı arasında mantıksal çelişki olduğunu göstermeye çalışmış ve şu paradoksal soruları sormuşlardır:

“Tanrı insana kötüyü kullanacağı özgürlüğü niçin vermiştir?”

‘Eğer Tanrı insana vermiş olduğu özgürlüğün kötü yönde de kullanılacağını biliyor idiyse niçin onları böyle yaratmıştır?’

‘İnsan Tanrı'nın kendi kararlarını kontrol etmediği veya edemediği anlamda mı özgürdür?’

‘Her şeye gücü yeten varlık olan Tanrı kontrol edemediği şeyler yaratır mı?’”

Ateistler kötülüğün gerçek varlığından hareketle son iki soruya olumlu cevap verilmesinden yana olmuşlardır. Bir anlamda Tanrı'nın sonsuz kudretiyle, bilgisini yalanlamışlardır. Yani güçsüz ve bilgisiz Tanrı anlayışını ileri sürmüşlerdir. Doğal olarak ortaya çıkan Tanrı imajı da teizmin Tanrı'sı olmaktan çok uzaktır.

Diğer yandan teizme göre, Tanrı her şeyi bilen ve her şeye gücü yetendir. Bu durumda Tanrı'nın her şeyi bildiği ve yapıyor olduğu da ortaya çıkmaktadır. Çünkü sonsuz güç ve bilgi, eylemi de içermektedir. Bu noktada insanın özgürlüğü problemi değişik boyutlar kazanmaktadır.⁵³ Bu problem teizmin kendi içerisinde de tartışma konusu olmuştur. Ancak ona göre, Tanrı'nın sonsuz bilgisi ve gücü insanların elini kolunu bağlamamaktadır. Tanrı bu niteliklerine rağmen insana özgürlüğünü vermiştir.⁵⁴ Sonuç olarak kötülüklerin mevcut olması ateistler kadar teistleri de

⁵³ (“Özgür İrade” konusuna itirazlar için bkz. Madden, Edward, “Farklı Açılardan Kötülük Problemi”, (Çev. Sami Şekeroğlu), *Harran Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, Yıl: 14, sayı:21, 2009, ss. 151-167)

⁵⁴ Topaloğlu, *Teizm Ya da Ateizm*, s. 216.

ilgilendiren ve uğraştıran ciddi bir problemdir. Ancak bu problemin varlığından hareketle Tanrı'nın inkârına varmak problemin sınırlarını aşmak anlamına gelecektir.

Tanınmış çağdaş Hıristiyan din felsefecisi Richard Swinburne'e göre, kötülük problemi; “ teizm için ve Tanrı'nın var olduğu doktrini için her zaman merkezi bir güçlük olmuştur. Fakat ‘zor bir problem’ olmasına rağmen, yine de çözülebilir bir problemdir.”⁵⁵ Swinburne'ün yorumlarının birçok noktada İslâm düşüncesiyle de uyumlu olduğu görülmektedir.⁵⁶ Şu halde, gerek dar anlamda veya klasik anlamda teizmin gerekse Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm gibi teistik dinlerin var olduğunu savunduğu Tanrı; hem iyilik, adalet, rahmet gibi etik sıfatlara, hem de ilim, kudret, irade gibi epistemolojik ve kişisel niteliklere sahiptir. Bu durumda ise iyi ve güçlü bir Tanrı'nın var olduğunu ve evreni idare ettiğini savunan teizm ve teistik dinler için, evrendeki doğal ya da ahlâkî tüm kötülük çeşitlerini ve miktarını dikkate, bunlara dayalı olarak öne sürülen septik ve ateistik kötülük problemini de ciddiye almak ve eğer mümkünse cevaplamak ve çözümlenmek en azından rasyonel düzlemde düşünülüp konuşulduğu ve yazıldığı sürece kaçınılmaz gözükmektedir.⁵⁷

Kötülük problemini modern tartışmalar ışığında özetlemeye çalıştık. Bu noktada daha fazla ayrıntıya girmeye gerekli olmadığı kanaatindeyiz. Çalışmamızın sonraki bölümlerinde Tanrı'nın var olan kötülöklere izin vermesinin nedenlerini, araştırmamızın konusu olan, Mevlânâ'nın bakış açısıyla ele alacağız.

⁵⁵ Yaran, *Richard Swinburne Felsefesinde Teizmin Rasyonelliği*, s. 197.

⁵⁶ Türkben, Yaşar, “Kötülük Problemi: Gazali-Swinburne Mukayesesi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, Yıl:14, sayı: 21, 2009, ss. 89-109.

⁵⁷ Yaran, *Kötülük ve Theodise*, 1997, s. 21.

BİRİNCİ BÖLÜM

MESNEVÎ'DE “İYİLİK”, “ KÖTÜLÜK” KAVRAMLARI

1.1. BİR SÛFÎ OLARAK MEVLÂNÂ

Sûfî geleneğin önde gelen isimlerinden Mevlânâ (1207-1273) kendi dönemini etkilediği kadar, belki de daha fazla, sonraki çağları etkilemiş bir şahsiyettir. Eserleri birçok dile çevrilmiş, yerli, yabancı birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir. Edebiyat, felsefe, tasavvuf, ahlâk gibi alanlarda bilim adamlarını etkilediği gibi, halkın vicdanına da bir mana eri, gönüller sultanı olarak taht kurmuş nadide bir kişidir.

Mesnevî okuyan biri için Mevlânâ, bir dost, çalkantılı fikir fırtınalarında bir sığınak, bir sağduyu limanı, inancını aşkın zirvesinde yaşayan eşsiz bir ruhtur. O, düşünce ve fikirlerini akıcı ve sade bir üslupla ifade etmiştir.⁵⁸ Mevlânâ'nın, çok karmaşık olup, yüzyıllarca filozofların veya sıradan insanların üzerinde durup, netleştiremedikleri konuları, bir kaleme, kendi düşünce sisteminde çözdüğünü, nesir tadında bir şiir dilinde anlattığını görüyoruz.

Mevlânâ'nın yaşadığı dönemin oldukça sıkıntılı bir dönem olduğunu hepimiz bilmekteyiz. Hicrî yedinci asır, İslâm dünyasının yakılıp yıkıldığı, talan edildiği bir dönemdir. Ümitsizliğin, kötümserliğin, hatta İslâm'ın bir inanç sistemi, bir kültür ve medeniyet olarak- geleceğine şüphe ve endişeyle bakmanın oldukça yaygın olduğu bir dönemdir. Yüce Mevlânâ, bu menfi gelişme karşısında boş durmamış, his ve fikir planında büyük bir mücadele vermiştir. O, kelim ve felsefe sahalarda tartışılan meselelere çözüm getirmek istediğinde kelâmcının ve filozofun usûlünü takip etmez. Mücerred terimlerin işgaline uğramış istidlâl şekilleri ile ömür tüketmek,

⁵⁸ Emiroğlu, İbrahim, *Yanlı Düşünce ve Davranışlar Karşısında Mevlânâ*, İnsan yay. , 2. Baskı, İstanbul, 2003, s. 13.

Mevlânâ'nın işi değildir. O, öyle şeyler söylemeliydi ki, kafa da rahatlasın, gönül de; âlim de bir şey öğrensin, testici de.⁵⁹

Felsefe literatürünün üzerinde çok durulan konularından birinin *kötülük problemi* olduğunu önceki sayfalarda belirtmiştik. İncelememizin asıl konusu olan Mevlânâ'nın bu konuya da kendi düşünce sistemi içinde oldukça ilginç bir şekilde cevap verdiğini gördük. Diğer filozofların kötülük problemini değerlendirip sınıflandırması gibi olmasa da, *Mesnevî*'de bu konuyla ilgili bol ve tatmin edici malzeme olduğunu söyleyebiliriz. Mevlânâ'yı bu meselede değerlendirirken, O'nun bir mutasavvıf olduğunu, filozoflardaki gibi bir sistem kurma çabasının olmadığını belirtmekte fayda var. Onun derin sûfi anlayışının içerisinde, katı felsefi düşüncelerin bile yumuşadığını fark etmek oldukça etkili bir tecrübedir diyebiliriz.

Rûmî'nin optimist bir dünya görüşüne sahip olduğunu belirten A.Schimmel: “Mevlânâ, dünyada olup bitenlere bakıldığında ümit var olmak için pek az sebep olsa bile, her şeyin sonunu düşünürken iyimserdir” der ve şu beyiti hatırlatır:

*“Domuz miske düşse, insanoğlu çamura,
Yine her biri kendi menşesine döner”*⁶⁰

Her günde farklı bir zevk bulan, her günün düşüncesinde farklı izlenimler yakalayan Mevlânâ, dinamik ve iyimser bir felsefe yanlısıdır.⁶¹ O'nun düşüncesinin merkezinde Hakk aşkı vardır. Bu aşk, O'nu öylesine kaplamıştır ki söyledikleri ve düşündükleri, satırlarca ifade ettikleri hep bu ilahi aşk içindir. Hislerindeki coşkunluk öylesine aşikâr ki, *Mesnevî*'yi okuyup bundan etkilenmemek mümkün değil diyebiliriz. Mevlânâ sıkça, Kur'an'dan alıntı yapar, “Allah en iyi koruyucu ve merhamet edenlerin en merhametlisidir”⁶². Buna “dostların en iyisidir” diye de ilave eder.⁶³ Bu ifadelerinden de anlaşılacağı gibi Mevlânâ'nın düşüncesinde “Yaratan”

⁵⁹ Aydın, Mehmet, *İslâm Felsefesi Yazıları*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2000, 2. baskı, s. 96.

⁶⁰ Schimmel, Annemarie, *Ben Rüzgârım Sen Ateş*, (Çev. Senail Özkan), İstanbul, Ötüken yay. , İst,2005, s.107 (*Dîvân*.725)

⁶¹ Emiroğlu, İbrahim, *Sûfi ve Dil*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005, II. Baskı, s. 14.

⁶² Yusuf, 12/64, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2005.

⁶³ Zümer, 38/39; Mevlânâ, Celaleddîn Rûmî, *Mesnevî*, (Çev. Prof Dr. Adnan Kara İsmailoğlu), Akçağ yay, Ankara, 2008, Cilt. IV, 6. Baskı, s. 443.

mükemmel ve iyidir. Mevcut kötülüğü, kendi anlayışı içinde çözmeye ya da açıklamaya çalışan Mevlânâ, ileride değerlendireceğimiz gibi, bu konuyu tamamen bir sûfi düşünür gibi ele almıştır. Sûfilîğin, “ Allah’ın her yaptığına rıza göstermektir (ki Allah da senin yaptıklarından razı olsun)” şeklindeki tanımı,⁶⁴ konumuz açısından da önemli bir bakış açısı sunmaktadır.

Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî’de, felsefedeki sistemli düşünme endişesinden çok, O’nda dayandığı dini inancın ve Hakk sevgisinin derinlemesine etkisini görüyoruz. Yani “her türlü eksikliklerden münezze olan Allah” zaten Mevlânâ’nın düşünce ve ruhunun kaynağıdır. Mevlânâ’yı anlamak için geniş anlamda İslâm’ı, özel olarak da Kur’an’ı anlamak gerekmektedir. Bunun iki temel sebebi vardır. Birincisi Mevlânâ, kültür zemini ve bilgi mirası tamamen Kur’an ve İslâm olan bir mistik düşünürdür. İkincisi, Muhammedî’dir.⁶⁵ Bu sebeple Mevlânâ’yı İslâm anlayışından ayrı ele alamayız. Çünkü o, her şeyden önce inanmış bir kişidir. O, hayatını öğrenmeye, faziletler elde etmeye, nefsini yenip gerçeğe ermek için çalışmaya adanmış bir mutasavvıftır. Kur’an ve sünnete olan bağlılığını her fırsatta ifade eden Mevlânâ’yı⁶⁶ bu düsturlardan bağımsız olarak değerlendirmenin hatalı olacağı kanaatindeyiz.

1.2. MESNEVÎ’ DE İYİLİK VE KÖTÜLÜK KAVRAMLARI

Mevlânâ’nın âlem anlayışının temelinde “mutlak iyi olan Allah” vardır. Dolayısıyla onda, iyilik düşüncesi baskındır. Hikmet sahibi Allah her şeyi bilgisiyle kuşatır.

“Bir hikmet sahibi yoksa bu düzen nedir?

Bir hikmet sahibi varsa işi nasıl boş olur?”⁶⁷

⁶⁴ Güngör, Erol, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken yay. , İstanbul, 1991, s. 21.

⁶⁵ Öztürk, Yaşar Nuri, *Mevlânâ ve İnsan*, Yeni Boyut, İstanbul, 1997, s. 64.

⁶⁶ Bkz. Emiroğlu, İbrahim, “Mevlânâ’nın Hz. Muhammed’e Sevgisi ve Bağlılığı”, *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XVIII, İzmir, 2003, ss. 53-90.

⁶⁷ *Mesnevî*, C. IV, b. 2998.

Bu beytiyle O, mevcut âlemin hikmetle yaratıldığını ve bunun sebepsiz olmadığını açık bir şekilde ifade eder. Yaradılıştaki hikmetin özünü Mevlânâ, sûfilerin çok sevdikleri, meşhur kutsi hadise atıf yaparak şöyle ifade eder : “*Ben gizli bir hazine idim ve bilinmek istedim; O yüzden âlemi yarattım.*”⁶⁸ Mevlânâ’ya göre, “*Allah sonsuz rahmet hazinesinin sahibidir. Lütuf ve ihsanıyla gerçeğin bizimle tanınabilmesi için bizi yüceltendir.*”⁶⁹ (Daha sonra ayrıntılı olarak Tanrı tasavvuru üzerinde durulacaktır) Mevlânâ bir beytinde şöyle der:

*“Allah öfkeden, yumuşaklıktan, öğütten ve düzenden ne yarattıysa boş değildir.”*⁷⁰

Buna göre, mevcut kötülük, bir sebeple var edilmiştir. Çünkü “*o sebep yaratan, istediğini yaratır. Mutlak kudret sebepleri yırtar. Fakat isteklinin, dileğini aramasını bilmesi için işlerin oluşunu çoğunlukla sebep üzere yürütür.*”⁷¹

Yani yaratılan hiçbir şey boş değildir ve sebebi vardır. Sebepleri yaratan hayrı ve şerri bilendir, insanın dilemesiyle (yani iradesiyle) bunlar gerçekleşir. İnsan sebeplere bağlı olarak düşünür, yarattığını iyi tanıyan Allah da bu nedenle, “*sebepleri yırtacak*” gücü olmasına rağmen, sebeplerle yaratır.

Mevlânâ, *Mesnevî*’de insanların başına gelen kötülükleri farklı sebeplere dayandırır. Buna göre insanı kötülüğe yönelten amilleri şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1.2.1. Kötülük ve Kötülüğe Sevk Eden Amiller

1.2.1.1. Şeytan

Mevlânâ kötülük sebeplerinden biri olarak sıkça Şeytan olgusuna atıfta bulunur. O’nun bakış açısının Kur’an kaynaklı olduğunu daha önce belirtmiştik. Şer yani kötülük ve dolayısıyla Şeytan konusunda da Mevlânâ’da aynı temel bakış tarzını

⁶⁸ *Mesnevî*, C. IV, b. 2539.

⁶⁹ *Mesnevî*, C. I, b. 3549.

⁷⁰ *Mesnevî*, C. VI, b. 2597.

⁷¹ *Mesnevî*, C. V, b. 1548-1549.

veya dayanağını bulmaktayız. Kur'an'daki meşhur “Şeytan ve Âdem” kıssası Mevlânâ'nın çıkış noktasıdır. O, bu olaya birçok yerde değinerek, Şeytan'ın ezeli düşmanlığının kaynağını Âdem'i kıskanması olarak açıklar.⁷² Bu kıskançlığın bilinen nedeni, ateşten yaratılan Şeytan'ın, balçıktan yaratılan Âdem'e, ondan daha üstün olduğunu düşünerek, secde etmek istememesidir. “Ben ateşten doğdum, oysa o balçıktan, ateşin önünde toprağın ne yeri vardı?”⁷³ sorusu bunu gösteriyor. Aslında böyle davranmakla İblis isyankârlığının yanı sıra, ciddi mantık yanlışı da işlemiştir.⁷⁴ Âdem'i aldatarak cennetten kovulmasına sebep olan Şeytan bununla da yetinmeyip, Âdem'in nesli için de bu düşmanlığını sürdürür.⁷⁵

Şeytan kötü ruhludur⁷⁶, lanetlenmiştir, insanın can düşmanıdır, onun helak olmasından mutluluk duyar.⁷⁷ Mevlânâ “Kişiliğindeki kötülük, sebepsizce onu zulüm ve düşmanlığa çeker”⁷⁸ diyerek, bu kötülüğün kaynağının onun tabiatında olduğunu belirtir. Çünkü insandan kendisine bir zahmet veya eksiklik gelmeden, yani bir sebep yokken, onun can düşmanı olmuştur.⁷⁹

Kur'an'ın bakış tarzına göre, Âdem her halükârda Şeytan'dan üstündür. Çünkü cennetten kovulma olayında, Şeytan bahane olarak; “beni azgınlığa uğrattığından dolayı”⁸⁰ dedi ve kendi fiilini gizledi. Âdem ise; “nefsimize zulmettik”⁸¹ diyerek kendini suçladı. Bu nedenle de Allah Âdem'i Şeytan'dan makbul tuttu. Mevlânâ'nın buna yorumu şöyledir:

“Edebinden dolayı suçta, Hakk'ı gizli tuttu.

O,suçu kendine ait görmekle yarar elde etti.

Tövbe etmesinden sonra Hak, ona dedi:

‘Ey adam! Sende o günahı ve sıkıntıları ben yaratmadım mı?’

⁷² Mesnevî, C. III, b. 3196.

⁷³ Mesnevî, C.V, b. 1925, bkz C. II, b. 3449.

⁷⁴ Bkz. Emiroğlu, İbrahim, *Mantık Yanlışları*, Ankara 2004, s. 166-167.

⁷⁵ Mesnevî, C. II, b. 127-128.

⁷⁶ Mesnevî, C. I, b. 2947.

⁷⁷ Mesnevî, C.V, b. 2604-2605.

⁷⁸ Mesnevî, C.V, b. 2607.

⁷⁹ Mesnevî, C.V, b. 2604.

⁸⁰ Araf, 7/16.

⁸¹ Araf, 7/23.

Benim takdirim ve kazam değil miydi o? Özür dilerken onu nasıl gizledin?’

‘Korktum. Edebi bırakmadım’ dedi.

Hak , ‘ Ben de onun için seni makbul tuttum.’”⁸²

Kötülük problemi çerçevesinden baktığımızda, burada kötülüğü yaratan ve isteyen Tanrı gibi görünse de, dini bakış açısıyla, âlemin yaratıcısının mevcut âleme uygun yapıdaki insanı iradesiyle ve sorumluluğuyla, insanlık sahnesine dâhil ettiğini söyleyebiliriz.

İlahi kelim karşısında, kıyas yaparak “*ilk kötü*” olma⁸³ ünvanını alan Şeytan, ezeli düşmanını değişik hilelere başvurarak etkiler. Mevlânâ, bunları yine Kur’an’a dayanarak izah eder. Bunlardan bazıları:

- Şeytan insanı yoksullukla tehdit eder.⁸⁴
- Mal ve makam sevgisini kullanır.⁸⁵
- Akıl ve gönülde hastalık meydana getirir.⁸⁶
- İyilikleri erteletir.⁸⁷
- Günahı güzel gösterir.⁸⁸

Mevlânâ, Şeytan’ın birbirinden etkili bu hilelerinden kurtulmanın yollarını da söyler. İnsana günah işletmek ve tuzağa düşürmek için uğraşan Şeytan, ancak Allah’a yönelmekle kıskançlıktan çatlatılır.⁸⁹ Buradaki ifadede dil ustalığını kullanan Mevlânâ’nın, Şeytan’ın kıskançlığına atıfta bulunması dikkat çekicidir. Şeytan’ın hilelerine karşı nefsi olgunlaştırmaya çalışmak, sabır, farkında olma, olgunluk, muhtaçlara yardım, kısaca, dinin nuruna yönelmek, Mevlânâ’nın satır aralarına serpererek anlattığı tavsiyelerdir.⁹⁰ Ayrıca, Şeytan’ın en etkili hilelerinden biri olan, insana yardım gibi görünen konuları kullanarak tuzağa düşürmesi de, değişik

⁸² *Mesnevî*, C. I, b. 1491- 1494.

⁸³ *Mesnevî*, C. I, b. 3395.

⁸⁴ *Mesnevî*, C. II, b. 61, 63; C. III, b. 4324-4325.

⁸⁵ *Mesnevî*, C. IV, b. 1950-1951.

⁸⁶ *Mesnevî*, C. V, b. 154.

⁸⁷ *Mesnevî*, C. III, b. 4327.

⁸⁸ *Mesnevî*, C. V, b. 947.

⁸⁹ *Mesnevî*, C. I, b. 3838.

⁹⁰ *Mesnevî*, C. III, b. 863-864; C. II, b. 2740-2741, 2750; C. V, b. 2570; C. I, b. 3699.

örneklerle anlatılır.⁹¹ Şeytan, günaha sokamadığı insan için ise, en azından sevabını azaltmaya uğraşır. İnanmış kulu namazdan ve duadan uzaklaştıramadığında ise daha az hayır kazandırmaya yönlendirir.⁹² Şeytan'ın etkilerinden kurtulmak zordur çünkü o hile denizidir, insanlar ise bir damla.⁹³ Yine de Şeytan'ın tüm bu hilelerine rağmen, karamsarlığa düşmemek ve gönlü aydınlık tutmak gerektiğini söyleyen mutasavvıfımız sözlerini şöyle sürdürür:

*“Can çocuğunu Şeytan sütünden kes. Ondan sonra onu meleklere ortak et.
Sen gönlü karanlık, üzgün ve karamsar olursan, bil ki lanetli Şeytanla
sütkardeşisin.”*⁹⁴

Mevlânâ, Kur'an'da geçen “*İnsan Şeytanları*” kavramını kullanarak, “*Şeytan fitne çıkarmada aciz olursa, bu insanlardan yardım ister,*”⁹⁵ der, hatta bu tarz insanlar Şeytanlık huyunda sağlamlaşınca kötü işli Şeytan bile bu insanlardan kaçır.⁹⁶ Bir başka beytinde ise böyle kötü huylular hakkında Kur'an'da, “*perçemleriyle sürükleyeceğiz*”⁹⁷ buyrulduğunu hatırlatır.⁹⁸

Buraya kadar Şeytan'ın kötülük sebebi olmasından ve hilelerinden bahsettik. Mutasavvıfımız konuya bir de, Şeytan'ın aslında suçlu olmadığını düşünerek yaklaşır. Şeytan üzerine düşeni, yani Allah'ın ona verdiği görevi, yapmıştır. O sadece güzeli ve çirkini birbirinden ayıran bir aynadır.⁹⁹

Mevlânâ'ya göre, bu âlem bir oyun sahnesi gibidir. Şeytan ve insan ise bu sahnede belirlenmiş olan rollerini oynamaktadırlar. Şeytan, insana olan kıskançlığının kaynağını, Allah'a olan sevgisiyle arasına insanın girmesi olduğunu belirtir ve “*Oyun tahtasında bu oyundan başkası yoktu. Oyna dedi; ilave yapmayı ne*

⁹¹ *Mesnevî*, C. III, b. 4034.

⁹² *Mesnevî*, C. II, b. 2777-2778, 2755-2756.

⁹³ *Mesnevî*, C. II, b. 2655.

⁹⁴ *Mesnevî*, C. I, b. 1641-164.

⁹⁵ *Mesnevî*, C. IV, b. 1221.

⁹⁶ *Mesnevî*, C. I, b. 1875-1876-1877

⁹⁷ Alak, 96/15.

⁹⁸ *Mesnevî*, C. III, b. 604.

⁹⁹ *Mesnevî*, C. II, b. 2670- 2673.

*bilirim? Ben mevcut olan bu oyunu oynadım; kendimi belaya attım...*¹⁰⁰ diyerek aslında kendine biçilen görevi yaptığını ekleme ya da çıkarma yapamayacağını dile getirir.

Burada da görüldüğü gibi Şeytan iyiyi kötüden ayırabilmek için konmuş bir ayırıcı unsurdur. Bu noktayı nazardan bakıldığında Şeytan, aslında suçsuzdur. Zira Mevlânâ, “Günahsız yere Şeytan’a lanet edersin; o aldatmayı kendinden görmezsin”¹⁰¹ diyerek, suçu Şeytan’a atmayı kolayca kaçmak olarak değerlendirir. İrade özgürlüğüne sahip insanın, tercih ettiği yolun bedelini ve sorumluluğunu Şeytan’a yüklemesi hafifletici bir sebep değildir. Bunlar doğruluktan ayrılmış ve aklını kullanmayarak tuzağa düşmeye meyilli kişilerdir. Yaptığı hatadan dolayı Şeytan bile pişman olduğu halde, akılsız insanların her günahın sorumluluğunu O’na yüklemeleri makul görünmemektedir.¹⁰²

Mevlânâ’ya göre, kötülüğe sevk eden sebeplerin başında ele aldığımız Şeytan, tuzak kurucu ve hilekâr olmakla birlikte, imtihanda olan insan için, iyiyi kötüden ayırma unsuru olarak da değerlendirilebilir.

1.2.1.2. Nefs

*Nefis ve Şeytan, her ikisi bir bedendir,
Kendilerini iki beden şeklinde gösterdiler.*¹⁰³

Beyitten de anlaşılacağı gibi Şeytan ve nefis aslında bir bütündür. Mevlânâ’ya göre, ikisi ezelden beri birdir.¹⁰⁴ Nefs kişiyi kötülüğe yönlendiren, çirkin, ahmak bir puttur. Hatta putların anasıdır. Her hilesinde yüz Firavun ve yandaşları boğulmuştur.¹⁰⁵ Mevlânâ’ya göre, nefsimiz cehennemin bir parçasıdır. Parçalar da

¹⁰⁰ *Mesnevî*, C. II, b. 2631-2632.

¹⁰¹ *Mesnevî*, C. II, b. 2715.

¹⁰² *Mesnevî*, C. II, b. 2707-2708, 2712-2713

¹⁰³ *Mesnevî*, C. III, b. 4051.

¹⁰⁴ *Mesnevî*, C. III, b. 3196.

¹⁰⁵ *Mesnevî*, C. I, b. 773.

daima bütünün tabiatını taşır. Onu öldürmek tek çaredir.¹⁰⁶ Bozguncu nefis yüzünden bu hoş dünya insana dardır. İnsan onun için Hakk'la ve halkla savaşmaktadır. Nefsi öldürünce ülkede düşman kalmaz.¹⁰⁷ Mevlânâ'nın teşbihlerinde “*düşman bir köpeğe*”¹⁰⁸, “*kuyruğu şehvet olan bir deveye*”¹⁰⁹, “*her yönü batan üç taraflı dikene*”¹¹⁰ benzetilen nefis, tüm bunlardan dolayı öldürülmeye layıktır.¹¹¹ Nefsi öldürmekten kasıt, onu terbiye etmek ve kötülüğüne engel olmaktır. Bunun için Mevlânâ Celaleddîn şu yolları önerir:

- 1) *Allah'a yönelme.*¹¹²
- 2) *Kur-an okuma.*¹¹³
- 3) *Güzel ahlâklı olma. (Kin ve nefretten temizlenme, öfkeyi terk etme, şehvetten uzak durma, tevazu sahibi olma*¹¹⁴)
- 4) *Allah dostuna tutunma.*¹¹⁵
- 5) *Oruç tutma.*¹¹⁶
- 6) *Nefsin söylediklerinin tersini yapma.*¹¹⁷

Genel başlıklar altında söylediğimiz bu hususlar, kişiye aklını kullanıp, nefse hâkim olmayı öğretir. “*Nefis insanı Allah'ın yolundan saptırır*”¹¹⁸ ayetini hatırlatan Mevlânâ, nefis ile dost olmamayı öğütler.¹¹⁹

*“Nefsin sağ elinde tesbih ve Mushaf, yemindeyse hançer ve kılıç vardır. Onun Mushaf'ına ve yaltaklanmasına inanma. Kendini onunla sırdaş ve arkadaş etme. Seni abdest için havuza götürür ve onun dibine atar.”*¹²⁰

¹⁰⁶ *Mesnevî*, C. I, b. 1383.

¹⁰⁷ *Mesnevî*, C. II, b. 1384.

¹⁰⁸ *Mesnevî*, C. II, b. 6473.

¹⁰⁹ *Mesnevî*, C. VI, b.1121.

¹¹⁰ *Mesnevî*, C. III, b. 375. (Nefsin insanı kötülüğe ve yanlış düşürmesi ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Emiroğlu, İbrahim, *Yanlış Düşünce ve Davranışlar Karşısında Mevlânâ*, s. 44-50).

¹¹¹ Bakara, 2/54.

¹¹² *Mesnevî*, C. II, b. 2434.

¹¹³ *Mesnevî*, C. IV, b. 1735.

¹¹⁴ *Mesnevî*, C. IV, b. 1735, (C. IV, b. 115; C. III, b. 2136; C. I, b. 1867-1868).

¹¹⁵ *Mesnevî*, C. III, b.376, b. 2547- 2549; C. II, b. 2514- 2515.

¹¹⁶ *Mesnevî*, C. IV, b. 3620- 3622; C. V, b. 143- 145.

¹¹⁷ *Mesnevî*, C. II, b. 2261; C. I, b. 2955.

¹¹⁸ Sad, 38/26.

¹¹⁹ *Mesnevî*, C. I, b. 2956.

¹²⁰ *Mesnevî*, C. III, b. 2553- 2555.

Burada görüldüğü üzere, nefsin çeşitli enstrümanları kullanmaktan kaçınmadığını ve bu hususta insanın dikkatli olması gerektiğini söyleyen Mevlânâ, akli kullanmayı ya da akli olana danışmak gerektiğini sıkça vurgular.¹²¹

“*Nefsini öldür, dünyayı dirilt, efendisini öldürmüştür, onu köle yap*”¹²² diyen Rûmî, nefsin insan için, iyiliğe ulaşma yolunda engelleyici bir unsur olduğunu, bundan kurtulma halinde, ruhi olgunluk kazanacağını söyler. Nefsten kurtulmanın yolu ise, kararlı bir şekilde, onu terbiye etmekten geçer. Bunun için de, akli kullanmak şarttır.

1.2.1.3. Akli Kullanamama ve Cehalet

Nefsi, kötülüğe yönlendiren bir unsur olarak belirten Mevlânâ, bunun tersine “*akılsa nefis üzerine demir bir bağdır*” der.¹²³ Onu kötülüklerden alıkoymak için uğraşır. Akıl, Mevlânâ’ya göre, kendisiyle varlık güneşine yakınlığını bildiğimiz, usturlab gibidir.¹²⁴

Önceki başlığımızda belirttiğimiz gibi, nefis ve Şeytanı Mevlânâ nasıl bir görüyorsa, bunun zıddı olarak kabul ettiği, melek ve akli da bir olarak görür. Akıl, iyiyi kötüden ayırabilme melekesidir ve yalnızca insana mahsus bir özelliktir.

“*Kimse taşta , “Geç geldin” veya “ Ey sopa sen bana niçin vurdun? demez. Ey yakası temiz kişi! Emir, nehiy, öfke, onurlandırma ve ayıplama ancak tercih eden içindir*”¹²⁵

Bu tercih edebilme özelliğini insana akıl verir. “*Öyleyse melek ve şeytan, tercih damarlarını harekete geçirmek için sunucudur*”¹²⁶ der ve ilave eder Mevlânâ, “*Kısaca, sunucu Şeytan ve ruh /melek, her ikisi tercihin bulunduğu delilidir.*”¹²⁷

¹²¹ *Mesnevî*, C. II, b. 2261.

¹²² *Mesnevî*, C. III, b. 2503.

¹²³ *Mesnevî*, C. III, b. 1983.

¹²⁴ *Mesnevî*, C. IV, b. 3684.

¹²⁵ *Mesnevî*, C. V, b. 2971- 2973.

¹²⁶ *Mesnevî*, C. V, b. 2985.

¹²⁷ *Mesnevî*, C. V, b. 3004.

İnsanın iradesi ve akılı bu “*sunucular*” olmasaydı, kendini ortaya koyamazdı. Yani akıl, iyi ile kötüyü ayırabilme kabiliyetiye, iyi unsurlar kadar kötü unsurlara da ihtiyaç vardır. Akıl, insanı diğer varlıklardan ayıran en belirgin yönüdür. Akılı kullanma kişiyi pek çok kötülükten korur.

İnsan özgürlüğünün ilk ve evvela yaşadığı yer bilinç ve iç dünyasıdır. Buraya zaten kendisi dışındaki hiçbir güç müdahale edemez. Ancak, kişi harici amilleri kendi özgürlüğünün önünde hakiki engeller olarak görme yanlışlığına kapılabilir. Bu yanlışlığa “gaflet veya cehalet” perdesi denilebilir. “Ne zaman birisinde bir kusur görsek, fark ettiğimiz aslında kendimizde bulunan kusurlardır” diyen Mevlânâ önemli bir noktaya işaret ediyor. Tanıma ya da farkına varma, belirli bir aşinalığı gerektirir. Bizde olmayan bir şeyi tanımamızın zorluğuna işaret eder; ancak aynı zamanda kişinin aynı kusurun kendisinde olduğundan gafil olabileceğini de kabul etmektedir. Hemcinslerimizin ve diğer varlıkların uyarılarını, kendimizi ahlâkî olarak sorgulama fırsatı, olgunlaşma yolunda bir destek ve yardım olarak görebiliriz.¹²⁸

İnsanın varlıklar arasındaki üstünlüğünün sebebi de aklıdır. İnsanın bu üstünlüğünü koruyabilmesi aklını nasıl kullandığına bağlıdır. Mevlânâ varlıkları akıl, irade ve arzu güçlerine göre üç sınıf içinde değerlendirir. Yaratıkların birincisi olan “melekler salt akıldır”. Arzu ve iradeleri yoktur, dolayısıyla yükümlülüğü yoktur, “nefs ve isteklerden arınmıştır”. Yaratıkların ikincisi olan hayvanlar ise “salt arzu ve şehvettir, kötülük yapma diyen akıl onlarda yoktur; onlara da teklif ve yükümlülük yoktur”. İnsan ise “akılla şehvetten meydana gelmiştir”. Yarısı melektir, yarısı hayvan. İşte bu arzu ile akıl arasındaki gerilim ve çekişme insanın kişiliği üzerinde derin izler bırakabilecek bir mücadeledir.¹²⁹

İşte bu iki varlığa benzerliği ile insan varlığı kendine özgü bir mahiyete sahiptir. İnsanın kişiliği kendi varlık ve mahiyetinin hangi özelliğine meyledeceğine göre bir suret kazanır. “Akılı şehvetini yenen, meleklerden yücedir, şehveti aklını

¹²⁸ Bilen, Osman, “Mevlânâ ve Ahlâkî Kişilik”, *Mevlânâ ve İnsan - Sempozyum Bildirileri*, s. 63.

¹²⁹ Bilen, Osman, “Mevlânâ ve Ahlâkî Kişilik”, s. 57.

yenen hayvanlardan aşağı. Melek bilgiyle kurtuldu, hayvan bilgisizlikle kurtuldu; insanoğlu ise ikisinin arasında çekişe dövüğe kaldı gitti.”¹³⁰

Akıl ile arzu arasından akılı tercih edip, ona uyanlar gerçek saadete erenlerdir. Çünkü akıl sonucu görebilir ve ona göre hareket eder. Göz yanılrsa da akıl, çirkini güzelden ayırt eder, çünkü aklın kendisine has ölçüleri vardır.

“Emredicisi akıl olan göze ne mutlu! Sonucu görür, bilgili bir göz bebeğidir

Çirkin ve güzelin farkını akılla belirleyin.

Siyahtan ve beyazdan söz eden gözle değil.

Göz pislikteki yeşilliğe aldanır; akıl ‘ bizim ölçümüze vur onu’ der.”¹³¹

Görüldüğü gibi Mevlânâ’ya göre, aklın kullanılmadığı durumlarda insan iyiyi kötüden ayırt edemez. Kişi ya akıl kılavuzuyla doğru yolu bulmalı ya da aklıselim sahiplerinin tavsiyelerine yönelmelidir. Çünkü akıl, tıpkı şekerin, şeker kamışıyla olgunlaşması gibi, başka akılla kuvvet bulur.¹³²

Mutasavvıfımıza göre; *“her uzak düşmüş kâfirin inkârı ve firavunluğu, tamamen akıl noksanlığından ortaya çıkmıştır.”* Çünkü *“akıl özelliğinden dolayı akıbeti görür. Nefs sonu görmez. Nefse mağlup olan akıl, nefis olur.”¹³³* Bir başka deyişle, bilgisizlik ve akılı kullanamama, pek çok kötülüğün sebebi olan, nefse mağlubiyettir. Nefse yenilen aklın ise, nefsten farkı yoktur.

1.2.1.4. Kötü Kişiler ve Çevre

Kötülüğe sebep olan amilleri sıralarken değinmeden geçemeyeceğimiz bir husus da, insanı kötü etkileyen çevredir. “Mevlânâ” denildiğinde, O’nu az ya da çok tanıyanların zihninde ortak beliren kelime sanırız “hoşgörü” olacaktır. Bu hem popüler, hem de öz bir ifadedir. Tüm dünyaya büyük bir sevgi ve hoşgörü anlayışıyla

¹³⁰ Mevlânâ, Celaleddin Rûmi, *Fîhi Mâ Fih*, (çev. Meliha Ülker Anbarcioğlu), Ataç yay. , İstanbul, 2009, 18. Fasıl, s. 117.

¹³¹ *Mesnevî*, C. VI. b. 2964- 2966. (Yanlış düşmemek için akılı kullanma ile ilgili bkz. Emiroğlu, *Yanlış Düşünce ve Davranışlar Karşısında Mevlânâ*, s. 91- 93).

¹³² *Mesnevî*, C.II, b. 2265.

¹³³ *Mesnevî*, C. II, b. 1532- 1541.

bakan Mevlânâ'nın, dikkat çekici bir şekilde eleştirdiği kişi ya da kişiler, onun ifadesiyle, “*ahmaklar*”dır. Ahmaklar, aklını kullanmayan, kendini beğenmiş, düşüncesiz kişilerdir. Onlar doğruluktan ayrılmışlar ve peygamberlere bile hürmet etmemişlerdir.¹³⁴

Mevlânâ, bu kişilerin peşinden gitmemeyi, kerem sahibi arkadaşlar edinmeyi tavsiye eder.¹³⁵ İyi dost, aklın ışığına sahiptir. Bu da kötülükten insanı alıkoyar. Kötü dost için ise Mevlânâ, daha önce de söylediğimiz gibi “*Şeytan insan*” ifadesini kullanarak şöyle der:

*“İnsanların çoğu insan yer. Onların selamın aleykinde güven arama.
Hepsinin gönülleri Şeytan evidir. Şeytan insanın sözünü kabul etme...
Dikkat et! Kötü dostun işlevlerini yutma. Tuzağı gör, yeryüzünde güvenli
gitme sen.”*¹³⁶

Bir başka yerde de “*aptalın dostluğunun düşmanlıktan beter*” olduğunu bir hikâyeyle anlatır. Meşhur hikâyesinde, ayı ile dost olan bir kişinin, sonunda bu ayı tarafından öldürülmesinden bahseder. Aptal olanın sevgisi tıpkı ayının sevgisi gibidir. Kını sevgidir, sevgisi de kindir.¹³⁷

Kötü arkadaşın insanı olumsuz etkilediğine bir örnek hikâyede, 6. ciltte bahsedilen “*karga ile bir kurbağanın*” hikâyesidir. Bu hikâyede, kendi cinsinden olmayanı dost edinenin sonunun kötü olacağı anlatılır. “*Hayâsızlar gibi bir alçağa eş olanın layığı budur*” diyerek feryat eden kurbağa “*Ey büyükler! İyi dost arayın*”¹³⁸ tavsiyesinde bulunur.

Kötü kişi ve çevrenin etkisinden kurtulmak için akıllıca hareket etmeli ve iyi dosta, bilgili bir şeyhe başvurmalıdır. “*Kişinin kolu kanadı akıldır; akli yoksa bir*

¹³⁴ *Mesnevî*, C. II, b. 1392.

¹³⁵ *Mesnevî*, C. II, b. 2154.

¹³⁶ *Mesnevî*, C. II, b. 249- 255.

¹³⁷ *Mesnevî*, C. II, b. 2119.

¹³⁸ *Mesnevî*, C. VI, b. 2947-2948.

*kılavuzun akli -olmalı-*¹³⁹ beytiyle Mevlânâ, bu hususu vurgular. Ayrıca din ehlinin, kin ehlinden ayrılması, Hakk ile birlikte olanın aranıp bulunması gerektiğini söyleyip,¹⁴⁰ bunun insanın kemâl yolculuğunda çok önemli olduğunu da belirtir. Öğüt verenlerin öğüdü dinlenmezse akıbetin kötü olacağını da şu beyitle dile getirir:

*“Ey öğüt verenlerin sözünü dinlemeyen!
Nereye gitsen, kötü fal seninledir”*¹⁴¹

1.2.2. Kötülük Çeşitleri

Mevlânâ’ya göre, kötülüğe yönelten sebepleri sıraladıktan sonra, kötülük çeşitlerini belirtmeye çalışalım. Giriş kısmında, felsefe literatüründe kötülük problemini anlatırken değindiğimiz, “fizikî (doğal) kötülük”, “ahlâkî kötülük” ve “metafizik kötülük” başlıklarını, burada Mevlânâ’nın bakışı ile değerlendireceğiz.

1.2.2.1. Ahlâkî Kötülük

Bu tür kötülüğü, insan iradesinin kötüye kullanılmasıyla meydana gelen hatalar ve günahlar olarak tanımlamıştık. Bir mutasavvıf olarak, Mevlânâ’nın temel gayesi, insanı ruhi olgunluğa ulaştırmak, kemâle erdirmektir. Yani kıskançlık, bencillik, yalancılık v.s. gibi ahlâkî kötülüğün tanımına dâhil olan konular, O’nun insan modelinde kemâli engelleyen unsurlardır. Mevlânâ’ya göre, ahlâkî kötülük kişinin gerçeği görmesini engeller;

“Kendilerini meşgul eder ve dalıp giderler, bu şimşek parıltısından gözlerini yumarlar.

*Gözlerini yumarlardı, ama orada göz yoktur. Göz bir sığınak görendir.”*¹⁴²

O’na göre, ahlâkî kötülüğe kapılmış kişi aklının rehberliğinden çıkmış, adeta lanetlenmiş kişidir.

¹³⁹ *Mesnevî*, C. VI, b. 4073.

¹⁴⁰ *Mesnevî*, C. I, b. 3718.

¹⁴¹ *Mesnevî*, C. III, b. 2968.

¹⁴² *Mesnevî*, C. I, b. 2025-2026.

*“Lanet, insanı, eğri görüşlü yapar; kıskanç, kendini beğenen ve kindar yapar. Kötü yaptığı her şeyin, sonuçta geri döneceğini ve yüzleşeceğini bilmez. Bütün oyunları tersine görür; mat, noksan ve mağlup olur.”*¹⁴³

Ahlâkî kötülükte, fail olan, özgür iradesiyle yaptığından sorumlu olan insandır. Ahlâkî kötülüğü dini olarak da, kısaca “günah” kavramıyla dile getirebiliriz. Mevlânâ’nın şiirlerinde bu, “edepsiz”, “hırs sahibi”, “kıskanç”, “kibirli” gibi ifadelerle karşımıza çıkar. Dinin kabul ettiği ve yönlendirdiği genel ahlâk kurallarından uzak olan kişiler, yani kötüler, Mevlânâ’nın o zengin üslubundaki birçok hikâyenin konusunu oluşturur.

İslâm dinine göre insan kulluk için yaratılmıştır.¹⁴⁴ Rabb’ini tanıyıp görevlerini yerine getirenler, bu kulluk görevlerini ifa etmiş ve kazançlı çıkmış olur; bunun aksine, kulluk görevini yerine getirmeyenler ise zararlı çıkıp, azaba duçar olur. Mevlânâ’ya göre, sahip olduğu irade ve özgürlüğü akıbeti gören akılla değil, şeytanî arzu ile kullanmaya kalkan insanlar, ahlâken kötüdürler. Kötülerin kulluğu cefa ile olur. Onların kulluk mescidi cehennemdir. Beşerin yaratılmasının amacı kulluk olduğu için, kibirli olanın ibadet yeri cehennemdir.¹⁴⁵

Mevlânâ’nın düşünce dünyasında, insanı ahlâkî kötülüğe yönelten bir takım özellikler vardır. Kişinin doğru düşünmesi ve davranmasında engel teşkil eden, bu özelliklerin başında, Şeytani bir özellik olan, “kıskançlık ve haset” gelir.

*“Bu ceset kıskançlık evidir. Bil ki hasetle nesil kirlenir.”*¹⁴⁶

*“Bizzat haset, başka bir eksiklik ve ayıptır; hatta bütün eksikliklerden daha kötüdür.”*¹⁴⁷

*“Âlemi kıskanan kişinin hasedi, bizatihi ebedi ölümdür.”*¹⁴⁸

¹⁴³ *Mesnevî*, C. II, b. 2499- 2501.

¹⁴⁴ *Zariat*, 51/56.

¹⁴⁵ *Mesnevî*, C. III, b. 2982- 2985.

¹⁴⁶ *Mesnevî*, C. I, b. 433. (Bkz. Konur, Himmet, “Mevlânâ, Tasavvuf ve Ahlâk”, *Mevlânâ ve İnsan - Sempozyum Bildirileri-*, T.D.V. yay. Ankara, 2008, ss. 33- 44)

¹⁴⁷ *Mesnevî*, C. II, b. 802.

¹⁴⁸ *Mesnevî*, C.V, b. 14.

Kişiyi mutsuz eden bir başka özellik “*hırsır*”. Mevlânâ, Âdem’in Şeytan’ın hilesine kapılmasını, onun hırsının sebebi olarak görür ve şöyle söyler:

*“Âdem’in hırsı buğdaya doğru artınca gönlünden temizliği kapıp götürdü.
O zaman senin yalanını ve işveni dinledi; gururlandı ve öldürücü zehri içti.
O anda akrebi buğdaydan ayrı bilmedi, ayırma kabiliyeti, istek sarhoşundan
uçar gider.”*¹⁴⁹

Mevlânâ, hırsın insandaki idrak gücünü yok ettiğini “*eşeği aldatan tilki*” hikâyesinde dile getirir.

*“Onda görme özellikli idrak gücü yoktu; tilkinin hilesi onu alt etti. Yemek hırsı eşeği öyle zelil etti ki beş yüz delile rağmen tilkiye mağlup oldu”*¹⁵⁰

Üçüncü olarak, “*kibir ve gurura*” değineceğiz. Kibir ve gurur, insanın kendisini hak etmediği halde, üstün görmesidir. Hak etmeden elde edilenler ise yarar değil, zarardır. Mevlânâ kibir ve ihtirası, kendine has üslubuyla, soğan ve sarımsak kokusuna benzeterek şöyle ifade eder:

*“Kibir kokusu, ihtiras kokusu ve tamah kokusu konuşma esnasında soğan gibi olur. ‘Ben ne zaman yedim? Soğandan ve sarımsaktan sakındım’ diye yemin edersen. O yemin nefesi gammazlık yapar, birlikte bulunanların dimağına vurur. O zaman onun kokusuyla dualar reddedilir; o eğri gönül dilde görülür.”*¹⁵¹

Gururun kaynağını nefis olarak gören Mevlânâ, gurura kapılan kişinin bunu din gayreti olarak algıladığını, şu beytinde ifade eder:

*Gururlu kişi birinin suçunu gördüğünde onda cehennemden, bir ateş oluşmuş olur. O, bu gurura din gayreti der, kendindeki kâfir nefse bakmaz.*¹⁵²

Kibir ve gurura kapılan kişi pek çok güzelliği ve hayrı elinden geçirir ve başına bela getirir. Mevlânâ bunu farklı beyitlerde sunuyor:

¹⁴⁹ *Mesnevî*, C.II, b. 2725- 2727.

¹⁵⁰ *Mesnevî*, C.V, b. 2495- 2496.

¹⁵¹ *Mesnevî*, C. III, b. 166- 169.

¹⁵² *Mesnevî*, C.I, b. 3346- 3347.

“Kibir ve küfür o yolu öyle bağladı ki ah bile çıkaramaz...

Hayret; nice küffarın din sevdası vardır, -fakat-onun, bunun ar ve gururu onların bağıdır”¹⁵³

“Kibir ve gururla zulmeden ve yüzünü yaralayan zalim kimdir?”¹⁵⁴

“Ey genç! Bu benim gurur silahım oldu; gurur, gururlananlara yüz bela getirir”.¹⁵⁵ “... ‘Her birimiz bir dünya Mesih’idir. Elimizde her elem için bir merhem vardır.’ Kibirlerinden ‘Allah dilerse’ demediler, Allah da onlara beşerin acizliğini gösterdi.”¹⁵⁶

Her yaratılmışın nefsinde gururun mevcut olduğunu söyleyen Mevlânâ, insan için belki de en büyük tehlikenin bu olduğu kanaatindedir:

“Ey nazlı! Senin canında olgunluk düşüncesinden daha kötü bir sebep yoktur. Bu gurur vericilik senden çıkmadıkça, gönlünden ve gözünden çok kan akar. İblisin gerekçesi, ‘Ben daha hayırlıyım’¹⁵⁷ idi. Ve bu hastalık her yaratılmışın nefsinde vardır.”¹⁵⁸

“Kibir çirkindir, ama dilencinin kibri daha da çirkin.”¹⁵⁹

Ahlâkî kötülükler arasında sayacağımız bir başka özellik de “kötü zan”dır. Kötü zannın kişiye büyük bir engel teşkil ettiğini ve iyiliği engellediğini düşünen Mevlânâ, bunu şöyle ifade eder:

“Bütün bunları söyledi, ama kulağına girmedi.

Kötü zanlılık kişinin büyük engelidir...

İçin kötülüğünden aklına iyi bir düşünce hiç gelmedi.”¹⁶⁰

“Ben bu sürünün kâfir olmasını sapıklık içinde kötü zanda ilerlemelerini istemem. İş zamanında sana el verdiğimiz kerametini açığa çıkardık.

Böylece o kötü düşünceli çaresizler sema katından reddolunmadılar.”¹⁶¹

¹⁵³ *Mesnevî*, C.I, b. 3240- 3245.

¹⁵⁴ *Mesnevî*, C. III, b. 4631.

¹⁵⁵ *Mesnevî*, C.V, b. 647.

¹⁵⁶ *Mesnevî*, C. I, b. 48-49.

¹⁵⁷ *Araf*, 7/12.

¹⁵⁸ *Mesnevî*, C. I, b. 3213- 3215.

¹⁵⁹ *Mesnevî*, C. I, b. 2318.

¹⁶⁰ *Mesnevî*, C. II, b. 2013-2022.

¹⁶¹ *Mesnevî*, C. III, b. 1713- 1715.

“Kin ve öfke” gibi duygular da Mevlânâ’ya göre kötü huylardandır. Kinin aslının cehennem olduğunu ve içimizdeki kinin de o bütünü bir parçasından ibaret olduğunu etkileyici bir anlatımla şöyle ifade eder:

“Kin tutma; kinle yollarını kaybedenlerin mezarını kindarların yanına koyarlar.

Kinin aslı cehennemdir. Senin kinin, o bütünü parçasıdır ve dininin düşmanıdır.”¹⁶²

“Öfke ve kindarlık tezgâhı oldu. Sapıklık ve kâfirliğin aslını kindarlık bil.”¹⁶³

Burada ahlâkî kötülüğün basite alınmaması gerektiğini görüyoruz. Zira bu tarz özellikler kişiyi dininden edebilir. İslâm ahlâk anlayışı bu dünyaya yöneliktir. Allah’ın istediklerini yapmak, O’na yönelmek ancak bu dünyada belirli bir ahlâkî güzellik kazanılarak sağlanabilir. Nitekim Maun suresinde dini yalanlayanın kim olduğu sorulduğunda Allah’ı inkâr edene ya da şirk koşan değil ahlâken düşük olan insan tarif edilmektedir. Mevlânâ’nın da kâfir kavramını ahlâkî kötülüklerde sıkça kullandığını görüyoruz. Yani bu dünyayı Allah’a ulaşmak için bir basamak olarak kabul eden sûfimiz, Allah’ın razısına ermenin de ancak ahlâkî kötülüklerin ve nefsin terbiye edilmesinde olduğunu dile getirmektedir.

Kötü huylar kişinin kemâline engel olduğu gibi çevresindekilere de zarar verir. En kötüsü de çirkin huylara karşı duyarsız kalmaktır. Çünkü bu, kişiyi gaflete götürür. Bu da hem toplum için, hem de kişi için eziyettir. Mevlânâ’nın şu beytinde bunu görmekteyiz:

“Her kötü huyunu diken kökü bil; sonuçta defalarca ayağına diken battı.

Defalarca kötü huyundan yaralandın; hissin yok; çok duygusuz oldun

Senin çirkin huyundan meydana gelen başkalarının yaralanmasından,

Gafilisen, kendi yarandan da mı haberdar değilsin?

Sen kendine ve başkasına azapsın.”¹⁶⁴

¹⁶² Mesnevî, C. II, b. 271- 272.

¹⁶³ Mesnevî, C. IV, b. 112.

¹⁶⁴ Mesnevî, C. II, b. 1236- 1239.

Burada, öz-eleştiriye kapalı olan kişinin kötü huylarından dolayı hem kendine hem de bulunduğu ortamdakilere zarar vereceği vurgulanmaktadır.

Ahlâkî kötülük konusunda düşüncelerini özetlediğimiz Mevlânâ'nın elbette bunlardan kurtulmak için değişik önerileri vardır. Bu hususa ileride “Ahlâkî kötülüğü yenme” başlığında değineceğiz.

1.2.2.2. Fizikî (Doğal) Kötülük

Fizikî kötülük ile “yangın, sel, heyelan, kasırga, deprem, gelgit dalgası ve kıtlık gibi olayların ve kanser, cüzzam, tetanos gibi hastalıklar ve buna ilaveten körlük, sağırlık, dilsizlik, çarpık organ ve delilik gibi birçok duygulu varlığın yaşamın tüm imkânlarından yararlanmasına engel olan sakat bırakıcı özürler ve biçimsizliklerin neden olduğu korkunç acı ve keder ve en sonunda gelen ölüm kastedilir. Doğa olaylarının kendileri değil, “neden oldukları” acı, keder ve ölüm doğal kötülük olarak gösterilmektedir.¹⁶⁵ Bu anlayış doğal kötülüğü insani acıya indirgeyen bir yaklaşımdır. Daha önce fizikî kötülüğü anlatırken değindiğimiz gruplandırma (a- Doğal çevreler, b- Zararlı yaratıklar, c- Doğal afetler, d- Bedensel kusurlar) çerçevesinde elde edilen sonuç “Bütün fiziksel kötülükler acıya indirgenemez” görüşüdür. Bu noktada değerlerin rölatifliliğinin büyük önemi olduğu vurgulanmalıdır. Yani kötü varlık ya da olaylar “kötülüğe neden oldukları için kötü olanlar” ve “özleri gereği kötü olanlar” olmak üzere iki grupta ele alınabilir.¹⁶⁶

Ahlâkî kötülükte olduğu gibi fizikî kötülük konusunda da genel itirazlar, Tanrı'nın her şeye gücünün yetmesi niteliğine yöneliktir. Filozofların bu konuyla ilgili farklı yaklaşımları ve izahları muhakkak vardır. Biz burada çalışmamızın asıl konusu olan Mevlânâ'nın bakış açısını ele alacağız.

Mevlânâ'nın önemli bir mutasavvıf olduğuna değinmiştik. Bu hususu da bu çerçevede değerlendiren Mevlânâ'nın Tanrı tasavvuru, “hikmet sahibi” olan Tanrı'dır. Mutlak güç, kudret, ilim sahibi olan Tanrı'nın, genel tabiriyle, “hikmetinden sual olunmaz.” *Mesnevî*'deki hikâyelerinin birinde Zülkarneyn (a.s.)

¹⁶⁵ Yaran, *Kötülük ve Theodise*, s. 28.

¹⁶⁶ Yasa, *Tanrı ve Kötülük*, s. 19.

Kaf Dağı'yla konuşur ve “*Hakk'ın sıfatının büyüklüğünden*” bahsetmesini ister. Kaf Dağı'nın cevabının bir kısmı şöyledir:

“Hak, bir şehir depremi istediğinde bana söyler, ben o damarı hareket ettiririm. O zaman ben, şehrin bağlı bulunduğu damarı kahırla hareket ettiririm. ‘Yeter’ deyince damarım durur...”

Aklı bunu bilmeyen kişiye göre deprem, yerdeki buharlardandır.”¹⁶⁷

Burada doğal kötülüğü insanların yaptıklarının karşılığı olarak gösteren yani ahlâkî kötülük gibi değerlendiren mutasavvıfımız, bu yaklaşımını, eserinin farklı yerlerinde değindiği peygamber kıssalarında da sürdürür.

Birçok filozof doğal kötülüğün başında ölümü ya da ölüme götüren hastalıkları sayar. Mevlânâ'nın bu konuya bakışı da yine bir mutasavvıf gibidir. O'na göre “ölüm”, tek kelimeyle ifade edecek olursak, “*güzeldir*”. Birçok beytinde bunu dile getirmiştir. Çekilen fiziksel acılar ya da hastalıklar, adeta ölümden bir habercidir. Nasıl ki hastalıklarla şöyle ya da böyle karşılaşıyorsak ölümlerle de bir gün mutlaka karşılaşacağız. Ne zaman ölüm insana tatlılaşırsa, Allah sevgisi işte o zaman kalbe yerleşmiştir.¹⁶⁸ Ölüm gerçek sırta erme, perdenin ardını görmektir. Yani sadece bir değişimdir.¹⁶⁹ Asıl olan insandır. Ölümle insan hayatı son bulmaz. Zira ölüm, bir sonbahar gibi sadece yaprağı sarartır.¹⁷⁰

Bizim kötülük gibi gördüğümüz, zararlı diye tanımladığımız bir takım olayları (vahşi hayvanlar gibi) Mevlânâ, varlıkların özelliklerinden gelen durumlar olarak değerlendirir. Bunu şu mısralarında açıkça görüyoruz:

“Tekrar diyordu: ‘Lütuf ve cömertlik sahibi Âdem o iblise ne zaman bir eziyet yapmıştı? İnsan, o yılan ve akrebe ne yaptı ki onlar da onun ölümünü ve hastalığını istiyorlar?’

Kurdun kendi özelliği parçalamaktır. Bu kıskançlık, diğer yaratıklarda açıktır.”¹⁷¹

¹⁶⁷ *Mesnevî*, C. IV, b. 3715-3716, 3719.

¹⁶⁸ *Mesnevî*, C. I, b. 2298-2301.

¹⁶⁹ *Mesnevî*, C. VI, b. 722-723, 725, 738-739.

¹⁷⁰ *Mesnevî*, C. VI, b. 772.

¹⁷¹ *Mesnevî*, C. II, b. 227-229.

Birçok teist filozofun farklı anlayışlarla izah etmeye çalıştıkları hastalıklar konusunu da Mevlânâ, kendine has üslubuyla ve hikmet anlayışıyla, şu şekilde yorumlamıştır:

*“Çaresi olmayan hastalıklar vermiştir; topallık, yassı burunluk ve körlük gibi. Çaresi bulunan hastalıklar vermiştir; yüz çarpılması ve baş ağrısı gibi. Bu şifaları, hayatın düzenli olması için verdi. Bu hastalık ve şifalar boş yere değildir.”*¹⁷²

Burada “*hayatın düzenli olması için*” derken Mevlânâ sanırız, mevcut doğal kötülükler, tabii denge için ve bunu bilmesi gereken insan için önemlidir demek istiyor. Bu anlayışı çağdaş filozoflardan R. Swinburne’de de, doğal kötülükler “bilginin imkânı” teziyle açıklamaya çalışırken görüyoruz. O’na göre Tanrı, bize “eylemlerimizin sonuçlarının bilgisini” bu yollarla verir.¹⁷³

Özetle söylemek gerekirse, Mevlânâ’ya göre doğal kötülük bir çeşit ahlâkî kötülüktür. Yangın, sel, deprem gibi tabii afetler insanların yaptıklarına karşılık olarak verilmiştir. Hastalıklar, tedavi aramak ve hayatın dengesi içindir. Ölüm, kendisinden korkulması gerekmeyen, tam tersi güzel olan bir şeydir. Bizim kötülük olarak gördüğümüz ama canlıların doğasında olan durumlar da, kötülük olarak değerlendirilemez. Yaratanın kudreti, her şeyi kuşatmıştır. O’nun yarattığı her durumda bir hikmet vardır. İnsan da bunun için dünyadadır.

1.2.2.3. Metafizik Kötülük

Metafizik Kötülüğün yaratılmış olan evrenin sonlu ve sınırlı olması anlamına geldiğini daha önce söylemiştik. Mevlânâ’nın duyular dünyasının darlığı ile ilgili görüşlerini bu konuyla ilişkilendirebiliriz. O’na göre, insan duyulara bağlı olduğu için adeta zindandadır.

*“Hayal âlemi, yokluk âleminde daha dardır.
Bundan dolayı hayal kedere sebep olmaktadır.
Varlık âlemi de hayal âleminde daha dardır.”*

¹⁷² Mesnevî, C. III, b. 2912- 2914.

¹⁷³ Geniş bilgi için bkz. Yaran, R. Swinburne Felsefesinde Teizmin Rasyonelliği, s. 210.

*Bundan dolayı onda ay, hilal gibi olur.
Duyu ve renk dünyasını varlığı daha dardır; dar bir zindandır.
Terkip ve sayı darlığın sebebidir. Duyular,-insanı- terkip yönüne/dünyaya
çekmektedir.”¹⁷⁴*

Bize göre kötülük olan bazı hususların sebebinin, bu âlemin eksikliği nedeniyle olduğunu söyleyen Mevlânâ, âlemin düşük olduğunu ve kötülüğün maddeden kaynaklandığını şu mısralarında dile getirir:

*“Duygu ışığı, toprağa doğru çeker; Hak ışığı onu yüceliğe doğru götürür.
Çünkü hissedilenler dünyası, düşük bir âlemdir. Hak ışığı deniz, duyguysa
bir çiy tanesi gibidir”¹⁷⁵*

Mevcut dünyanın sınırlılığı konusunu Mevlânâ, dünyayı “*hasta ve mahpus*” olarak tarif ederek ifade ediyor. Dünya eksiktir, zamanın elinde yaşanmaktadır, nice güzellikler yok olup gitmiştir, öyleyse sınırlıdır, yani “*hasta*”dır.¹⁷⁶

Bu ifade biçiminden anlıyoruz ki Mevlânâ dünyayı, geçici ve sınırlı bir yer olarak görüyor. Bu, onun sûfi yaklaşımı gereğidir. Kendisi mükemmel olan Tanrı, iyiyi ve kötüyü seçme şansı olan, ama eksik olan insan için, yine onun gibi sınırlı ve sonlu bir dünya yaratmıştır.

1.2.3. Kötülüğün Mutlaklığı ve Göreceliliği Problemi

“Mutlak Kötülük” diye bir şey var mıdır? Yoksa bizim kötü diye bildiğimiz ama başka insanlara ya da canlılara (hatta cansızlara) göre iyi olan bir takım durumlar mı mevcuttur? Olay ve durumlar, zamana, mekâna ve insana göre değişik algılanabilirler. Bazen iyi olan, bazen kötü olabilir. Hatta kimi durumlar, aynı anda hem iyi, hem de kötü olabilir. Bu anlayışa göreceli anlayış diyoruz.

İnsan yaşamda olup biten her şeyi aynı anda görme ya da fark edebilme özelliğine sahip değildir. Dolayısıyla yaşanan acılarda (ister ahlâkî, ister doğal

¹⁷⁴ *Mesnevî*, C. I, b. 3094- 3097.

¹⁷⁵ *Mesnevî*, C. II, b.1289- 1290.

¹⁷⁶ *Mesnevî*, C. I, b. 1279- 1283, 1296.

kötülük sebebiyle olsun) insanın göremediği, bilemediği yönlerin olabileceği bir gerçektir. İnsanın bulunduğu yerden kâinatın büyük resminin tamamını görmesine imkân yoktur. Evrendeki organik bütünlüğü dikkate almaksızın, gördükleri birkaç kötülükten dolayı Tanrı'yı suçlayanlara serzenişte bulunan Leibniz de, bu anlayışa şöyle bir yaklaşım getiriyor: “Siz âlemi daha üç günden beri tanıyorsunuz. Burnunuzun ötesini görmeye gücünüz yetmiyor. Âlemi görmek için çok bekleyiniz.”¹⁷⁷

Kısaca ifade etmek gerekirse göreceli anlayış, bizlere kötü gibi görünen bazı olayların gerisinde iyi şeylerin de olabileceği fikrine dayanır. Mevlânâ'nın olaylara, insanlara ve hatta evrene bakışı, işte böyle bir anlayıştır. *Mesnevî*'nin birçok yerinde buna rastlamak mümkündür. Mevlânâ'nın göreceli diyebileceğimiz âlem anlayışına birkaç örnek vermek gerekirse:

“Bize göre her şeyin adı, dış görünüşü; Yaratıcıya göre her şeyin adı, onun sırrı. Musa'ya göre sopasının adı asa, Yaratıcıya göre ejderhaydı.

Ömer'in adı burada putperestti, fakat Elest'te adı mümindir...

Kısaca sonuçta olacağımız, gerçekte Hakk'ın yanında bizim adımız oldu.”¹⁷⁸

“Bu an sana göre gece yarısıysa da bana göre neşe sabahı yakındır

Her yenilgi bana göre zaferdir; bütün geceler gözümde gündüzdür

Ey akıllı! Senin önünde Nil nehrinin suyu kandır; bana göre kan değildir sudur.

Sana göre o demirdir ve mermerdir. Davut peygambere göre mum ve itaatkârdır...

Halkın önünde dünyadaki bütün parçalar ölüdür.

Hakkın huzurunda bilgili ve itaatkârdır.”¹⁷⁹

“Pislik bizim önümüzde rezil olsa da domuz ve köpek için şeker ve helvadır

Pisler bu pislikleri yaparlarsa da sular, temizlemeye girişir

Yılanlar zehir saçsa da, acılar bizi perişan etse de,

Bal arıları da, kovana ve ağaca baldan şeker ambarı koyar.”¹⁸⁰

¹⁷⁷ Çınar, “Leibniz'de Kötülük Problemi ve Teodise”, s. 170.

¹⁷⁸ *Mesnevî*, C. I, b. 1240- 1242, 1245.

¹⁷⁹ *Mesnevî*, C. VI, b. 853- 855, 860.

¹⁸⁰ *Mesnevî*, C. VI, b. 31- 34.

“Bedenler ağzı kapalı testilerdir; her testide ne olduğuna bak.

Şu bedenin testisi ab-ı hayatla dolu; bu bedenin testisi öldürücü zehir dolu...

Allah, Kur’an’da buyurdu: ‘Bu Kur’an gönülden bazısına yol gösterir ve bazısını saptırır.’¹⁸¹”¹⁸²

“Demiri veya altını ıslah eden ateş, taze ayva ve elma için nasıl uygun olur.”¹⁸³

“Onun hakkında övgü, ama senin hakkında yergi, onun hakkında bal, ama senin hakkında zehir.”¹⁸⁴

Bu örnekleri onlarca çoğaltabiliriz. Görülüyor ki, Mevlânâ’ya göre, olayların mahiyetinden ziyade kişide uyandırdığı duygu ve etki önemlidir. Deve ile farenin arkadaşlığının anlatıldığı bir hikâyede şöyle söyler: *“İrmağın suyu deveye göre azdır fakat o su fare için deniz gibidir”* Buna değişik örneklerle devam eder.

“Günlük yiyeceği dört ekmek olan kişi iki veya üç ekmek yerse bu ortasıdır... Sen on rekât namazda usanırsın ben ise beş yüz rekâtta güçsüz kalmam. Biri Kâbe’ye kadar ayağı çıplak gider bu biriye camiye kadar kendinden geçer. Biri cömertlikte canını verir, bu biriye bir ekmek vermek için can çekişir.”¹⁸⁵

“Ey varlığın özü” diyor Mevlânâ, *“Mümin, ateşperest ve Yahudi’nin ihtilafı bakış yerindedir”¹⁸⁶*. Anlaşıyor ki, her şeyin merkezinde bakış açısı vardır. Mevlânâ’ya göre, küfür de yaratıcıya göre hikmettir. Bize nispet edersen, küfür afettir.¹⁸⁷

Mevlânâ yaratılmış olan her şeyin bir sebep dâhilinde yaratıldığını, bir amacı olduğunu ve bir ihtiyacı giderdiğini dile getirir.¹⁸⁸

¹⁸¹ Bakara, 2/ 26.

¹⁸² *Mesnevî*, C. VI, b. 650- 651, 656.

¹⁸³ *Mesnevî*, C. II, b. 824.

¹⁸⁴ *Mesnevî*, C. II, b. 1744.

¹⁸⁵ *Mesnevî*, C. II, b. 3518- 3519, 3923- 3925.

¹⁸⁶ *Mesnevî*, C. III, b. 1257.

¹⁸⁷ *Mesnevî*, C. I, b. 1997.

¹⁸⁸ *Mesnevî*, C. III, b. 3203, 3218.

Buradan hareketle kötülüğün bile bir amaç için var edildiğini söyleyebiliriz. Mevlânâ eserinde, bu düşüncesini Hz. Musa'nın diliyle ifade eder. Ortaya çıkarmaya çalıştığımız teodise anlayışı için de çok önemli olan bu soru şöyledir: (Hz. Musa, Hakk'tan zalimlerin üstün gelmesinin sebebini sorar.)

“Yaratmaktan ve bozgunculuk tohumu atmaktan amaç nedir?

Zulüm ve fesat ateşini yakmak, cami ve secde edenleri yakmaktan yakarış için kanlı su ve sarı su kaynağını coşturmaktan amaç nedir?

Hikmetin kendisi olduğunu kesinlikle biliyorum. Ancak maksadım açık olarak görmektir.

Bu kesin biliş bana sus diyor. Görmek hırsı da hayır coş diyor”...

Hz. Musa'nın kendi kendine cebelleşerek konuşması uzar gider. Mevlânâ, cevabını da bilerek sorduğu soruyu sonunda şöyle nihayetlendirir. *“Zahmetler rahatın esasıdır. Acılar da nimetin ölçüsüdür. Cennet hoşlanmadıklarımızla çevrelendi, cehennem isteklerimizle çevrelendi.”*¹⁸⁹

Mevlânâ'nın Yaratan merkezli âlem anlayışında, her şey bir sebep ile var edilmiştir. Zaman zaman hikmet olarak da değerlendirebileceğimiz bu anlayışa göre, var olan tüm mevcudat bir hikmetle ve bir amaç için yaratılmıştır. İyi ya da kötü, acı ya da tatlı ne varsa hiçbirisi boş ve sebepsiz değildir. *“Her birinin yararı ve zararı yerine göredir bu yüzden ilim zorunlu ve yararlıdır. Yoksulun uğradığı nice ceza, sevap olarak ekmek ve helvadan iyidir”*, değerlendirmesi ile mutasavvıfımız izafi bir bakış açısı olduğunu bize gösteriyor. Bu düşünciyi tam olarak ifade eden şu mısralarına bakalım:

“Allah öfkeden, yumuşaklıktan, öğütten ve düzenden ne yarattıysa boş değildir. Bunlardan hiçbirisi mutlak iyilik değildir;

*Bunlardan hiçbirisi mutlak kötülük değildir.”*¹⁹⁰

Bu mısralar bize yararın da zararın da yerine göre değişebileceğini çok güzel bir şekilde ifade ediyor. Bizim kötü olarak bildiğimiz ama işin iç yüzünü göremediğimiz olaylar olabileceğini de dile getiren Mevlânâ, herkese zehir olan, bir

¹⁸⁹ *Mesnevî*, C. II, b. 1808- 1811, 1826- 1827.

¹⁹⁰ *Mesnevî*, C. VI, b. 2597- 2600.

başkasına panzehir olabilir düşüncesiyle dünyada “Mutlak kötülük” diye bir olgunun olmadığını, kötünün şartlara ve duruma göre değiştiğini *Mesnevî’de* dikkat çekici bir şekilde vurguluyor.¹⁹¹

Mevlânâ ahlâkî ya da doğal ayırımı yapmaksızın genel olarak, yani mutlak anlamda kötülük olmadığını söylüyor. Hayatta karşılaşılan birtakım zorluklar (ya da öyle bilinenler) aslında çok da iyi sonuçlar doğurabilir. Kur’an’da geçen “*Olur ki bir şeyi nahoş görürsünüz, oysaki hayırdır size*”¹⁹² ayetine de, yukarıdaki mısraların devamında atıfta bulunan Mevlânâ, şöyle devam eder.

*“Dünyada birine ayak, diğerine bağ olmayan hiçbir zehir ve şeker yoktur.
Birine ayak, diğerine ayak bağıdır. Birine zehir diğerineyse şeker gibidir.
Yılan zehri o yılan için hayattır. Oysa insana nispetle ölümdür.
Su halkı için deniz bahçedir. Toprak halkı için ise ölüm ve musibettir.”*¹⁹³

Kötülüğün mutlaklığı ve göreceliği konusunda Mevlânâ’nın düşüncesi izaha gerek olmayacak şekilde açıktır. O’na göre “mutlak kötü” diye bir şey yoktur. Zamana, şarta ve kişiye göre değişen durumlar vardır. Bu durumları lehine ya da aleyhine çevirmek kişinin elindedir.

*“Yokluktan doğan her varlık birine zehirdir diğerine şeker. Dost ol ve nahoş huydan uzaklaş. Böylece zehir küpünden de şeker yersin”*¹⁹⁴ diyen Mevlânâ’nın ısrarla üzerinde durduğu konu şartlar, durumlar ne olursa olsun zehri şekerle çevirmek yani “Hakk sevgisine” götüren ruhi olgunluğa ulaşmaktır.

¹⁹¹ *Mesnevî*, C. IV, b. 63- 65.

¹⁹² Bakara, 2/216.

¹⁹³ *Mesnevî*, C. IV, b. 66- 69.

¹⁹⁴ *Mesnevî*, C. V, b. 4236- 4237.

İKİNCİ BÖLÜM

MESNEVÎ'DE TANRI'NIN İYİLİĞİ

Konunun başında öncelikle Mevlânâ'nın Tanrı anlayışı üzerinde durmayı uygun gördük. İslâm tasavvufunun önde gelen isimlerinden Mevlânâ, felsefesini bu anlayış çerçevesine oturtmuştur. *Mesnevî*'de konuyla ilgili olarak geçen beyitlere baktığımızda, onların bu konuda hayli güçlü fikir oluşturduğunu görmek mümkün olacaktır.

2.1. TANRI TASAVVURU

Mevlânâ Celaleddîn'in eserlerinde insana şah damarından daha yakın olan¹⁹⁵ Allah'a yakınlaşma arzusu açıkça görülür. Ayrıca bu eserler Allah'ın ulviyetini, azametini ve kudretini renkli örneklerle yansıtmak için girişilen bir çaba olarak telakki edilebilir. Mevlânâ'nın Tanrı anlayışı konusunda A. Schimmel şunları söyler: "Mevlânâ'nın bildiği ve bildirmek istediği anahtarı ve kilidi eşi ve benzeri olmayan akılla idrak edilemeyen gözlerden gizli olan Allah'ın icat ettiği. Allah'ın yarattığı ve muhafaza ettiği bu âlem bakışlarını suretlerin ötesine çevirmeyi öğrenmiş olanlar için mana yüklüdür."¹⁹⁶

Şimdiye dek zaman zaman atıfta bulunduğumuz bu konuyu Mevlânâ'nın mısraları doğrultusunda değerlendirelim. Öncelikle belirtilmesi gereken husus şudur: Aslında Mevlânâ'ya (ve genel İslâm anlayışına) göre, Tanrı'nın zatı hakkında çok fazla bir şey kavrayamayız. Buna bizim maddi dünyaya bağlı algılarımız engeldir. Her inanan kendine ait olan Yaratan düşüncesini, Hakk anlayışıyla birleştirir. İnsanın kendi kapasitesi ölçüsünce ulaştığı bu düşünce, Allah'ın zatını anlamaya çalışmada yalnızca bir basamaktır.¹⁹⁷ Bütünüyle âlem, Mevlânâ'ya göre, Allah'ın tecelligâhıdır.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Kaf, 50/16.

¹⁹⁶ Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş*, s. 99.

¹⁹⁷ *Mesnevî*, C. IV, b. 3699- 3702.

¹⁹⁸ Aydın, Mehmet, *İslâm Felsefesi Yazıları*, s. 97.

Mevlânâ'nın cisim âlemi olarak isimlendirdiği bu âlem, insanın Allah'ı kavramasına engeldir. Buna en yatkın olan akıldır. Çünkü tıpkı ruhlar âlemi gibi olan akıl, yönsüzdür. “*Öyleyse Allah akıldan daha akıldır, candan daha can.*”¹⁹⁹

Tasavvuf geleneğinde hâkim olan bu âlemin var edilişinin temelinde, “*Hakkın bilinmeyi istemesi*” düşüncesi Mevlânâ'da da vardır. O'na göre Allah, “*gizli bir hazineydim bilinmeyi sevdim*” der ve mevcudatı bunun için var eder.²⁰⁰

Mevlânâ'ya göre, Allah'ın dünyayı yaratmaya ihtiyacı yoktur. Allah dünyayı yaratmakla artmamıştır. Varlığı yaratmasıyla eserleri çoğalmıştır. Bu iki artış arasında fark vardır. Eserin artmasıyla Allah sıfatlarını görünür kılar. Yaratmadaki amaç yaratıcının sıfatlarının ve eserlerinin görünmesidir.²⁰¹

Allah'ın zatını bilmek yarattıklarını nasıl icra ettiğini hakkıyla anlamak biz insanlar için mümkün değildir. Çünkü O güneş gibidir. Hem rahmet saçar hem de yakar.

*“Bu âlemi aydınlatan güneş bir parçacık yaklaştı mı her şey yandı gitti.”*²⁰²

Mevlânâ'nın Allah'ı güneşe benzetmesi oldukça sık karşımıza çıkar. Zira çıplak gözle güneşe bakılamaz, Allah'ın nuru da böyledir. Her şeye nüfuz eder ama parlaklığından gözlere zarar verir. Bu nedenle güneşe bakmak için renkli camlara ve örtüye ihtiyaç vardır. Bu konu, “*Fîhi Ma Fih*” de şöyle zikredilir:

“Tanrının cemali nikapsız olarak görünürse, biz bunu görmeye tahammül edemeyiz ve ondan nasibimizi alamayız. Bu nikaplar vasıtasıyla yardım görüyor, fayda elde ediyoruz. Bu gördüğün güneşin ışığı vasıtasıyla yürüyoruz; görüyoruz; iyiyi kötüden ayırıyoruz ve ısınıyoruz. Ağaçlar, bağlarda onun sayesinde meyve sahibi oluyorlar. Olmamış, ekşi ve acı meyveler, onun sıcaklığı ile olgunlaşıp tatlılaşıyorlar.”

¹⁹⁹ *Mesnevî*, C. IV, b. 3691- 3693.

²⁰⁰ *Mesnevî*, C. IV, b. 2539, 2560.

²⁰¹ *Mesnevî*, C. IV, b. 1665- 1668.

²⁰² *Mesnevî*, C. I, b. 141.

*Altın, gümüş, lal ve yakut madenleri onun tesiriyle meydana çıkar. Vasıtalarla bize bu kadar fayda veren bu güneş, eğer bize biraz daha fazla yaklaşacak olursa hiçbir fayda vermeyeceği gibi hatta bütün dünyayı ve insanları yakar, kavurur.*²⁰³

Güneş sembolünü kullanmak Mevlânâ'ya Allah'ı inkâr edenleri ve inanmayanları güneş ışığından hoşlanmayan yarasalara benzetme imkânı da verir. İnkârcılar gibi olan yarasa güneşe düşman değildir aslında o kendi kendinin düşmanıdır.²⁰⁴

Eğer Mevlânâ Celaleddîn Rûmî, ilk etapta güneş ve onun tesirini Allah'ın cemalinin sembolü olarak kullanıyorsa bunun sebebi onun çok sevdiği bu fikri zıtların durmadan değişen oyunu ile en güzel bu şekilde ifade edebilmesindedir. Çünkü varlıkların yalnız zıtlarıyla bilinebilmesi onun dünya görüşünü oluşturan esas düşüncedir.²⁰⁵

“Tatlı su içmemiş olan kuş, acı suda kol kanat çırpar.

*Zıt ancak zıddıyla tanınabilir; – kişi – yarayı görürse okşamayı tanır.”*²⁰⁶

Mevlânâ'ya göre, Allah'ın Cemâl ve Celâl sıfatlarının fasılasız oyunu, dünyanın varlığının devamına sebeptir. Allah'ın güzelliği ve haşmeti, bu iki zıt sıfat diğer bütün zıtlıkların öncüsüdür. Her görüntü zıddıyla kaimdir. Her gece bağrında bir gün, her sevinç bir acı taşır. Abıhayat karanlık içinde değil midir?²⁰⁷ Sadece ilahi nurun aydınlattığı söz bu sürekli değişen oyunun arkasındaki sebebi görür. Yani değirmenin taşının dönmesini suyun sağladığını bilir.²⁰⁸

Bu zıtlar dünyasındaki çatışmalara rağmen, Mevlânâ, Allah'ın sonsuz ilim ve kudretinin tecellisini her yerde görür. Buna hayranlığını, sevgisini ve güvenini her

²⁰³ *Mevlânâ, Fihî Mâ Fih*, (çev: Meliha Ülkü Anbarcıoğlu), Ataç yay. , III. Baskı, İstanbul, 2009, s. 78/10. Fasil.

²⁰⁴ *Mesnevî*, C. II, b. 788.

²⁰⁵ Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş*, s. 79.

²⁰⁶ *Mesnevî*, C. V, b. 598- 599.

²⁰⁷ *Mesnevî*, C. I, b. 3863.

²⁰⁸ *Mesnevî*, C. V, b. 512- 513.

seferinde dile getirir. Allah'ın izni olmadan hiçbir şey olmaz. Bir yaprak bile onun iradesi dâhilinde düşer. Onun rızası olmadan hiçbir lokma yenmez. Yerlerde ve göklerde bir zerre kanat çırpamaz, kanatlanamaz.²⁰⁹ Yaratan bize zarar gibi görünen her şeyi bizim lehimize çevirebilir. *“Yarım can alır, yüz can verir. Tasavvur edemeyeceğini verir.”*²¹⁰

Kudreti ile her şeyi kuşatan lütfuyla taşı yakuta çeviren Allah verdiklerini sadece zahiren vermemiştir. Onun verdiği yüzeysel bir veriş değil, gerçek bir lütuftur. Nitekim *Mesnevî*’de; *“Yaratılmışın verdiği yaslanmaktan dolayı Allah’tan af dileyen”* birinden bahsedilen bir hikâyede kahraman şu duayı okur:

“Ey yaratıcı! Suçluyum halktan ümit ediyordum.

Efendi çok cömertlik yapmış olsa da o senin bağışına hiç denk değildi.

O külah bağışladı sense akıl dolu baş. O cüppe bağışladı sense boy pos.

O bana altın verdi. Sense altın sayan el. O bana binek hayvanı verdi. Sense binici aklı.

Efendi bana mum verdi sense aydın göz. Efendi bana meze verdi sense yemek yeme gücü.

O maaş verdi sense ömür ve hayat. Onun vaadi altın senin vaadin tertemizler.

*O cömertliği ve merhameti de ona sen verdin.”*²¹¹

Yaratan'ın nimetleri sonsuzdur, saymakla bitmez. Her varlık Hakk'a muhtaçtır. O ise tüm yedirip içirmelerine karşılık kendisinin bunlara ihtiyacı yoktur. O bizim algılarımızın çok üzerindedir. Bizim bildiklerimize benzemez.²¹²

*“Allah, en iyi koruyucu ve merhamet edenlerin en merhametlisidir”*²¹³ ayeti, Mevlânâ'nın Rabb'ini görüş noktasıdır. Çünkü O, *“dostların en iyisidir.”*²¹⁴ Ayrıca, *“O, yaratandır, üstada tabi değildir. Herkesin dayandığıdır, dayanağı yoktur.”*²¹⁵

²⁰⁹ *Mesnevî*, C. III, b. 1897- 1901.

²¹⁰ *Mesnevî*, C. I, b. 245.

²¹¹ *Mesnevî*, C. VI, b. 3123- 3130.

²¹² *Mesnevî*, C. V, b. 725-726.

²¹³ Yusuf, 12/64.

²¹⁴ *Mesnevî*, C. IV, s. 443 (Giriş bölümü).

²¹⁵ *Mesnevî*, C. I, b. 1631.

Allah'ın kudretine de değinen Mevlânâ, özellikle bahar temasını gözler önüne serer. Tabiatdaki birçok güzelliği müziksel bir ahenkle satırlara dökerek, Allah'ın kudret ve keremine işaret eder. Baharda, bahçelerin yeşermesi için, şimşekler çakar ve yağmurlar yağar. Berrak su pınarları coşup akar. Gül, menekşe, yasemin, çınar duaya el açar. Tabiatın her zerresinde Allah'ın kudret ve keremini aşikâr bir şekilde müşahede edebiliriz. Her sanatçıyı her bahar heyecanlandıran bu yeniden doğuş temsili, Rahim bir Yaratıcı'nın yaratması sonucudur.²¹⁶

Yaratıcı var ettiği şeyleri sadece yaratmakla kalmaz ihtiyacı olan her şeyi de beraberinde verir: Bu Tanrı'nın lütfunun ve kereminin gereğidir. Fîhi Mâ Fîh'de buna şöyle işaret eder:

“Yerde bir hayvancık vardır. Yer altında yaşar, karanlıkta bulunur. Gözü kulağı yoktur. Esasen bulunduğu yerde göze ve kulağa ihtiyacı da yoktur. Mademki muhtaç değildir, ona niçin göz kulak versinler? Tanrı, gözü kulağı az olduğu için veya hasisliğinden dolayı mı vermiyor? (Hayır). O ancak ihtiyaca göre verir. İhtiyacı olmadan bir kimseye verdiği şey, o kimse için sadece yük olur. (Fakat) Tanrı'nın lütfu, keremi ve hikmeti bir kimseye yük olmak şöyle dursun, onun yükünü üzerinden alır.”²¹⁷

Mevlânâ'ya göre dünyanın tekâmülü ve korunması için Allah'ın rahmetine ve gazabına aynı ölçüde ihtiyaç vardır. Bununla birlikte karşımıza sıkça çıkan mısralarından da anlaşılacağı üzere Mevlânâ'ya göre, Allah'ın rahmeti gazabına kıyasla çok daha fazladır.²¹⁸

O'na göre, lütuf, kahırlar içerisinde gizlidir ve bu sebeple çok kıymetlidir. Nasıl ki, akik pislik içinde gizlidir. İşte bu sebeple, kahır da kötü bir şey değildir.²¹⁹

Kahır ve lütuf, inanan ve inandığını seven kul için sahibine âşık olunacak şeylerdir. Bu belki şaşılacak bir durumdur ama sevilen, ancak her şeyiyle

²¹⁶ *Mesnevî*, C. II, b. 1646, 1655.

²¹⁷ *Fîh*, s. 144/ 26. Fasil.

²¹⁸ *Mesnevî*, C. IV, b. 3742.

²¹⁹ *Mesnevî*, C. V, b. 1665.

sevildiğinde, gerçek aşka ulaşılır. Sıkıntı ve acılar insanı belki yıpratır ama Rabb'ine de yaklaştırır diyen Mevlânâ, şu mısralarla bunu dile getirir:

*“Ağlıyorum ama inanır ve cömertliğimden eziyetini azaltır diye korkuyorum.
Kahrına ve lütfuna gerçekten aşığım. Çok şaşılacak şey! Ben bu iki zıdda
aşığım.”*²²⁰

Rahmet hazineleri sonsuz olan Yaratan'a hayran olmak gerektiğini söyleyen Mevlânâ, bu şekilde, Hakk'ın yardımına nail olunacağını söyler. Varlığı Yaratan'ın kudret eline bağlı olan kul için, yapılması gereken en makul şey budur.²²¹

Yaratılmışlar içinde insanın farklı bir yeri olduğunu düşünen mutasavvıfımız, bu düşüncesini Kur'an'ın insana bakışından alır.²²² İnsanın bulunduğu bu yüksek merteye ancak Allah'a tabi olduğunda açığa çıkar. İnsan Rabb'inin kendi ruhundan üflemeyle²²³ hayat bulmuş olan “Tanrı'nın usturlabıdır”.²²⁴ Su nasıl ayı yansıtır, insan da hakkı öyle yansıtır, ya da, usturlab, nasıl yıldızların durumunu gösterirse insan da öyle Allah'ın cemalini gösterir. “Mevlânâ'ya göre, insanın kendinde varlığı, yaratıcının iyilik ve güzelliğinin, ‘cemal ve celal’ sıfatlarının tecellisi olan, ‘tecelligah-i İlahî’ olan bir öz varlıktır.”²²⁵ “İnsanların Rabb'inin insanları canıyla keyfiyeti ve karşılaştırması bulunmayan bir birleşmesi vardır”²²⁶ diyen Mevlânâ, insanın Rabb'ine bir şekilde bağlı olduğunu belirtir. Aslında insanda mevcut olan haller, kendini bildiği şekliyle Rabb'ini bilen “insanoğlunun Hakk'ı göstermesidir” “Nerede olursanız o sizinledir”²²⁷ ayetinin tefsirinde Mevlânâ bunu şöyle açıklar:

*“Bilgisizliğe gelirsek onun zindanıdır o. İlme gelirsek onun sarayıdır o.
Uykuya gelirsek onun sarhoşlarıyız. Uyanıklığa gelirsek onun ellerindeyiz.
Ağlarsak onun haşmetli bulutuyuz, gülersek o zaman onun şimşegiyiz.
Öfke ve savaşa gelirsek onun kahrının yansımasıdır.*

²²⁰ Mesnevî, C. I, 1570-1571.

²²¹ Mesnevî, C. IV, b. 3750.

²²² Bkz. İsrâ, 17/70.

²²³ Bkz. Hicr, 15/29.

²²⁴ Fih, s. 55/ 2. Fasil.

²²⁵ Bilen, Osman, “Mevlânâ ve Ahlâkî Kişilik”, s.56.

²²⁶ Mesnevî, C. IV, b. 759.

²²⁷ Hadid, 57/4.

Bariša ve özür dilemeye gelirse onun sevgisinin yansımasıdır.

Kıvrım kıvrım dünyada biz kimiz. Elif gibi onun bizatihi nesi var. Hiç hiç hiç...”²²⁸

Peygamberimizin “Allah’ın zatı hakkında araştırma yapmayınız!”²²⁹ Sözüne uyarak Allah’ın zatının değil sıfatlarının düşünülmesi gerektiğini söyleyen Mevlânâ, meşhur “fil hikâyesini” de, Allah’ı tasvir etmenin imkânsız olduğunu anlatmak için kullanır. Karanlıkta file dokunan insanlardan kimi fili taht, kimi yelpaze, kimi de nargile olarak tasvir ederler. Hiçbiri bütünü göremedikleri için doğru tahmin edememişlerdir.²³⁰ Mevlânâ’ya göre, Allah her şeyin kendisine mensup olduğu “Bir” dir. Bu “Bir”i bilmeyi öğrenmek için kendini birin önünde yakman gerekir.²³¹ Ayrıca Yaratan tüm düşüncelerin üzerindedir. Allah düşünceye gelmeyendir. Yani, düşünülen her şey fanidir. Allah, düşüncenin kavrayamadığıdır.²³²

2.2. MUTLAK İYİLİK

Mevlânâ’nın düşüncesinin temelini oluşturan Tanrı anlayışını belirtirken işaret edildiği gibi, Mevlânâ’nın “Rahmeti gazabını aşmış” bir Tanrı anlayışı vardır. “En merhametli”, “En iyi koruyan”, “En iyi dost...” gibi birçok özelliğini sıralayabileceğimiz bu anlayış her şeyden önce insanı yaratıp, yücelttiği için ihsan sahibi ve iyidir.²³³ O, karşılıksız verendir. “Kâr ümidi olmadan verendir.”²³⁴ Ayrıca Mevlânâ, Allah’ın, yegâne güç sahibi olduğunu ve bu gücünün zamana ve yere bağlı olmadığını da ifade eder.²³⁵ Yaratandaki bu gücün koruyucu bir güç olduğunu söyleyen Mevlânâ’nın merhametli, güçlü ve iyi bir Tanrı’sı vardır.

²²⁸ *Mesnevî*, C. I, b. 1511- 1515.

²²⁹ *Mesnevî*, C. IV, b. 3699.

²³⁰ *Mesnevî*, C. III, b. 1258- 1268. (Ayrıca bkz. Emiroğlu; *Yanlış Düşünce ve Davranışlar Karşısında Mevlânâ*, s. 27.)

²³¹ *Mesnevî*, C. I, b. 3008.

²³² *Mesnevî*, C. II, b. 3092- 3093. (Bu konuda müstakil bir çalışma için bkz. Emiroğlu, *Sûfi ve Dil*, s. 119- 170.)

²³³ *Mesnevî*, C. I, b. 3549.

²³⁴ *Mesnevî*, C. III, b. 3351.

²³⁵ *Mesnevî*, C. VI, b. 555- 556.

“Binlerce güneş meydana getiren o yüce nur, nasıl koruyucu olmaz ki!”²³⁶

Gücüyle ve koruyuculuğuyla insanı hem var edip, hem de ilimle yüceltmiştir.²³⁷ Yaratanın iyiliğinin en belirgin ispatlarından biri insanı akıllı kılmasıdır. Akılla kişi bilgi ve irfana erişebilir. Bununla olgunlaşınca da tıpkı bir güneş gibi çevresini aydınlatır.²³⁸

“Yaratıcı eğer acıyıp akli ve irfanı iyilik olarak vermeseydi, kulun yapabileceği ne olabilirdi ki?” diye soran ve sade bir mantık yürüten Mevlânâ, insanın sahip olduğu küçük ve cüzî akli ile tüm bu sahip olduklarını veren yüce kudreti eleştirmeye kalkmasının yanlışlığına dikkat çeker. Eleştirirken kullandığımız kıyas yapma, delil bulma gibi aklın kullandığı tüm metotları veren de Allah’tır. Diğer tüm azaları ve mevcut varlığı yaratan cömert Yaratıcı’ya karşı bu cüretkâr tavrı eleştiren düşünürümüze göre, tüm bunlar iyilik olarak yapılmıştır.²³⁹

Hiçbir şeye muhtaç olmayan Allah’ın tüm bu yarattıklarını insanın hizmetine vermekle zaten büyük bir iyilik yaptığını vurgulayan Mevlânâ, bu nimetleri verene karşı gönlü temiz tutmak gerektiğini ifade eder. Yarattıklarına ihtiyacı olmayan Allah, tüm nimetleri insanın hizmetine sunmuştur. O zaman her şeyden üstün olanın önünde, ufak tefek terslikleri büyütüp kötü zanlı davranarak, utanmamak için gönlü temiz tutmak lazımdır.²⁴⁰

Mevlânâ, şiirlerinde doğa temasına çok sık değinir. Güzelliğe hayran bir kişinin, baharın güzelliklerini satır satır işlemesi aslında şaşılacak bir durum değildir. “İhsan-ı İlahi” tüm bu güzellikleri anlatmasının ana sebebidir. Allah’ın lütuf ve ihsanı tabiatın her köşesinde mevcuttur ve derin bir bakışa sahip olan Mevlânâ, buna her fırsatta değinir. Yeşilliğin insana huzur ve mutluluk verdiğini düşünen Mevlânâ,

²³⁶ *Mesnevî*, C. IV, b. 607.

²³⁷ *Mesnevî*, C. I, b. 1013.

²³⁸ *Mesnevî*, C. II, b. 43- 44.

²³⁹ *Mesnevî*, C. I, b. 2134- 2136.

²⁴⁰ *Mesnevî*, C. I, b. 3142- 3143.

bunu Rabb'inin en güzel iyiliği olarak değerlendirir.²⁴¹ Varlık âlemindeki tüm yaratılmışlar kendi lisanlarıyla, O ikram ve cömertlik sahibine secde ederler.²⁴²

Bu şekilde, Allah'ın ihsan ve cömertliğine karşı tüm mevcudatın secde ettiğini söyleyen Mevlânâ, Allah'ın yegâne güç sahibi olduğunu ve bunları meydana getirmekle kendisinden hiçbir şey eksilmediğini de şöyle ifade eder:

*“Güç sahibisin; zamansız veya zamanında senden bir şey yok olur mu hiç?
Ey Allah'ım!”*²⁴³

Mevlânâ'nın Allah'ın ihsanından ve lütfundan bahsettiği, onlarca mısrasını Mesnevî'de bulmak mümkündür. Bu konuya ileride müstakil bir başlık altında yer vereceğimiz için şimdilik birkaç örnekle yetinmeyi uygun gördük.

Allah'ın ihsan ve iyiliğinin bu dünyada olduğu kadar, hatta çok daha fazlasıyla, ahirette karşımıza çıkacağını söyleyen Mevlânâ için, başlı başına “*Cennet*” fikri bile iyilik olarak insana yeterlidir.²⁴⁴ İnanan insan için asıl iyilik, ahirette cennettir.²⁴⁵

Salt iyilik olarak tarif edebileceğimiz bu mekân, bu dünyadaki algıların ve eserlerin çok üstünde bir yerdir. Mevlânâ bu âlemdeki çekilen sıkıntıların, orada bize nasıl geri ödül olarak verileceğini kendine has zarif üslubuyla “*Senin sabır suyun, cennet ırmağı olur; Cennetteki süt ırmağı, senin sevgin ve aşkıdır. Kulluk zevki bal ırmağı olur; senin sarhoşluk ve şevkin, şarap ırmağıdır. Bu sebepler o eserlere benzemez; Hakk'ın onu, onun yerine nasıl oturttuğunu kimse bilmez*”²⁴⁶ diyerek dile getirir.

²⁴¹ *Mesnevî*, C. II, b. 1091-1092.

²⁴² *Mesnevî*, C. I, b. 506- 507.

²⁴³ *Mesnevî*, C. VI, b. 555.

²⁴⁴ *Mesnevî*, C. II, b. 2519.

²⁴⁵ *Mesnevî*, C. I, b. 3528- 3529.

²⁴⁶ *Mesnevî*. C. III, b. 3460- 3462.

Böylesine güzel tarif edilen ahiret âlemi için giriş kapısı olan “Ölüm”, belki bu sebepten, Mevlânâ için aslında çok güzeldir. Rabb’inin katına ancak bu vasıta ile erişebildiği ve kendini Rabb’iyle bütünleştirebildiği için ölüm, O’nun için farklıdır.

İyiliğe karşılık olarak, iyilikle muamele çok da hayretle karşılanacak bir durum olmayabilir. “Asıl iyilik kötülüğe iyilikle karşılık vermektir” diye düşünenler için de Mevlânâ, Rabb’iyle hasbıhal edercesine şu satırları söyler:

“Kulun ayrılığı kötü kulluktansa, sen kötüye kötü yaparsan o zaman fark nedir?”²⁴⁷

Bu ilginç yaklaşımıyla Rabb’inin karşılıksız iyilik yapacağından emin görünen düşünürümüz, Hz. Peygamber’in bu konuya bakış açısını da şu şekilde değerlendirir:

“Peygamber dedi: “Kıyamet gününde günahkârları gözü yaşlı nasıl bırakırım?”

Ben ağır işkenceden kurtarmak için asilerin candan şefaatsiyim.

Asileri ve büyük günah sahiplerini sözlerini tutmamalarının azabından gayretlerle kurtarırım.”²⁴⁸

Mevlânâ’ya göre Allah, her şeye rağmen, yani kulu günahkâr da olsa, puta da tapsa, affedicidir. Hakk’ın sevgi ve merhameti öylesine büyüktür ki, ayırt etmeksizin herkesi içine alır. Mutasavvıfımıza göre, Yaratan’ın âlemi yaratmaktaki amacı zaten sevgidir ve bu sevgi âlemin akışında mevcuttur. Mutlak iyilik için verebileceğimiz en güzel örnekler, şu mısralar olabilir:

“Hak dedi: Günahkâr ve puta tapıyorsan da, madem bana dua ediyorsun, kabuller ederim.”²⁴⁹

“Gir, ben sana kapı açtım. Sen tükürdün, bense armağan verdim.

Zulmedene böylelerini veririm, - bak – sol ayak önüne nasıl baş koyarım / kötülere nasıl iyilik ederim?”

²⁴⁷ Mesnevî, C. I, b. 1565.

²⁴⁸ Mesnevî, C. III, b. 1782- 1784.

²⁴⁹ Mesnevî, C. III, b. 756.

*Bu durumda vefalı olana ne bağışlarım? Sen bil. Hazinele ve ebedi mülkler.*²⁵⁰

“Sapıklığı iman yolu yapar; eğri gidişi; bağış hasat etme yeri yapar.

Böylece hiçbir iyilik sahibi korkusuz olmaz; böylece hiçbir hain ümitsiz olmaz.

*O yüce, gizli lütuf sahibi denilmesi için zehrin içinde panzehir yaptı.*²⁵¹

Allah, akıl sahiplerinin anlayacağı bir şekilde, kötüyü iyiye çevirir, zehrin içinde panzehirin olması gibi pek çok gizli lütfu vardır. Bu noktada akla ilk gelen sanınız şudur: “Kötüye böyle lütfu olanın, iyiye ihsanı kim bilir nasıldır?” Bu konuya örnek olarak verilebilecek bir başka beyitte, Mevlânâ yine tabiattan misaller göstererek kötülüğün iyiliğe nasıl çevrildiğini, Allah’ın kötülükleri nasıl yok ettiğini anlatır:

“- Pislik – toprak parçası olur ve ondan bitki yeşerir. Allah, kötülükleri böyle yok eder.

Pisliği bitki, nergis ve nergis yapıyor, en kötü şey olan pisliğe böyle yapıyorsa,

Peki, ibadet çiçeğine vefa olarak karşılık ve bağış olarak ne verir, Allah?

*Kötülere böyle kaftan verirse peki, iyilere gözeterek ne bağışlar.*²⁵²

Her an yeni bir işte olan ve “*En küçük işi, her gün bu tarafa üç ordu yollamak*”²⁵³ olan Allah’ın sınırsız ve sonsuz verişine rağmen nankörlük yapan ve kötülükte ısrar edenlerin de olduğunu Rûmî, etkileyici üslubuyla dile getirir. Nemrud’un nimetlerle ve ihsanlarla dolu hayatının anlatıldığı satırlardan sonra tüm bunlara şükredeceği yerde Halil’i yakmaya kalkarak nasıl nankör olduğu hatırlatır.²⁵⁴ Yine bir başka yerde Hz. Musa eşliğinde Firavun’un elinden kurtarılan Yahudi’lerin yaptığı şükürsüzlük ve nankörlüğe işaret edilir.²⁵⁵

²⁵⁰ *Mesnevî*, C. I, b. 3841- 3844.

²⁵¹ *Mesnevî*, C. VI, b. 4340- 4342.

²⁵² *Mesnevî*, C. VI, b. 2698- 2701.

²⁵³ *Mesnevî*, C. I, b. 3071.

²⁵⁴ *Mesnevî*, C. VI, b. 4805- 4807, 4841.

²⁵⁵ *Mesnevî*, C. II, b. 2029- 2030- 2031.

Peygamberlerin gönderilişini ve onların halklarına öğrettiklerini de Allah'ın insanlara iyiliği ve rahmeti olarak değerlendiren Mevlânâ, bu “*ululuk denizinin balıklarını*” seçkin kullar olarak ifade eder. Onlardan gelen ses aslında dinin sesidir ve bu ses, diğer insanlar için bir kurtuluş yoludur.²⁵⁶ Hz. Süleyman'a vahyedilen yıldız ve tıp ilminin, onun tarafından insanlara öğretildiğine ve aklın ve duygunun yetersiz kaldığı yerde vahyin yardıma yetiştiğine işaret eder.²⁵⁷

Mevlânâ peygamberlerle birlikte, veli, pir, evliya olarak isimlendirilen Hak dostlarını da sayar. Onları bir bütünün parçaları olarak gören ve Hakk'ın “*hırka giyenleri*” olarak tarif eden Mevlânâ, sanki “*bizzat Allah'ın parçaları*” diyerek “*Vahdet-i Vücut*” düşüncesine yaklaşmıştır. O'na göre, Hakk'la birlikte olmak isteyenler, evliyalar ile birlikte olmaları gerekir.²⁵⁸ İmtihan içinde hor ve yetim olan bu veliler, Allah'ın bizzat parçaları gibidirler. Yüz milyon gibi görünürler ama aslında bir bedendirler.²⁵⁹

Mevlânâ, Allah dostlarının seçkin kullar olduğunu Allah'ın cömertliğinin aynası olduğunu, adeta Hakk'ın bir parçası gibi değerlendirilmesi gerektiğini söyler ve onları “*mutlak ruh*” gibi kabul eder.²⁶⁰ Bir şiirinde Duha suresindeki dilenciye bağırma emrini hatırlatır. Hakk'ın cömertliğiyle ortaya çıkardığı dilenciler de aslında cömertlik aynasıdır. Bize göre zorluk gibi görünen, aslında cömertliği sınamak için vardır. “... *Hakk ile olanlar mutlak cömerttirler.*”²⁶¹

Mevlânâ'ya göre, “*Hakk âlemlere rahmet olmaları için velileri yeryüzüne getirir.*”²⁶² Mutasavvıfımız, gönüllerini parlatarak yücelen bu kişilerin, Hakk'ın güzelliğinden başka bir şey düşünmediklerini ve diğer insanlardan çok farklı

²⁵⁶ *Mesnevî*, C. I, b. 1544.

²⁵⁷ *Mesnevî*, C. IV, b. 1293.

²⁵⁸ *Mesnevî*, C. II, b. 2150- 2152.

²⁵⁹ *Mesnevî*, C. III, b. 81- 84.

²⁶⁰ *Mesnevî*, C. I, b. 2000- 2001.

²⁶¹ *Mesnevî*, C. I, b. 2745- 2749.

²⁶² *Mesnevî*, C. III, b. 1803.

olduklarını ifade eder. Öyle ki herkesin korktuğu ölüme bile, bu Hakk dostları gülerler. Çünkü ölüm onlar için vuslattır.²⁶³

Rumî, bu kişilere, yani pir olanlara “*bu âlem yokken canları var olan ve cömertlik denizinde bulunan kişilerdir*” der ve Hakk’ın güzelliğinin tarifsiz olduğunu söyleyerek şöyle devam eder: “*O’nun durumunun güzelliği açıklanamaz. Her iki âlem nedir? O’nun beninin yansıması.*”²⁶⁴ Bu seçkin kişilere herhangi bir sıkıntı gelirse, bunların Hakk’tan geldiğini bilirler ve her şeye rağmen yine Hakk’a yönelirler. Mevlânâ bu durumu annesinden azar işiten ama yine ağlamak için annesine sarılan çocuğa benzetir. Hakk’a yönelen kulun gönlü hayırda ya da şerde başka yerlere iltifat etmez.²⁶⁵

Görülen o ki; Mevlânâ Rabb’inin sevgi ve şefkatinden öylesine emindir ki, Allah’ın mutlak anlamda iyi ve lütuf sahibi olduğunu birçok örnekle ve beyitle belirtmiştir. Kayıtsız şartsız sevgi ve hayranlık olarak tarif edebileceğimiz bu anlayış, sadece olumlu durum ve davranışlar için geçerli değildir. Allah bizim göremediklerimizi görür ve bilir. Bu sebeple bizim kötü olarak gördüğümüz bazı durumları, aslında bize faydalı olacağını bildiği için yaratır. Buna güzel bir örnek olarak anne- çocuk ilişkisi verilebilir. Çocuk doktorun bıçağından ürker, ama şefkatli anne çocuğu iyileşeceği için neşelidir. Allah yarım can alır, yüz can verir. O, mutlak lütuftur. Tasavvur bile edilemeyeni verir.²⁶⁶

“Ayak kırıldığında Hakk bir kanat bağışlar.

*Kuyunun dibinden de bir kapı açar.”*²⁶⁷

Mevlânâ’ya göre, sorgusuz sualsiz, kayıtsız şartsız sonsuz nimetleri veren, o mutlak iyi, en iyi bilen ve kudretli olan olduğu için her hakka sahiptir. Yani canı bağışlayan, öldürme hakkına da sahiptir.²⁶⁸

²⁶³ *Mesnevî*, C. I, b. 3491- 3494.

²⁶⁴ *Mesnevî*, C. II, b. 167, 189.

²⁶⁵ *Mesnevî*, C. IV, b. 2920- 2926.

²⁶⁶ *Mesnevî*, C. I, b. 243- 245.

²⁶⁷ *Mesnevî*, C. II, b. 4806.

²⁶⁸ *Mesnevî*, C. I, b. 225- 226.

Kendini çok güçlü görse de, kul aslında aciz ve ziyandadır. İnsanın zayıf ve muhtaç olduğunu, Rabb’inin sevgisi ve hilmi olmazsa sahipsiz kalacağını da belirten Mevlânâ, şu mısralarda bunu beyan eder:

*“Gözü ilahi yardımdan başka kim açabilir? Öfkeyi sevgiden başka kim söndürebilir?”*²⁶⁹

“Bizim hilmimizde her nefeste yüz baba, yüz anne doğar, yok olur.

*Onların Hilmi denizimizin köpüğüdür, köpük gider gelir. Fakat deniz yerindedir.”*²⁷⁰

Bu beyitlerde de görüyoruz ki, Mevlânâ mevcut olan tüm sevgi ve şefkatın kaynağının Allah olduğunu farkındadır. O yeryüzünde karşılıksız sevgiye örnek göstermek için akla gelecek ilk şey olan, anne-baba sevgisini ele almıştır. Bu derin sevgi bile sonsuz cömert ve şefkatli yaratının sevgisi yanında “denizdeki köpük” gibidir. Köpüğün geçici ve sönücü denizin ise kalıcı olduğu bilinen ve tartışmasız kabul edilen bir gerçektir. Tüm bunlar da bize gösteriyor ki, Mevlânâ’nın Tanrı’sı mutlak iyilik, cömertlik, hilm ve sevgi sahibidir.

2.3. ALLAH’IN İYİLİĞİNİN KANITI

2.3.1. O’nun Güzel İsim ve Sıfatları

Allah’ın mutlak iyiliğe sahip olduğunu bir önceki konuda söylemiştik. *Mesnevî*’ye hâkim olan bu düşünceye birçok örnek verebiliriz. Burada Allah’ın bazı isim ve sıfatlarına yer vererek buna değineceğiz. Bilindiği gibi Allah’ın pek çok isim ve sıfatları vardır. Biz *Mesnevî*’de öne çıkan birkaç tanesini ele almaya çalışacağız

2.3.1.1. Rahman / Rahîm

Allah’ın rahmeti, inanan bir kişi için tartışmasız kabul gören bir unsurdur. “Rahman ve Rahîm” olan Allah’ın âlemin yaratılışında ve fonksiyoner hale getirilişinde bu iki ismi baskın unsur olarak kullandığını söyleyebiliriz.

²⁶⁹ *Mesnevî*, C. III, b. 839.

²⁷⁰ *Mesnevî*, C. I, b. 2674- 2675.

Yaratılmışların mükemmel düzeni ve bu düzenin insan için kurulduğunu bilmemiz Allah'ın insana verdiği önemin göstergesidir. Aynı zamanda bu karşılıksız veriş, Allah'ın esirgeyiciliği ve bağışlayıcı oluşu, yani rahmeti, Mevlânâ'nın da esere ve müessire bakış noktasıdır.

“Suyu ve toprağı birbirine çırptın; su ve çamurdan Âdem'in beden suretini yaptın. Ona akrabalık eş, dayı ve amca verdin; Bin düşünce sevinç ve üzüntüyle birlikte. Yine bazısına kurtuluş verdin; bu gam ve sevinçten ayrılık verdin.”²⁷¹

İnsana pek çok farklı özellik verilmiştir. Bütün bu verilen özelliklerin arasında en önemli niteliklerden biri, Mevlânâ'ya göre özgürlüktür:

“Gir, çünkü Hakk lütfuyla seni özgür yaptı. Zira rahmeti öfkesinden öndedir.”²⁷²

Yeri gelmişken, daha önce ifade ettiğimiz “rahmetin gazabından önde olması” konusuna değinelim. Allah'ın rahmeti gazabından üstündür çünkü Hakk'ın vasfında lütuf egemendir.²⁷³ Kahır, rahmetten geridedir, önde olanı isteyen,²⁷⁴ Allah'ın merhametine ve güzelliğine meftun bir şekilde, onu aramalıdır. Mevlânâ bu konuyu, yoruma fazla mahal bırakmaksızın açıkça şöyle söyler:

“Allah'ın rahmeti, kahrından öndedir; rahmetinden imtihana tabi tutar. Varlık sermayesinin elde edilmesi için rahmeti, gazabını geçmiştir. Çünkü lezzet olmadan et ve deri yeşermez; yeşerip gelişmeyince, dostun aşkı onu nasıl eritebilir? O istekle, o sermayeyi saçıp bağışlaman için belalar gelirse, Tekrar onun özrü olarak lütuflar gelir, yıkanıp ırmaktan çıkmış olursun.”²⁷⁵

Burada görüldüğü gibi insanın imtihana tabi olmasını da Allah'ın rahmetiyle açıklayan Mevlânâ, belâlar ve lütufların birbiriyle bağlantılı olduğunu da belirtiyor.

²⁷¹ Mesnevî, C. II, b. 693- 695.

²⁷² Mesnevî, C. I, b. 3826.

²⁷³ Mesnevî, C. V, b. 1591.

²⁷⁴ Mesnevî, C. IV, b. 3204, 3214.

²⁷⁵ Mesnevî, C. III, b. 4164- 4168.

Belâlar, Mevlânâ'ya göre hem o kişi, hem de diğer insanlar için birer imtihan oldukları için gereklidirler. Başa gelen herhangi bir felakette yardıma koşan insanlar, Hakk'ın sevgi ve merhamet eli olurlar. Onlar bütünüyle sevgi, adalet ve rahmettirler. Pek çok olayda Allah, bu şekilde hem imtihan eder, hem de rahmetini gösterir.²⁷⁶

İnsanların başlarına gelen sıkıntı ve belâlar onları belki ümitsizliğe düşürebilir. İnanan insanın farkının burada ortaya çıktığını düşünen Mevlânâ, peygamberlerin “*Ümitsizlik kötüdür; Allah'ın ihsanı ve rahmeti sınırsızdır,*” sözlerini hatırlatarak şöyle devam eder:

*“Böyle ihsan edenden ümitsiz olmak yaraşmaz; bu rahmet halkasına el atın.”*²⁷⁷

Rahmeti bol olan Allah'ın, kişinin kötü ahdine bakmaksızın “*bu anda beni çağırdığın için keremimle bağışlarım*” buyurduğunu belirten Mevlânâ, Hakk'ın merhamet üzere davranacağını söylüyor.²⁷⁸ Allah'ın rahmetinden ümit kesilmeyeceğini, sınırsız verenin her zaman vereceğini ifade eden Rûmî, bu noktada duadan bahseder. Merhametin güç iddia edene değil, gözü yaşlı dua edene doğru geleceğini söyler.²⁷⁹ Dua ile kulun, Rabb'i ile ümidini kesmeden, her durumda haberleşeceğini ve duanın isteklerin anahtarı gibi olduğunu dile getirir. Nasıl kuru dudak su ararsa, kul da daima Hakk'a yönelmelidir. Bu yönelme kulun en güzel zaferidir.²⁸⁰

Ümitsizliğin iman zayıflığından kaynaklandığını²⁸¹ belirtirken, gönlündeki ferahlıkla ve inançla ümit edenlerin ise isteklerine, Allah'ın yardımının yetiştiğini söyleyen Mevlânâ, Hz. Musa'nın topluluğuna verilen nimetleri örnek olarak gösterir.²⁸²

²⁷⁶ *Mesnevî*, C. II, b, 1923-1926, 1928- 1929.

²⁷⁷ *Mesnevî*, C, III, b, 2921- 2922.

²⁷⁸ *Mesnevî*, C, III, b, 3158- 3159.

²⁷⁹ *Mesnevî*, C, V, b, 474.

²⁸⁰ *Mesnevî*, C. III, b, 1438- 1442.

²⁸¹ *Mesnevî*, C. II, b, 596.

²⁸² *Mesnevî*, C. I, b, 3735- 3737.

Rahîm olan Allah'ın rahmeti öylesine aşîkârdır ki, bunu tabiatın her zerresi ifşa etmektedir. Mevlânâ'nın çok sevdiği doğa temasını burada da işlediğini görüyoruz. Var olan her şeyin sahibi Allah'tır ve Allah bunların içinde mükemmel bir denge yaratmıştır. İşte bu güzellikler Kerîm ve Rahîm olan Allah'ın işaretidir.²⁸³

Bütün bu yaratılan güzelliklerin ve nimetlerin göze ulaşabilmesinin, ancak Allah'ın dilemesiyle oluşabileceğini düşünen Mevlânâ, ihtiyaç halinde gözün görmediği nice yardımların imdada yetişeceğini de ifade eder. Allah her dert için derman yaratmıştır. Ama O'nun buyruğu olmadan hangi dert için, hangi dermanın olduğunu göremeyiz.²⁸⁴

Mevlânâ, akla verilenlerin, göz ve kulağın haberi olmaksızın verildiğini ve insanın farkına varmadan pek çok nimete gark olduğunu bir başka yerde de şu beyitlerle anlatır.

*“Aletsiz, uzusuz olarak yaratan; bu kazançlı hediyeleri bağışlayan,
Akla yüz binler tattırır da iki göz ve kulağın haberi olmaz.”²⁸⁵*

Allah sevgisini hayatının merkezine koymuş olan Mevlânâ için, Rabb'inin en büyük rahmeti kendisini ahirette sevenlerine göstermesidir.

“Ey Rabbim! O ne rahmet devridir? Bu rahmeti geçti; orada -Hakkı- görmek var.”²⁸⁶

2.3.1.2. Gafur

Mevlânâ, Allah'ın karşılıksız verişini her fırsatta dile getirir ve bunlara karşı nankörlük yaparak Rabb'ini tanımazdan gelen insanı bile mağfiretiyle affetmesini ısrarla vurgular. Bedava sahip olunan göz, kulak ve akli veren Allah'a karşı insan çoğu zaman cüretkârdır. Allah'ın verdikleriyle yine kalkıp Allah'ı eleştirir.

²⁸³ *Mesnevî*, C. II, b. 1653-1656.

²⁸⁴ *Mesnevî*, C. II, b. 677, 680- 682.

²⁸⁵ *Mesnevî*, C. I, b. 3747, 3748.

²⁸⁶ *Mesnevî*, C. II, b. 355.

Kendisine “kötü” diyen kulunu bile affetmeye hazır olan Allah, nasıl af dileneceğini bile öğretendir.²⁸⁷

Dua, Mevlânâ'nın hayatında çok önemli bir rol oynar. Kendini “*o kadar çok niyaz ettim ki büsbütün dua oldum*” diyerek ifade eder.²⁸⁸ Dua, O'nun Rabb'yle hasbihal edişidir ve kendini Rabb'yle bütünleştirmesidir. Düşünürümüz kudreti büyük olanın, acıması da büyüktür diye düşünür ve bunu açığa çıkarmak için kulun duaya yönelmesi gerektiğini ifade eder.²⁸⁹

Mevlânâ'ya göre, affetmek aslında Allah'ın kudretinin büyüklüğünün gereğidir. Mağfiret sahibi Allah, duayı da ibadet kılmıştır. Duanın önemini her yerde vurgulayan Mevlânâ, *Mesnevî*'deki kahramanlarını da zaman zaman dua cümleleriyle konuşturur.²⁹⁰

Mevlânâ'ya göre, belayı def etmenin yolu zulüm ve keder değildir. Belayı yok eden tek şey bağışlama ve affetmedir. Şu beyitlerde bunu açıkça görmekteyiz:

*“Belayı yok etmenin çaresi zulüm değildir; çare bağıştır, af ve cömertliktir.”*²⁹¹

2.3.1.3. Settar

Allah'ın iyiliğinin kanıtlarından biri de, O'nun Settar oluşu, yani ayıpları örtmesidir. Bu sıfatı da O'nun rahmetinin bir sonucudur. “*Allah kötülükten pişman olmamız ve utanmamız için onu bir süre örter*” diyen Mevlânâ, bu sözüne bir örnek olarak yakalanan hırsızla konuşan Hz. Ömer'i gösterir. Bu ikilinin diyalogu şöyledir:

“O hırsız, ‘Ey ülkenin beyi! Suçum ilk defadır, sakın!’ dedi.

*Ömer de, ‘Allah’a sığınırım; Allah ilk defada ceza olarak kahır yağdırmaz’ dedi. Lütfunu göstermek için defalarca örter adaletini göstermek için cezalandırır. Böylece her iki sıfatı görünür, lütfü müjdeler, kahrı korkutur.”*²⁹²

²⁸⁷ *Mesnevî*, C. III, b. 2211- 2214.

²⁸⁸ Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş*, s. 149. (*Dîvan*, b. 942).

²⁸⁹ *Mesnevî*, C. II, b. 2490-2492.

²⁹⁰ *Mesnevî*, C. I, b. 3252, 3253.

²⁹¹ *Mesnevî*, VI, b. 2590, 2591.

²⁹² *Mesnevî*, C. IV, b. 168-170.

Mevlânâ doğadaki dengeyi, ilahi bir eserle Allah'ın hilminin bir yansıması olarak düşünür. Suyun bütün kirlilikleri temizlemesi ve yüce Allah'ın suyu tekrar kirlilikten temizlemesi de şüphesiz yüce Allah'ın "Kuddüs" oluşunun, kusurlardan arındırışının bir örneğidir.²⁹³ Toprağın pislikleri yok etmesi ve yerine çiçekler yetiştirmesi, tıpkı Allah'ın kötülükleri ve çirkinlikleri örtmesi gibidir.²⁹⁴

Tasavvufta "Nasuh Tövbesi" olarak bilinen tövbenin oluş hikâyesini anlatırken Mevlânâ, yine Allah'ın "Settar" ismine değinir. Nasuh, yaptığı yanlıştan çok pişman olan ve insanların önünde rezil olmamak için, Allah'a yalvarıp yakaran bir kişidir. Tövbesi makbul bir tövbe olmuştur ve kesin günahattan dönme ve doğru yola yönelme anlamında kullanılır.²⁹⁵

Konuyu yine Allah'ın sonsuz rahmetine dayandıran Mevlânâ, adalet ve lütuf özelliklerine de değinir. Burada dikkat çeken önemli nokta, kayıtsız şartsız Allah'a yönelen kulunun günahlarını, Allah rahmetiyle ve lütfuyla örter. Doğru yolu gösteren Allah'tır ve bu yolla da birçok ayıp örter.²⁹⁶

Allah'ın hilmi ve sabrı insanın kötü olarak yaptığını, gizlemeye hazırdır lakin kâfir ve günahkâr olan hayâsızlar, kendi kendilerini ifşa ederler. Nitekim Hz. Davut döneminde gerçekleşen ve onun iki kişi arasındaki bir anlaşmazlığı çözmeye çalıştığının anlatıldığı hikâyede, bu noktaya vurgu yapıldığını görüyoruz:

"... Şu ana kadar Allah'ın hilmi / sabrı onu gizledi. Bu hayâsızın şükürsüzlüğünden sonra – açığa çıktı-...

*O, kendi kendine günahının perdesini kaldırdı; yoksa günahını Allah örtüyordu. Kâfir ve günahkâr, şu zarar dünyasında kendi perdesini kendi yırtar."*²⁹⁷

²⁹³ *Mesnevî*, C. V, b. 200.

²⁹⁴ *Mesnevî*, C. II, b. 1792-1794.

²⁹⁵ *Mesnevî*, C. V, b. 2265, 2278, 2282, 2300, 2307. (Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Demirci, Mehmet, *Mesnevî Hikâyelerinden Dersler*, Vefa yay. , İstanbul, 2009, 130).

²⁹⁶ *Mesnevî*, C. I, b. 1881.

²⁹⁷ *Mesnevî*, C. III, b. 2446, 2450- 2451.

Kâfir kendini açığa çıkarmasa, Allah örtmeye hazırdır, çünkü Mevlânâ'ya göre bir parmak ucuyla ayı perdelememiz bile Allah'ın örtücü olmasının işaretidir.²⁹⁸

Rabbine duasıyla, ifadesinin zirvesine çıkan Mevlânâ, bir duasında şunu söyler:

*“Ey ayıpları örten! Örtümüzü kaldırma; imtihanda bize yardımcı ol.”*²⁹⁹

2.3.1.4. Adil

Mesnevî'de kavram tanımına fazla rastlanmamaktadır. Şairimiz, adalet konusunda buna ihtiyaç duymuş olsa gerek ki kendi hoş üslubuyla, adalet ve onun zıddı olan zulmü şöyle tanımlamıştır:

“Adalet nedir? Ağaçlara su vermek. Zulüm nedir? Dikene su vermek.

Adalet, nimeti yerine koymaktır, su çeken her köke değil.

*Zulüm nedir? Yersiz yere koymaktır. Bu, sadece belaya koymak olur.”*³⁰⁰

Allah'ın huzurunda adalet ve zulüm aynı şey değildir. Allah iyi ile kötü, daha iyi ile daha kötü arasına fark koymuştur. İnsanlar arasında bir zerre edep fazlalığı olsa, Allah bunu bilir ve hakkıyla hüküm verir.³⁰¹ Zulüm yapanın, kötü olanın amel defterinin sağ ele yakışmayacağını düşünen Mevlânâ, uygun ve adil olanın iyiye iyilik, kötüye kötülük şeklinde olacağını söyler.³⁰² *“Bülbüllere yer olarak çimen yakıştır; pislik böceği için en güzel vatan pisliktedir,”*³⁰³ mısrası, bu düşüncesini yansıtır.

Mevlânâ, *Mesnevî*'de sıkça *“Padişah”* benzetmesini kullanır. Bu ifadedeki kastı, *Mesnevî*'yi okuyanların bildiği gibi *“Allah”*tır. Padişah benzetmesi adalet vurgusu için, ideal bir zemin oluşturur. Bunu şu beyitte görüyoruz:

“Gönle git; git, çünkü sen gönlün parçasısın.

*Dikkat et! Zira adaletli bir padişahın kulusun”*³⁰⁴

²⁹⁸ *Mesnevî*, C. I, b. 3555.

²⁹⁹ *Mesnevî*, C. I, b. 3292.

³⁰⁰ *Mesnevî*, C. V, b. 1089- 1091.

³⁰¹ *Mesnevî*, C. V, b. 3138- 3140.

³⁰² *Mesnevî*, C. V, b. 2205, 3183.

³⁰³ *Mesnevî*, C. II, b. 2105.

³⁰⁴ *Mesnevî*, C. IV, b. 3340.

Adalet, iyiye ve kötüye hak ettiğini vermekse, bunu en iyi şekilde yapan Allah'tır. Biz bunu görmesek ve anlamasak da sonuç değişmez. Çünkü insanın görüşü ve aklı sınırlıdır. İnsana göre adalet, sonuçta zulüm olabilir. Tarih bunun örnekleriyle doludur. Yaratan'ın adaleti ise gerçek adalettir ve ölçüsü şaşırılmaz.³⁰⁵ Mevlânâ, Allah'ın ezelde: "Kötülüğe karşı kötülük, iyiliğe karşı iyilik olmalıdır" şeklindeki verdiği hükmün asla değişmeyeceğini söyler. Çünkü Allah Hakîm'dir. Sen kötülük et, iyilik bulursun, nasıl der? Bir kimse buğday ekip arpa biçemez ve arpa ekip buğday toplayamaz. Bu imkânsızdır. Bütün veliler ve nebiler "İyiliğin karşılığı iyilik, kötülüğün karşılığı kötülüktür" demişlerdir.³⁰⁶

Allah'ın verışı sınırsızdır ve çok çeşitlidir. Ete, kemiğe hissetmeyi veren, can veren O'dur. Ne ilginçtir ki insan bu sahip olduklarıyla Rabb'ine kulluk da eder, isyan da eder. Gönül sahiplerinin durumu ise çok farklıdır. Allah üstün olan insanın önünde meleklerin secde etmesini istemiştir. Bu durum Allah'ın adaletinin ve lütfunun gereğidir. Bunun aksi düşünülemez, tıpkı dikenin önünde gülün secde etmesinin düşünülmeceği gibi. "... Allah'ın adaleti ve lütfu dikenin önünde gülün secde etmesini nasıl güzel bulur?"³⁰⁷

2.3.1.5. Tevvab

Tövbe, kulun Allah'a halini arz etmesi, pişmanlığını dile getirmesidir. Mevlânâ'ya göre tövbe, insanı farklı ve üstün kılan önemli özelliklerdendir. Affetmeyi seven Allah, tövbe kapısını hep açık tutar.³⁰⁸

Allah'ın günahları örtmesi konusunda bahsettiğimiz, "Nasuh Tövbesi" gerçek pişmanlığın, günaha geri dönmek için gösterilen azmin en güzel örneklerindedir. Tövbe anı, en aşağılarda olan beşeri makamı, ani bir yükselişle zirveye taşıma anıdır. Mevlânâ'ya göre cennetten çıkartılan Hz. Âdem'in itibarını tekrar elde ettiği an da, bu andır. O'na göre, tövbe öylesine özel bir pişmanlıktır ki, kişiyi bu dünyanın

³⁰⁵ *Mesnevî*, C. IV, b. 3675, 3677.

³⁰⁶ *Fîh*, 16. Fası, s. 106.

³⁰⁷ *Mesnevî*, C. II, b. 3276, 3315- 3318.

³⁰⁸ *Mesnevî*, C. IV, b. 2502- 2503, 2505- 2506.

kapısının eşiğinden yedinci kat göğe dek yükseltir. Konuyu, iki örnekle bitirmek istiyoruz:

*“Tövbe edenin nefesi, ıslak gözyaşıdır.”*³⁰⁹

*“Tövbe zevki her sarhoşun mezesi değildir.”*³¹⁰

2.3.2. O’nun Güzel Fiilleri

2.3.2.1. Takdir-i İlahînin İyiliği

Mevlânâ, Allah’ın Halik ve Kadir olduğunu, yani zerreden, küreye her varlığın, O’nun yaratıcı fiiliyle varlık alanına çıktığını düşünür. O’na göre Hakk’ın yaratışı, dünyanın bütün parçalarına efsuncuların nefesi ve sözü gibidir.

*“Hakk’ın çekişi eser ve sebeplerle birlikte. Söz ve ağız olmadan yüz söz söyler.”*³¹¹

Var olan her damla yaratılmış, her nokta Yaratan’ın kudretinin bir göstergesidir. Bilinen ya da bilinmeyen her zerre, Yaratan’ın bilgisi dâhilindedir.³¹²

Allah’ın var etmesiyle “su”, su olmuş; “ateş”, ateş olmuştur, O, dileseydi tam tersini yapardı. Bizim kendimiz olarak değerlendirdiğimiz şeyler de aslında, O’nun ihsan hazinesindedir. O’nun takdirinin iyiliği bize bunu nasip eder.³¹³ Allah, hüküm koyan ve dilediğini yapabilecek kudrete sahip olandır.³¹⁴

Kötülük problemi çerçevesinden, ihsan konusuna bakacak olursak; Mevlânâ’ya göre, mevcut kötülüklerin, iyilikler ve ihsanlar yanında çok az olduğu sonucuna ulaşırız. Sahip olduklarımızla Yaratan’ın güzelliklerine şahit olmamız gerekirken, eksikliklere odaklanmak ve bunu kötülük olarak değerlendirmek Mevlânâ’nın anlayışında doğru değildir.

³⁰⁹ *Mesnevî*, C. I, b. 1634.

³¹⁰ *Mesnevî*, C. II, b. 1634.

³¹¹ *Mesnevî*, C. VI, b. 1070- 1071.

³¹² *Mesnevî*, C. I, b. 1886- 1887.

³¹³ *Mesnevî*, C. I, b. 1337- 1339.

³¹⁴ *Mesnevî*, C. II, b. 1611- 1612.

Devayı derdin içine koyan O yüce kudret sahibinin dilemesiyle her şey olur. O'nun takdirinin sebebe ihtiyacı yoktur. Sebepler bizim içindir, dilerse tüm sebepler silinebilir. Mevlânâ, Allah'ı sebeplere bağlı düşünmenin hata olduğunu şu mısralarla ifade etmektedir.

“Benim işim sebepsiz ve doğrudandır. Ey hasta kişi! Takdirim vardır; sebep yoktur.

Âdetimi, zamanına göre değiştiririm; zamanına göre bu şüphe tozumu önden yok ederim.

Denize, ‘Dikkat ateşle dol!’ derim. Ateşe, ‘Git, gül bahçesi ol’ derim...

Dağa, ‘Yün gibi hafif ol’ derim; gökyüzüne, ‘Göz önünde yarılıp açıl’ derim.

‘Ey güneş! Aya yaklaş’ derim, her ikisini iki kara bulut gibi yaparım.’³¹⁵

Mevlânâ'ya göre, bizim alıştığımız ve farkında olmadığımız birçok hikmet, Allah'ın bizim için onları takdir etmesiyle olur. Yaratan'ın kudreti insanoğlunun çok üzerindedir. Bizim bunu algılamamız bile zordur. Bu sebeple kul acizdir ve kudretli olana yönelir.³¹⁶ Mevlânâ her defasında, Allah'ın en iyi bilen olduğunu ve O'nun hikmetinin her şeyi kuşattığını vurgular.³¹⁷

Hakk'ın rızasına boyun eğen kul, Allah'ın takdirinin iyiliğinden şüphe etmez. Dolayısıyla başına gelenleri bu doğrultuda değerlendirir ve üzülmez. “*O kul*”, der Mevlânâ, “*Hakk'ın rızasını görünce güler, kaza ve takdir, onun için şeker helvası gibidir...*”³¹⁸ Takdire razı olmayı en önemli nefis terbiyelerinden biri olarak gören tasavvuf anlayışında, olayları kötü ya da iyi olarak sınıflandırmak doğru değildir. Belki de kötülük probleminde en kestirme cevap olarak bu anlayışı gösterebiliriz. “Mevlam neylerse güzel eyler” yaklaşımı, zaten kötülük kavramını içinde barındırmaz.

³¹⁵ Bkz. *Mesnevî*, C. II, b. 1617- 1621.

³¹⁶ Bkz. *Mesnevî*, C. II, b. 1295- 1297.

³¹⁷ *Mesnevî*, C. III, b. 1904- 1906.

³¹⁸ *Mesnevî*, C. III, b. 1903, 1915, 1916.

Kimi zaman açıklamakta güçlük çektiğimiz durumlar da olabilir. Mevlânâ, müminin duasının hemen kabul edilmemesini, buna örnek gösterir. Bizim göremediğimiz ve açıklayamadığımız birçok sorun, Yaratan'ın hikmet kalemiyle izah edilebilir.³¹⁹

Mevlânâ'nın inanma kavramını sorguladığı, ya da izah ettiği şu beyitler bize O'nun, Allah'ın kurduğu düzenin sırrına vakıf olma yolunda olduğunu gösteriyor. Buna göre inanmak, kulun iradesiyle yöneldiği bir makamdır ve buna zarar gelmemesi için de Yaratan dünya düzenini buna göre yerleştirmiştir:

“Hak buyurdu ki – Bana, ‘Gayba inananlar’³²⁰ gerekiyor.

Ondan dolayı dünya evinin penceresini kapattım.

Gökyüzünü nasıl açık şekilde yararım? Orada ‘Hiçbir çatlak görebilir misin?’ Nasıl derim.”³²¹

Rabb'inin uygun gördüğüne teslim olmak hakiki inanandan beklenen bir özelliktir. Mevlânâ *Mesnevî*'deki bir hikâyesinde bu konuyla ilgili ilginç bir karşılaştırma yapar. Bir olay karşısında Ebu Leheb ve Hz. Muhammed şaşırırlar. Ama bu iki şaşkınlıkta fark vardır. *“Peygamberinki ‘Büyük sultan ne yapacak?’ diyerdir.”³²²* Gerçek inanan Yaratan'ın takdir ettiğinin iyiliğinden ve gerekliliğinden şüphe etmez.

İnsan kendini ne kadar güçlü sansa da aslında gücü oldukça sınırlıdır. Bunu, kendini güçlü kabul eden insanları eleştirirken ifade eden Mevlânâ, ilahi takdiri değiştirmek isteyen Firavun'un, Hz. Musa'yı öldürmek için neler yaptığını anlatır. Peygamber Musa ortaya çıkmasını diye günahsız çocuklar öldürülmüştür. Ama yine de ilahi takdir değiştirilememiştir.³²³ Özgür iradeli insan tarafından yapılan ahlâkî kötülüğe de atıfta bulunulan beyitlerde mutasavvıfımız, pek çok kötülüğün sebebinin insan olduğunu da belirtmiş olur. Mevlânâ'nın kader fikrini de içeren bu beyitlerde, Allah'ın takdir ettiği şeylerin (her şeye rağmen) gerçekleştiğini görüyoruz. Kendini

³¹⁹ *Mesnevî*, C. VI, b. 4215, 4221, 4222.

³²⁰ Bakara, 2/3.

³²¹ *Mesnevî*, C. I, b. 3627, 3628.

³²² *Mesnevî*, C. III, b. 2043.

³²³ *Mesnevî*, C. II, b. 764, 765.

güçlü zanneden Firavun'un sonucu değiştiremediğini ifade eden Mevlânâ, *Mesnevî*'sinin başka yerlerinde de peygamberlerden³²⁴ ve mucizelerinden bahsederken buna benzer şeyler söylüyor.³²⁵ Hemen belirtelim ki, bu sözlerden Mevlânâ'nın katı bir kaderci anlayışa sahip olduğunu çıkarmamız doğru değildir. Burada Yaratan'ın zaman ve mekân üstü bir kudretinin olduğunu vurguladığını görüyoruz. Yoksa insan özgürlüğünü göz ardı eden bir kader anlayışını değil. Yeri gelmişken Mevlânâ'nın kader anlayışına kısaca değinelim.³²⁶ Mevlânâ insanın özgür iradesine sık sık yer verir. O'na göre, insan iradesiyle tercih eder ve yapar, Hakk yaratır. Bundan dolayı Hakk değil, yapan sorumludur. Şu mısralarda bunu çok açık bir şekilde görüyoruz:

“Zeyd, Amr'a bir ok atar, oku Amr'ı kaplan gibi yakalar. Bir yıl sürece ağıri doğurur. Dertleri hak yaratır, insan değil okçu Zeyd o sırada korkudan ölse, ağırlar orada ecele kadar değer.

Derdin doğurduğu nedenlerden Amr ölünce, Zeyd'e ilk sebepten dolayı katil de. O ağırlar Yaraticının yaratmasıysa da o ağırları Zeyd'le ilgili tut.

Ekin ekmek, nefes almak, tuzak kurmak ve birleşmek de aynı şekildedir.

Bu doğan sonuçlar Hakk'ın kudretindedir.”³²⁷

İnsanın yaptıklarından sorumlu olduğunu söyleyen Mevlânâ, kahrı ve lütfu yaratan Allah'ın gerçek kudret sahibi olduğunu vurgular. Kudretli olmak, düzeni sağlayan için gereklidir. Bozmak ve yapmak da Allah'ın kudretinin gereğidir. Kırdığını daha güzeli ile yeniden yapmak Allah'ın kudreti için zor değildir.³²⁸

“Bir anda bu âlem gibi yüz tanesini yoktan var edebilecek kudretli Allah ile... Cihan sence büyük ve sonsuz ise de. Kudret önünde onu, var olmayan bir zerre bil... O hayal kurmayı hikmet yapar, o, zehir suyunu şerbet yapar...”³²⁹

³²⁴ *Mesnevî*'deki peygamber öyküleri için bkz. Gürer, Dilaver, *Peygamberlerin Öyküleri*, İstanbul, 2003, s. 80-99. (Ayrıca bkz. Can Şefik, “Mevlânâ'da Peygamber Sevgisi”, *IX. Milli Mevlânâ Kongresi, Tebliğler*, S. Ü. Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yay. , Konya, 1997, ss. 51-62).

³²⁵ *Mesnevî*, C. I, b. 861- 869.

³²⁶ Bu konuyla ilgili bkz. Aydın, Mehmet, *İslâm Felsefesi Yazıları*, ss. 95-106.

³²⁷ *Mesnevî*, C. I, b. 1664- 1669.

³²⁸ *Mesnevî*, C. I, b. 3857- 3758.

³²⁹ *Mesnevî*, C. I, b. 523, 525, 528.

2.3.2.2. İhsan-ı İlâhî ve Lütf-u İlâhî

“İhsan” Mevlânâ’ya göre, “*Yaratan’ın yaratmadaki amacıdır.*”³³⁰ Bilinen ve bilinmeyen pek çok lütuf ve ihsanla dolu olan bu âlem aslında Hakk’ın bir yansımasıdır. “*Yokluğun ne hak edişi vardı ki lütfun ona böyle kapılar açtı?*”³³¹ diye soran Mevlânâ, alemi yoktan var eden Allah’ın sadece bu var edişiyle bile büyük bir lütuf sahibi olduğunu düşünür. Yeşil gökyüzü toprağı nasıl yeşil ederse Allah’ın iyiliğı ve ihsanı da yarattıklarına yansır.

“*Padişahi bir havuz bil, çevresindeki de borular. Su borudan testiye akar.*”³³²

Yeryüzünün yaradılışının inceliklerinin anlatıldığı beyitlerinde bu anlayışı daha açık bir şekilde görüyoruz. İhsan yağmurlarıyla, inci saçan denizler oluşmuştur. Güneş, bulut ve deniz Yaratan’ın cömertliğini yansıtır. Toprak Yaratan’ın bilgi ışığı ile tohum kabul eder. Toprak tıpkı O’nu var eden gibi güvenilirdir. Ne ekersen onu alırsın. Yaratan’ın lütfu, bu cansız toprağı haberdar eder.³³³ Tabiattaki her şey Allah’ın lütfunun yansımasıdır. Tasavvuftaki “vahdet-i vücut” düşüncesinin etkilerini gördüğümüz bu anlayışı mutasavvıfımız farklı şekillerde izah etmiştir. Bu konunun daha kapsamlı ve derinliğine bir işlenişini de şu beyitte buluyoruz.

“*Hem yer ve deniz, hem güneş ve gökyüzü, balığın denizle canlı olduğu gibi onunla diridir.*”³³⁴

Varlığın güzelliğini, Hakkın varlığının yansıması olarak ifade eden Mevlânâ, *Dîvân*’da geçen bir beyitte şöyle söyler.

“*Gök nurluysa ey can, onun ışığının vuruşundandır bu nur.*

Bahçede gülen bir gül, terü-taze bir yasemin varsa gene ondandır.”³³⁵

³³⁰ *Mesnevî*, C. II, b. 2621.

³³¹ *Mesnevî*, C. VI, b. 565.

³³² *Mesnevî*, C. I, b. 2821.

³³³ *Mesnevî*, C. I, b. 507- 514.

³³⁴ *Mesnevî*, C. II, b. 1032.

³³⁵ *Dîvân-ı Kebîr*, (Çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1992, C. II, b. 431, s. 53.

Yine *Dîvân*'da geçen bir başka beyitte Mevlânâ, bu dünyayı Yaratan'ın kudretinin yansıması olarak gördüğünü ifade ederken, O'nun, hem her şeyden münezze olmasını hem de her şeyle birlikte olmasını şaşkınlıkla satırlara şu şekilde döker:

“... Lütfunun parıltısı suya vurmasaydı, suyu parlatmasaydı su yerine, hepsi de halis zehir içerdi.

O şarabın bir yudumcuğunu toprağa dökmeseydin yıldızlara ne diye yeryüzünün çevresinde dönüp dururlardı.

Ezeli güneş, bir ısıklık bağışlamasaydı temmuz da donar, buz kesilirdi, temmuzda biten bitkiler de.

Hem her şeyden münezze olmak, hem her şeyle karılmak katışmak şaşılacak sıfat;

Fakat yazıklar olsun ki, sırların perdesini bir türlü kaldırıp devşirmedin.

Amma perde de olmasaydı o yola gizlice gidenler, öylesine çoğalırdı ki adım atmamıza yer kalmazdı.”³³⁶

Mevlânâ'ya göre, yokluktan koskoca bir âlemi meydana getiren ve her an yaratmaya devam eden Allah³³⁷ yeri ve göğü ihtiyaçlara göre düzenlemiş ve en güzel yaratışla yaratmıştır.³³⁸ İncelikleri görüp hayran olan Mevlânâ, doğadaki küçük ama önemli ayrıntıları, hatta bizim çirkin olarak addettiklerimizi bile, Yaratan'ın lütfu ve faziletinin sınırsızlığını göstermek için örnek olarak kullanır:

“Dikene ilkbahar çiçek güzelliği ver, bu yılanı tavus süsü ver.

Çirkinlik mükemmelliğinde son derecedeyim, senin lütfun, fazilet ve hünerde son noktadır.”³³⁹

Bu beyitleri felsefi olarak yorumlarsak, evrendeki olumsuzlukları, Tanrı'nın iyiliğiyle uzlaştırmak demek olan teodisenin, Mevlânâ'nın anlayışında zaten bulunduğunu söyleyebiliriz. O'na göre, sınırsız kudretiyle Allah her yarattığını en uygun biçimiyle yaratır. Allah hem ihtiyaç duygusunu verendir, hem de buna uygun

³³⁶ *Dîvân*, C. III, b. 2929-2933.

³³⁷ *Mesnevî*, C. III, b. 4690.

³³⁸ *Mesnevî*, C. I, b. 3521.

³³⁹ *Mesnevî*, C. VI, b. 2706- 2707.

olarak ihtiyaçları verendir. Su ve toprak yaşanılan ortam için çok önemli olduğu için, Mevlânâ Allah'ın ihsanını göstermek için bu iki unsuru kullanır.³⁴⁰

Mevlânâ'ya göre, Yaratan var ettiği ikramlarını, kulları için var etmiştir. Çünkü yarattıklarına kendisinin ihtiyaçı yoktur. Bu ince düşünceyi görebilme ve anlayabilme bir mutluluk sayılır.³⁴¹

Her yaratılmış ihtiyaç duyduğu şeyleri çevresinde bulur. Doğan bebek için annesinin süt pınarı hazırdır. Mevlânâ, tabiatın buna benzer inceliklerini nakış nakış mısralarında işlerken bunların Yaratan'ın birer ihsanı olduğunu vurgular.³⁴² Mevcut her şeyin, Allah'ın ailesine dâhil olduğunu söyleyen Mevlânâ, dünyadaki düzeni ve mükemmel işleyişi işaret ettiği bir başka beyitte şöyle söyler:

*“Bu dünyada binlerce canlı alt üst olmadan hoş yaşayışla yaşıyor,
Aynı şekilde sivrisinekten tut file kadar bütün canlılar Allah'ın ailesidir ve
Hak ne güzel aile sahibidir!”³⁴³*

İnsan algısının, Allah'ın kudretinin büyüklüğünü anlamasının çok zor olduğunu düşünen Mevlânâ, özellikle yüzeysel bakan insanın “*elmanın içindeki kurt*” gibi çevresinden haberdar olmadığını söyler.³⁴⁴

Mevlânâ Hakk'ın merhametini her fırsatta vurgular. Bulutun ağlaması, güneşin yanışı, dünya için nasıl varlık sebebi ise yani bulutun ağlaması varlıklar için nasıl gerekli ise, kulun ağlayarak Rabb'ine yönelişi de Allah'ın ihsanını göndermesi için önemlidir. “*Allah'ın ihsan sütünü dökmesi için çok ağlayın*” diyen Mevlânâ, her türlü durum ve sıkıntıda Hakk'a kaçmak gerektiğini söyler. Zira gerçek sığınak O'dur.³⁴⁵

³⁴⁰ *Mesnevî*, C. III, b. 22-23; C. V, b. 235; C. I, b. 2247.

³⁴¹ *Mesnevî*, C. I, b. 3140, 3141.

³⁴² *Mesnevî*, C. I, b. 1634, 1636- 1637.

³⁴³ *Mesnevî*, C. I, b. 2291, 2295.

³⁴⁴ *Mesnevî*, C. IV, b. 1868- 1869. (Benzer beyitler için bkz. C.III, b. 1337- 1341)

³⁴⁵ *Mesnevî*, C. I, b. 1839- 1840.

Mevlânâ Allah'ın ihsanı ve lütfunu bilmek ve bundan emin olmak gerektiğini de belirterek kula düşen şeyin Rabb'ine hayran olmak olduğunu söyler. Yaradan'ın mutlak gerçekliğinde yok olursan hal diliyle, “*doğru yolu göster*”³⁴⁶ demiş olursun.³⁴⁷

Mevlânâ, Hakk'ın lütfuna karşı şükretmeyi akıllı bir insan için vacip görür. O'na göre kul, “*nimet verene şükretmelidir, aksi halde ebedi öfke kapısı açılır.*”³⁴⁸

2.3.3. İnsanı Değerli Olarak Yaratması

Kur'an'a göre insan, Allah'ın halifesi olarak yaratılmış, göklerin ve yerin taşıyamadığı sorumluluk ona verilmiştir. Fakat insan “zalim” ve “cahil” olduğu için başlangıçta çok yükseklerdeyken, çok aşağılara düşmüştür.³⁴⁹ Yani insan, iyilik ile kötülüğü, yüksekere ve aşağıya eğilimler taşır. İki kutuplu, hem ulvi hem de süfli eğilimlere sahip bir varlıktır. Ancak İslâm, diğer dinlerin aksine insanın asla günahkâr, suçlu, ıslah olmaz bir tabiata ve yapıya sahip olduğunu söylemez. İnsan tabiatı doğuştan ne iyidir, ne kötüdür. Varlık olarak insan en şerefli olan varlıktır. Ahlâkî kişiliği, iyiliğe ve kötülüğe karşı eşit mesafededir; insan ferdi hayata masumiyet içinde, beyaz sayfayla başlar. İrade özgürlüğüne sahip olan insanın varlıklar arasındaki mevkii ve değeri yüksektir; ancak bu yüksekliği koruyabilmesi aklını nasıl kullandığına bağlıdır. Mevlânâ varlıkları akıl, irade ve arzu güçlerine göre üç sınıf içinde değerlendirir: Yaratıkların birincisi olan “melekler, salt akıldır.” Arzu ve iradeleri yoktur, dolayısıyla yükümlülüğü yoktur; “nefs ve isteklerden arınmıştır.” Yaratıkların ikincisi olan hayvanlar ise “salt arzu ve şehvettir, kötülük yapma diyen akıl yoktur onlarda; onlara da teklif ve yükümlülük yoktur.” İnsan ise “akılla şehvetten meydana gelmiştir. Yarısı melektir, yarısı hayvan.” İşte bu iki varlığa benzerliği ile insan varlığı kendine özgü bir mahiyete sahiptir. İnsanın kişiliği kendi varlık ve mahiyetinin hangi özelliğine meyledeceğine göre bir suret kazanır. “Akıllı şehvetini yenen, meleklerden yücedir, şehveti aklını yenen hayvanlardan aşağı. Melek bilgiyle kurtuldu, hayvan bilgisizlikle kurtuldu, insanoğlu ise ikisinin arasında

³⁴⁶ Fatıha, 1/6.

³⁴⁷ *Mesnevî*, C. IV, b. 3750, 3751.

³⁴⁸ *Mesnevî*, C. III, b. 2670, 2671.

³⁴⁹ Ahzab, 33/72.

çekişe dövüşe kaldı gitti.” İşte bu arzu ile akıl arasındaki gerilim ve çekişme insanın kişiliği üzerinde derin izler bırakabilecek bir mücadeledir.³⁵⁰

Bu mücadelede kendine verilen o yüce makam için çabalama, insana düşen en temel görevdir. Nitekim *Dîvân*'da Mevlânâ bunun için şöyle der:

*“ Meleklerle hemhal ve dost yaşadık semavatta bir zamanlar
Yine orayla döndü yolumuz ki vatanımızı aradık nice zamanlar.”*³⁵¹

Mevlânâ, yine Kur'an ayetlerinden yola çıkarak, insana bakışını anlatır: “*Biz Âdemoğullarını şeref/üstünlükle donattık*”³⁵² ayetini, taç kabul eder. “*Biz sana kevseri verdik*”³⁵³ ayetini de gerdanlık kabul eder. Bu noktadan hareketle de insanın yaratılmışların aslı olduğunu şöyle ifade eder:

*“İnsan cevherdir/asıldır ve gökyüzü onun için arazdır; her şey parça ve basamaktır; maksat insandır.”*³⁵⁴

Aynı şekilde Allah, insana isimleri öğretendir.³⁵⁵ İsimleri öğretmek demek, yaratılmış olanlara bir anlamda hükmetmek, yani sahip olmak demektir. Yüzeysel algılayan insan için, isim sadece dışla ilgilidir ama Allah için öyle değildir. Şöyle ki:

*“Bize göre her şeyin adı; dış görünüşü, Yaratıcı'ya göre her şeyin adı, onun sırrı.”*³⁵⁶

Yaratan bütün peygamberleri, evliyayı tarih boyunca insana, yeryüzüne neden gönderildiğini hatırlatmak ve ebedi vatanı unutturmamak için yol gösterici olarak görevlendirmiştir.³⁵⁷

İnsanlar, aynı alfabenin harfleri gibi farklı farklıdır. “*Elif*”ten, “*ye*”ye kadar nasıl muhtelif sesli ise harfler, insanlar da öyle birbirinden ayrıdır”.³⁵⁸

³⁵⁰ Bilen, Osman, “Mevlânâ ve Ahlâkî Kişilik”, s. 57. (bkz. *Fih*, 18. Fasıl, s.116)

³⁵¹ Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş*, s. 101. (*Dîvân*, 463).

³⁵² İsrâ, 17/70.

³⁵³ Kevser, 108/1.

³⁵⁴ *Mesnevî*, C. V, b. 3573- 3575.

³⁵⁵ Bakara, 2/ 31.

³⁵⁶ *Mesnevî*, C. I, b. 1240.

³⁵⁷ *Mesnevî*, C. II, b. 281- 285.

³⁵⁸ *Mesnevî*, C. I, b. 2913.

İnsanoğlu Allah'a ve hayata karşı tutumlarıyla birbirinden farklıdırlar. Bütün insanlar içinde peygamberin ve Hak dostlarının yerleri ayrıdır.

Mevlânâ'ya göre, insanı üstün kılan vasıf Hakk'ı bilmesidir. Bilgisizlikle yaratılan hayvanlardan ve değişmez sabit bilgileriyle yaratılan meleklerden, iyi ile kötüyü birbirinden ayırma özelliğiyle ayrılan insan üstündür. Eşref-i mahlûkat olarak tanımlanan bu niteliğiyle insan âlemin en önemli canlısıdır. Mevlânâ, Tîn suresinde geçen “*en güzel biçim*”i okumayı tavsiye ederek insan için, değerli incinin, can olduğunu belirtiyor:

“ ‘*En güzel biçim*’ Arştan üstündür; ‘*En güzel biçim*’ düşünceinin dışındadır.
Bu mümkün olmayan düşünceyi söylesem ben yanarım, dinleyici de yanar.”³⁵⁹

Mevlânâ'ya göre, insan âlemi içinde taşıyan “küçük âlemdir”. Görünüşte suret gibidir ama gerçekte âlemin aslıdır. Yani içinde tüm âlemi kuşatacak bir genişlik mevcuttur.³⁶⁰

Bu muhteviyatta bir başka beyitte ise, insanın yedi semayı kuşatabilen özelliğine şöyle değiniyor:

“Öyleyse suret olarak insan dünyanın parçasıdır; ama özellik itibariyle onu dünyanın aslı bil. Dışını sivrisinek yaralar; içiyse yedi semayı kuşatır.”³⁶¹

Burada insanın önemi ve büyüklüğü, içini görebilme ve kendi büyüklüğünü Yaratan'ına yaklaşılarak keşfetme yolculuğındadır. Kibrini yenip, Rabb'i karşısında kul olabilmeyi başaran insan, gerçek makamını keşfeder. şu güzel ifadelerde bunu görüyoruz:

“... Güneş olmayı bırak zerre ol...
Böylece yaşamanın tadını görürsün; kullukta gizli saltanatı görürsün.”³⁶²

³⁵⁹ *Mesnevî*, C. VI, b. 1005- 1007.

³⁶⁰ *Mesnevî*, C. IV, b. 520, 521.

³⁶¹ *Mesnevî*, C. IV, b. 3765, 3766.

³⁶² *Mesnevî*, C. V, b. 414.

Mevlânâ, müminin değerini ve Allah katındaki kıymetini ifade etmek için, müminin nurunun cehennem ateşini bile etkilediğini söyler.³⁶³

Müminin değeri böylesine büyük olarak ifade edilmişken, peygamberlerin ve evliyaların önemi ve büyüklüğü de Mevlânâ'nın incelikle vurguladığı hususlardandır. Hz. Peygamber'in makamının üstünlüğünü bize Miraç'ı anlattığı beyitleriyle hatırlatır. Bilindiği gibi, Cebrail Sidre'ye gelindiğinde daha ileri geçemeyeceğini söylemiştir.³⁶⁴

İnsan zaman zaman kendini çok değersiz görse de, aslında insan, "*altında pislik bulunan ırmağın berrak suyu*" gibidir.³⁶⁵ İnsanoğlunun yaratılış amacı Allah'ı bilme ve O'na kul olabilmedir. Şairin mısralarında "*Âlemi benim, beni kendin için yarattın*" şeklinde ifadesini bulan bu anlayışı, Mevlânâ'nın zarif üslubunun hayat verdiği beyitlerinde şöyle dile getirdiğini görüyoruz:

*"Bu beni ve bizi, kendinle saygı tavlasi oynamak için yarattın,
Ben ve senler hep bir can olsunlar, sonuçta canana dalsınlar diye."*³⁶⁶

İnsanın âlemde değerli ve özel bir varlık olarak hayat bulmasını, Allah'ın iyiliğinin ve ihsanının güzel bir kanıtı olarak sunabiliriz. Mevlânâ bu hususta nihai bir nokta olarak, "*Yaratan'ın, müminin gönlüne sığmasını*" gösterir:

*"Âdem'den onlara görünen o genişlik, semaların genişliğinde yoktu.
O temiz ruhun arsasındaki ferahlıkta, yedi sema arsası dar olur.
Peygamber dedi: Hak buyurdu: Ben yukarı ve aşağıya hiç sığmam...
Hayret! Müminin gönlüne sığarım. Beni ararsan gönlünde ara...
Arş kendi genişliğiyle o ışığına rağmen, onu/müminin gönlünü görünce
kendini kaybetti."*³⁶⁷

³⁶³ *Mesnevî*, C. VI, b. 460.

³⁶⁴ *Mesnevî*, C. IV, b. 3800- 3801.

³⁶⁵ *Mesnevî*, C. I, b. 3216.

³⁶⁶ *Mesnevî*, C. I, b. 1787- 1788.

³⁶⁷ *Mesnevî*, C. I, b. 2650, 2657.

2.4. ALLAH'IN İYİLİĞİ VE KÖTÜLÜK PROBLEMİNİN UZLAŞTIRILMASI

Buraya kadar Allah'ın iyiliği ve bunun kanıtlanması ile ilgili başlıklara yer verdik bu noktadan sonra, dünyada şöyle ya da böyle mevcut olan kötülüğü mutasavvıfımızın nasıl bir yaklaşımla izah ettiğini veya uzlaştırdığını ortaya koymaya çalışacağız.

Modern tartışmalar ışığında kötülük problemini değerlendirirken, bu konunun Tanrı'nın iyiliğini zedelediğini düşünenlere yer vermiştik. Ayrıca kötülüklerin filozoflar kadar sıradan insanların da zihnini karıştırdığını söylemiştik. Halkın düşünce biçimini iyi bilen ve yoğun felsefi düşünceleri bile onların anlayabileceği hikâyelerle süsleyerek ifade eden Mevlânâ, iyiliğine inandığı Tanrı'nın mevcut kötülüklerle neden izin verdiği ve yarattığı konusuna, kendi üslubuyla açıklama getirmiştir. Zaten O'nun Hakk sevgisi merkezli âlem anlayışı, bütün olarak değerlendirildiğinde, bu tür bir probleme geçit vermez.

Mevlânâ Celaleddîn, herkesin zaman zaman aklına takılan ve bazen ifade etmeye çekindiği, bazen de cevabını vermekte yetersiz kaldığı soruları (bunlar kötülük probleminin de sorularıdır), bir hikâyesinin kahramanlarından, “Sûfi”nin diliyle şöyle dile getirir:

“Sûfi dedi: ‘Bizim sevdamızı zararsız yapmaya, o yardım istenenin gücü yeter. Ateşi gül ve ağaç yapan, bunu da zararsız yapabilir. Her serviden bir özgür yapan, üzüntüyü sevinç yapma gücüne sahiptir. Sayesinde her yokluğun var olduğu, var ettiğini ebedi yaparsa kendisinden ne azalır? O cömert, kulunun canının istediğini çalışmadan bağışlarsa ne olur? Pusudaki nefis hilesini ve lanetli Şeytan'ın fitnesini güçsüz kişilerden uzak tutsa ne olur?’”³⁶⁸

Sûfi'nin bu soruları cahil halkın zihnindeki karışıklığı gidermek için sorduğunun farkında olan diğer kahramanımız “Kadı”, bunlara şöyle cevap verir:

³⁶⁸ Mesnevî, C. VI, b. 1739, 1746.

*“Kadı dedi: ‘Acı buyruk olmasaydı, güzel ve çirkin, taş ve inci olmasaydı;
Nefis, Şeytan ve heves olmasaydı; yara, çatışma ve savaş olmasaydı;
Ey saygısız! Padişah, o zaman kullarını ne ad ve lakapla çağıracaktı?
Ey sabırlı! Ve Ey hilm sahibi! Nasıl derdi? Ey cesur! Ve Ey bilge! Nasıl
derdi?
Sabırlılar, sadık kişiler ve bağış yapanları, kol kesen ve lanetli Şeytan
olmadan nasıl olurdu?’”³⁶⁹*

Hemen belirtelim ki; Mevlânâ için asıl önemli olan, tüm varlığıyla yöneldiği Rabb’inin sevgisine kavuşmaktır. Zira yukarıdaki beyitlerin hemen ardından, asıl cefanın Hakk’ın sevgisinden uzak olmak olduğunu şu şekilde zikreder:

*“Zamanın cefası ve var olan her eziyet, Hakk’ın uzaklığından ve gafletten
kolaydır.
Çünkü bunlar geçer, o geçmez; canı haberdar olanın talihi vardır.”³⁷⁰*

Mevlânâ’nın, Tanrı’nın mevcut olan kötülüğü yaratmasını O’nun lütfuna yakıştıramayanlar için de cevabı vardır. Nitekim bir yerde şöyle bir soru sorulur: *“‘Kötülükler de ondandır’ dersen, ama bu onun lütfunun noksanlığı nasıl olur?”* Bu soruya *“kötülüğü vermesi, onun olgunluğundandır”³⁷¹* diyerek cevap verir. Bu cevabı da konumuzu pek çok yönüyle aydınlatan şu güzel örnekle açıklar:

*“Bir ressam iki tür resim çizdi; güzel ve çirkin resimler:
Yusuf’un ve güzel yaradılışlı hurinin resimlerin yaptı ve de çirkin Şeytan ve
iblislerin resmini.
Her ikisi de onun ustalığının resmidir. Onun çirkinliği değildir, onun
lütfudur.
Çirkin, çirkinliğinin son derecesinde yapar; bütün çirkinlikleri çevresine
örer.
Böylece bilgisinin olgunluğu ortaya çıkar; ustalığını inkâr eden rüsva olur.
Çirkin yapmayı bilmezse noksandır. Bundan dolayı ateşe tapanın ve ihlâslı
kişinin yaratıcısıdır.”³⁷²*

³⁶⁹ Mesnevî, C. VI, b. 1747-1751.

³⁷⁰ Mesnevî, C. VI, b. 1756- 1757.

³⁷¹ Mesnevî, C. II, b. 2521.

³⁷² Mesnevî, C. II, b. 2523-2528.

Mevlânâ'nın "kötülük problem"ini problem olarak kabul etmediği ya da bu probleme kendi inanç dünyasında son noktayı koyduğu önemli bir açıklaması daha vardır. Yaratan'ın mükemmelliği ve kudreti karşısında her zaman aciz olduğumuzu kabul eden, Allah'ın takdirine boyun eğmekten başka yolumuz bulunmadığını³⁷³ düşünen Mevlânâ'nın bu düşüncesini kısaca "yılmak daha iyisini yapabilenin hakkıdır" şeklinde özetleyebiliriz. Sade bir mantıkla ve oldukça kabul edilebilir bir şekilde ortaya koyduğu bu düşüncesini, şu beyitlerinden çıkarıyoruz:

"Sen onu kırarsan, 'Gel sen onu düzelt. Elin ayağın yok' der.

Öyleyse kırmak, kırılmış olanı dikebilenin hakkıdır.

*Dikebilen yırtabilir. Her ne satarsa daha güzelini alır."*³⁷⁴

Her insanın, gerek doğal, gerekse ahlâkî kötülükle, hayatında şu ya da bu şekilde karşılaştığı bir gerçektir. Mevlânâ bunu Allah'ın iyiliğine bir tezat olarak görmez, tam tersine kendince bu iki hususu uzlaştırmaya çalışır. Bu bölümümüzde bu uzlaştırmayı değişik başlıklar altında ele alacağız.

2.4.1. İmtihan (Te'dib -Uyarı) İçin Kötülük

Allah yarattığı âleme bir düzen koymuştur. Bununla beraber insana diğer canlılardan ayrı olarak akıl ve hür irade vermiştir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da imtihan ve ceza oluşmuştur.³⁷⁵ İslâm düşüncesine göre insan ya şerle bir imtihan içindedir ya da özgür iradesiyle yaptıklarının karşılığını görüyordur.³⁷⁶ Mevlânâ'ya göre de, dünyadaki kötülüklerin izah yollarından biri ıslah yani uyarı ya da imtihan ve ceza için verilen kötülüklerdir.

Kulun başına gelen gam ve kederin Allah'ın emriyle olduğu bir gerçektir. Burada durumu mutluluk ve özgürlüğe çevirmek insanın kendi isteğiyle olur ve sonuca göre de imtihan süreci tamamlanmış olur.³⁷⁷

³⁷³ *Mesnevî*, C. III, b. 1361.

³⁷⁴ *Mesnevî*, C. I, b. 3883- 3892.

³⁷⁵ Bu konuyla ilgili ayetler için bkz. Hud, 7/ 7, Mülk, 67/ 2, En'am, 6/165, Enbiya,21/35, Bakara, 2/155, Ali İmran, 3/140-141.

³⁷⁶ Cebeci, Lütfullah, *Kur'an'da Şer Problemi*, Ankara, Akçağ, 1985, s. 129, (Ayrıca bkz. Yaran, Cafer Sadık, *Kötülük ve Theodise*, s.113- 132).

³⁷⁷ *Mesnevî*, C. I, b. 837- 838.

Bazı durumlarda da kişi yaptığı hatayı fark edip af dilemeye başlar. Bu pişmanlık ona güzel bir uyanıklık verir ve dert o kul için neticede güzel bir sonuç doğurur. “*Senin hastalığın sana idrak ve uyanıklık bağışlamaktadır*”³⁷⁸ diyen Mevlânâ, derdin esasında, kişiye kendinden haberdar olma hasleti kazandırdığını söyler. İyi ve kötünün çarpışmasının, iyinin ortaya çıkması için gerekli olduğunu düşünen Mevlânâ, altının ortaya çıkması için kaynayıp kötü maddelerden arındırılması gerektiğini söyler.³⁷⁹

İmtihanın şartının insan iradesi olduğunu düşünen Mevlânâ, iradesi olmayanın iktidarının da olmadığını söyler.³⁸⁰ O, Kur’an’daki “*Hanginiz işte daha güzelsiniz diye imtihan etmek için*”³⁸¹ ayetini uzun uzun açıklar ve insanın hayır ve şerle imtihan için yaratıldığını söyler.³⁸² Mevlânâ’nın düşüncesinde, ilahi takdir herkese bir hizmet vermiştir, bu hizmeti doğrultusunda herkes kendine uygun bir şekilde imtihandadır.³⁸³ Yani kim fakirlikle, kimi zenginlikle, hastalıkla, makamla vs. imtihandadır. Dünyada kulun başına her ne geliyorsa bu mantıkla bakmalıdır ve bunun sonucunda imtihanı kazanmanın umudunu ya da kaybetmenin korkusunu içinde taşımalıdır. Bu hususta Mevlânâ’nın düşüncesini yansıtan mısralar şöyledir:

“Uyumlu bir mizacın alçalış ve yükselişi bazen sağlık bazen inleyen hastalıktır.

Dünyanın bütün işlerini böylece bil; kıtlık, kuraklık, barış ve savaş imtihandan dolaydır.

Bu dünya bu iki kanatla havadadır; canlar, bu ikisinden korku ve ümit yurdundadır.

Böylece dünya diriliş ve ölümün hoş ve zehirli rüzgârında yaprak gibi titrer.”³⁸⁴

³⁷⁸ *Mesnevî*, C. I, b. 628.

³⁷⁹ *Mesnevî*, C. I, b. 233.

³⁸⁰ *Mesnevî*, C. V, b. 625.

³⁸¹ *Mülk*, 67/2.

³⁸² *Mesnevî*, C. V, b. 420- 458, 1556.

³⁸³ *Mesnevî*, C. VI, b. 15.

³⁸⁴ *Mesnevî*, C. VI, b. 1851- 1854.

Görülüyor ki, Mevlânâ, ister doğal, isterse ahlâkî kaynaklı kötülükler olsun, ayırt etmeden, insanın imtihanı için olduğu düşüncesini benimser. O iki zıt kavram olan ümit ve korkuyu ise dünyanın imtihanıyla ortaya çıkan dengenin doğal bir sonucu olarak görür.

Bu imtihan anlayışı, iyiyi kötüden ayırmak için gereklidir. Karşılaşılan olumsuzluklar ve kötülükler din yolunda yürüyenlerin samimiyetini ölçer. *“Din yolu bundan dolayı fitne ve kötülükle doludur; çünkü her kişiliksizin yolu değildir. Yolda bu korku, unu kepekten ayıran elek gibi nefislerin imtihanıdır.”*³⁸⁵ Bu sebeple tasavvufta, “sıkıntılar cennete götürür” düşüncesi hâkimdir. *“Cennet kaplanmıştır; neyle kaplandı? Hoşlanılmayan şeylerle. Çünkü ekin onunla artar.”*³⁸⁶

Bu zorluklar ve sıkıntılarının, halis olanla, kalb olanı ayırt etmek için gerekli olduğunu düşünen Mevlânâ, bunun için kendisine rol verilen Şeytan’ı bile bu noktada suçlu görmez. Bir hikâyesinde, Şeytan’ın Muaviye’ye cevabı şöyledir:

*“Şeytan ona dedi: Bu düğümü çöz; ben kalb ve halis altın için denek taşıyım. Hak beni aslan ve köpeğin imtihanına araç kıldı; Hak beni halis ve kalb için aracı yaptı. Kalb olanı ben nasıl kara yüzlü yaptım? Sarrafım, değerini ortaya koydum. İyilere yol gösteriyorum; kuru dalları koparıyorum...”*³⁸⁷

Görülüyor ki Mevlânâ, Şeytan’ı bir kötülük unsuru gibi değil, iyiyi kötüden ayırmak için bir denek taşı kabul ediyor. Bu anlayışın bir diğer yönü de, kahır ve lütfu birbirine eş olarak görmektir diyebiliriz. Mevlânâ bu hususu açıkladığı beyitlerinde şöyle söylüyor:

*“Kahır ve lütuf birbirine eş oldu; bu her ikisinden bir hayır ve şer dünyası doğdu.
Sen otu ve kemiği göster, nefis ve can azığı sun.
Nefsin gıdasını ararsa noksandır; ruhun gıdasını isterse önderdir.
O, bedene hizmet ederse, eşektir ve can denizine giderse inci bulur.”*³⁸⁸

³⁸⁵ *Mesnevî*, C. VI, b. 508- 509.

³⁸⁶ *Mesnevî*, C. V, b. 164.

³⁸⁷ *Mesnevî*, C. b. 2658, 2661.

³⁸⁸ *Mesnevî*, C. II, b. 2666- 2669.

Yaratan doğru ve yanlış sunar tercih kula kalmıştır. Bunun sonunda nefis ve ruh karşı karşıya gelir ve iyiyi seçen kazanır. İşte bu sebeple kahır ve lütuf eştir çünkü her ikisi de iyiyi kötüden ayırmak için gereklidir. Mevlânâ'nın âlem anlayışında önemli bir yer tutan bu yorum, farklı yönleriyle de değerlendirilebilir.

İmtihan anlayışına bağlı olarak geçmiş toplumların cezalandırılması konusuna da değinmeliyiz. Zira büyük felaketlerle helak edilmiş topluluklar, mezkûr imtihanı başaramayan topluluklardır. İmtihan anında yeryüzündeki ve gökyüzündeki bütün zerrelere Hakk'ın ordusu olur. Rüzgâr, Âd kavmini, su, Nuh kavmini helak etmiştir.³⁸⁹

Mevlânâ birçok âlim gibi bu olaylara birer ibret gözüyle bakar. Bunların hikmeti Yaratan'ın gücünü ve peygamberlerin izzetini anlamaktır.³⁹⁰ Kısaca öğüt alalım, ders çıkaralım diyedir. Geçmiş kavimlerin başlarına gelen olayları “günahkârlara ceza” şeklinde de yorumlayan Mevlânâ, Allah'ın kahrının, onu hak edene erişeceğini Kur'an kıssalarına atıfta bulunduğu beyitleriyle ifade eder.³⁹¹

Bu noktada, Allah'ın mutlak iyilik anlayışıyla, bu kahredici özelliğinin tezat gibi görüldüğü düşünülebilir. Ancak Mevlânâ'ya göre “*Ateş, Allah'ın kahrından bir zerredir; kötü kişileri tehdit için bir kamçıdır.*” Yani bu kadar kötülük, iradesiyle kötüyü tercih edenleri tehdit için gereklidir. Zira mutasavvıfımız bu beytin devamında “*Büyük ve üstün olan böyle kahrına karşılık, onun önüne geçen lütfunun soğukluğuna bak*”³⁹² diyerek yine Allah'ın lütfunun kahrından daha büyük olduğunu vurgular. Günahsız olan kulu Allah'ın incitmeyeceğinden emin olan Mevlânâ, zulme ve suça karşılık olarak cezanın olması gerektiğini şu beyitleriyle söyler:

“Ancak asıl olmadan bu karşılık olmaz; Allah günahsız olanı hiç incitir mi? ...

Ey sübhan olan sen! Zulüm ve sitemden paksın; suç olmadan dert ve gam verir misin hiç? ...

³⁸⁹ *Mesnevî*, C. IV, b. 782- 788. (Bu konuda *Mesnevî*'de pek çok örnek görmek mümkündür. Bkz. *Mesnevî*, C. I, b. 855, 856, 2512- 2519, 2523- 2543; C. II, b. 3043- 3044)

³⁹⁰ *Mesnevî*, C. II, b. 3044, 3122, 3307; C. III, b. 2825.

³⁹¹ *Mesnevî*, C. I, b. 855- 856; C. I, b. 874.

³⁹² *Mesnevî*, C. IV, b. 3741- 3742.

*Hak bize karşılıklardan haber verdi: “Ona (günaha) dönerseniz, biz de ona (cezaya) döneriz”*³⁹³

Mevlânâ Allah’ın ıslah için verdiği kötülükleri aynı zamanda Allah’ın adaletinin bir gereği olarak da görür. Çünkü dünyada büyük kötülükler yapmış olanlar, bu muameleyi hak etmişlerdir. “*Zalimlerin zulmü, karanlık kuyu olur. Bütün âlimler böyle dediler: daha zalim olanın kuyusu daha korkunçtur. Adalet daha kötüye daha kötü buyurmuştur*”³⁹⁴ mısralarında bunu açıkça görüyoruz. Mevlânâ Hakk’ın adaletini işlediği bir başka yerde de, herkesin layık olduğu şeyi bulmasının akla uygun olduğunu söyler.

“Taşın imtihanı ateş olduğu için kâfirlerin azabı ateş oldu.

O taş gibi gönle biz ne kadar, ne kadar yumuşakça söyledik ama öğüt kabul etmedi.

Kötü yarayı kötü ilaç iyileştirir; ölmüş eşeğin başına köpeğin dişleri yaraşır.

“Kirliler kirliler içindir”³⁹⁵ hikmettir; çirkine çirkin eştir ve layıktır.

Öyleyse istediğin eşe git; onda yok ol, onun şekli ve sıfatları ol.

*Nur istiyorsan nura hazır ol; uzak olmak istersen kendini gör ve uzak ol.”*³⁹⁶

Allah’ın kötülere karşı bu dünyada yaptıkları ıslah olarak değerlendirilirken, ahiretteki karşılıkları da yapılanlara ceza olarak yine adaletin gereği olarak değerlendirilebilir. Kur’anî bakış açısına sahip olan Mevlânâ, amel defteri kişiye verildiğinde yapılanların karşılığının görüleceğini söyler.³⁹⁷

Kişi yalnızca kendi yaptıklarının karşılığını gördüğü için, hiç kimseyi itham etme hakkına sahip değildir. Kişinin kimseyi suçlamayıp kendine dönmesini söyleyen Mevlânâ asıl suçlanması gerekenin içimizdeki “*nefis*” olduğunu “...*bizzat*

³⁹³ İsra, 17/15, *Mesnevî*, C. V, b. 3986, 4008.

³⁹⁴ *Mesnevî*, C. I, b. 1310, 1311.

³⁹⁵ Nur, 24 /26.

³⁹⁶ *Mesnevî*, C. I, b. 3600- 3605.

³⁹⁷ *Mesnevî*, C. V, b. 1822- 1824.

düşmanın odur, ona şeker veriyorsun; dışarıdan herkesi itham ediyorsun”³⁹⁸
mısrasıyla ifade eder.

İnsanoğlunun imtihan edilmesi ya da yaptıklarının karşılığını tedip ve uyarı olarak görebilmesi için kötülük, dolayısıyla cehennem, gerekli bir unsurdur. Mevlânâ’ya göre, dünyadaki öfke ve kötülük, cehennemi besleyen etkenlerdir. Onlar olmasa, merhamet ağırlığıyla cehennemi öldürür. Dolayısıyla denge bozulur. Bu denge için tüm bunlara ihtiyaç vardır. Bu düşüncesini Mevlânâ’nın şu beyitlerinden çıkarıyoruz.

“Firavunun makamı ve reisliği olmasaydı, cehennem nereden beslenirdi?

Ey kasap! Onu besle, sonra kes, zira cehennemde köpekler azıksızdır.

Dünyada hasım ve düşman bulunmasaydı, o zaman insanlardaki öfke ölürdü.

Cehennem o öfkedir; yaşamak için ona hasım gerekir;

Yoksa merhamet onu öldürür.”³⁹⁹

Dünya düzeninin devamı ve tamamlanması için kötülük gereklidir diyen Mevlânâ, kerem ve adalet sahibi olan Allah’ın gücünü görüp, boyun eğmeleri için kötülüğü hak edenlere, gereğinin yapılmasını söyler.⁴⁰⁰ Ayrıca bir başka duasında dünyada yanıltıcı pek çok unsurun bulunduğunu ifade eden Mevlânâ, tüm bunlardan etkilenmemek için ve bu zor imtihandan geçmek için Allah’tan yardım ister.

“Ey Allah’ım yüz binlerce tuzak ve yem var, biz ise ihtiraslı azıksız kuşlar gibiyiz.

Her birimiz doğan ve simurg bile olsak her an yeni bir tuzağa yakalanmaktayız.

Bizi her an kurtarıyorsun, yine de bir tuzağa doğru gidiyoruz. Ey ihtiyaçsız Allah’ım!”⁴⁰¹

³⁹⁸ *Mesnevî*, C. IV, b. 1918.

³⁹⁹ *Mesnevî*, C. IV, b. 1074- 1075.

⁴⁰⁰ *Mesnevî*, C. III, b. 3008.

⁴⁰¹ *Mesnevî*, C. I, b. 374- 376.

Her an yeni tuzaklarla, dünyanın etkisine kapılmaya hazır bir yapımız olduğunu ve bundan ancak nefse uymayarak, Allah'ın yardımına sığınarak kurtulabileceğimizi ifade eden Mevlânâ, Allah'tan gelen her türlü sıkıntı ve eziyetin de aslında ıslah ve tedip için gerekli olduğunu ilave eder. Hatta bu dert ve sıkıntılar kulu Allah'a yönelttiği için bunlardan değil de nimetten şikâyet edilmesi gerektiğini öneren Mevlânâ, bunu şu beyitlerle anlatır:

“Kul dert ve yarasından dolayı Hakk'a yakarır; hastalığından dolayı yüz şikâyet eder.

*Hak buyurur: “Sonunda hastalık ve dert, seni yalvaran ve doğru kişi yaptı. Seni bizim kapımızdan uzaklaştıran ve kovulmuş yapan nimetten şikâyet et.”*⁴⁰²

2.4.2. Sınırlı Bilgi (Cahillik Sebebiyle Kötü Sanılan İyilik)

İmtihan için kötülük başlığında değindiğimiz, “dert ve sıkıntıdan değil, nimetten şikâyet edilmeli” konusuna burada da değinmek istiyoruz. Çünkü bu ifade de aynı zamanda sınırlı bilgi söz konusudur. İnsanoğlunun genel önyargısı, derdi, kötü; nimeti, iyi olarak değerlendirir. Mevlânâ'ya göre, bu genel yargı doğru olmayabilir. Pek çok konuda olduğu gibi bu konuda da yeterli bilgisi olmayan ya da sınırlı bir bakışa sahip olan insan, kendisi için neticede neyin “gerçek iyi” olduğunu bilemeyebilir. “Öyleyse şimdi dertten şikâyet etme; çünkü o, yoka doğru iyi gidişli bir attır,”⁴⁰³ ifadesiyle Mevlânâ'nın dert ve sıkıntıya birçok insandan farklı baktığını söyleyebiliriz. Aynı şekilde cehennem ve cennet için de benzer ifadeler kullanan Mevlânâ gülmek kadar ağlamanın da güzel olduğunu şöyle vurgular.

“Ey şaşkınca gülen! Gülüşün zevkini gördün, ağlamanın zevkini de gör; o, şeker madenidir.

Cehennemi hatırlamak ağlatırsa, o zaman cehennem cennetlerden daha hoş olur.

*Gülüşler ağlamalarda gizlidir. Ey temiz kişi! Defineyi viranelerde ara.”*⁴⁰⁴

⁴⁰² Mesnevî, C. IV, b. 91- 93.

⁴⁰³ Mesnevî, C. VI, b. 1474.

⁴⁰⁴ Mesnevî, C. VI, b. 1584- 1586.

Görüldüğü gibi, herkesin doğru bildiğini sandığı genel geçer doğrular, çok güvenilen bilgiler olmayabilir. Bizim sınırlı bilgimiz, olayları tüm yönleriyle değerlendiremeyen algımız, yanlış sonuçlara varabilir. Yani iyi bildiklerimizin neticesi bizim için iyi olmayabilir, aynı şekilde kötü bildiklerimizin de sonucu kötü olmayabilir. Mevlânâ'ya göre insan “bilgisizlik zindanıdadır”.⁴⁰⁵ Bu bilgisizlik sebebiyle insan, darlığı kötülük, genişliği de ferahlık olarak kabul eder ama gerçekte tam tersi olabilir. Bu konuda , “*Ey Hak yolunun yolcusu*” diyor Mevlânâ, “*Sana bir darlık gelirse o, senin iyiliğindir; harcamak için hesap açısından gelir gerekir. ... O kış ekşi suratlıysa da şefkatlidir. Yaz gelir ama yakıcıdır. Darlık gelince seni onda genişlik gör; tazelen, alnını kırıştırma.*”⁴⁰⁶ Bu beyitteki düşüncelerine paralel olarak, yoksulluğu da hayırlı bir yol gösterici olarak gördüğü bir başka beytinde de Mevlânâ, nefse kanılmaması gerektiğini ve yoksulluğun sevinilecek bir şey olduğunu ifade eder.⁴⁰⁷ Mevlânâ'ya göre, insan bilmediği için yoksulluğu kötü gibi görmektedir. Eğer bilse onu hayırlı olarak görür. Cahillik ve sonunu görememekten dolayı insan iyi olan birçok şeyi kötü zannetmektedir. Mevlânâ, gam ve kederin bilen kişiler için birer hazine olduğunu ve kederle mutlu olunması gerektiğini daha başka mısralarında da belirtir. Verilen nimetlerin sonunda şımarılması ve onlarla fazlaca meşgul olunması Mevlânâ'ya göre, kişiyi Allah'tan uzaklaştıran bir etkendir.⁴⁰⁸

Kulun ahlâkî olgunlaşma sürecinde başına gelenlere sakince sevinmesi gerekir. Çünkü diğer meşgul edici şeyler kişiyi Allah'a yönelmekten alıkoyar. “*Gam bir hazinedir*” diyen Mevlânâ, olgunlaşmamış kişilerin “*kederle mutlu olma*” düşüncesini anlayamadığını da ifade eder.⁴⁰⁹ Nasıl ki çocuk okula isteksiz gider, okulun bir işe yaramadığını düşünürse, bilmeyen ve isteksiz olanın durumu da aynı böyledir.⁴¹⁰ İşin neticesinin tam bilinemeyişi insanı erken karara varmaya yönlendirir, bu da yanlış yargılara sebep olur. Tıpkı Kur'an'da anlatılan Hızır kıssasında olduğu gibi. Hz. Musa, Hızır'ın gemiyi delmesine, çocuğu öldürmesine

⁴⁰⁵ *Mesnevî*, C. I, b. 1923.

⁴⁰⁶ *Mesnevî*, C. III, b. 3733, 3738.

⁴⁰⁷ *Mesnevî*, C. VI, b. 1400- 1403.

⁴⁰⁸ Kasas, 28 /76.

⁴⁰⁹ *Mesnevî*, C. III, b. 505- 510.

⁴¹⁰ *Mesnevî*, C. III, b. 4585.

vs. sabretmelidir. Çünkü Hızır'ın bildiği ama Hz. Musa'nın bilmediği gerçekler vardır.⁴¹¹ Mevlânâ bu kıssaya yer yer atıfta bulunur. Kıt aklı olan insanoğlu, gördüğü yerden olayın sonuna dair kesin hükümlerde bulunur ama neticeler çoğu zaman insanoğlunun tahmin edemeyeceği şekilde olur.

Mevlânâ, insan için asıl olanın, Hakk'ın kendisini kabul etmesi olduğunu, diğer tüm unsurların bunun için kurulduğunu, harman yerindeki karınca örneğiyle anlatır. Hakk'ın rızık vericiliğini, hazinelerini ve rahmetini görmeyen ihtiraslı adam, büyük bir harman yerinde buğday tanesiyle uğraşan, coşan, titreyen, görmeyen karıncaya benzetilir. Karınca küçük görüşüyle ve sınırlı bilgisiyle, harman yerinde olduğunu bilmez ve tıpkı bu dünyadaki biz insanlar gibi, önündeki küçük buğday tanesi için uğraşıp durur.⁴¹²

Cehalet sebebiyle kötü sanılan ama neticesi kul için iyi olan bazı durumlar vardır ki; kul bunun için dua bile eder. Sonunda kötülük olduğunu bilmeden ister durur. Mevlânâ bu konuda da, “*Hakk'a şükürler olsun, duam reddedildi. Ben zarar sandım, o kar oldu*” der ve konuyu şöyle özetler:

“*Ziyan ve ölüm olan nice duaları, pak Allah cömertliğinden duymaz*”⁴¹³

Bu hususa benzer bir başka örnekte, Hz. Muhammed'in çizmesinin bir kartal tarafından kapılması hikâyesinde verilir. İçinde yılan olan çizmeyi, kartal kapar ve havalanır. Önce bu duruma üzülen Hz. Muhammed, çizmeden yılanın düşmesiyle şükreder ve şöyle der:

“*...Biz bunu cefa gördük, bizzat vefaydı bu*”⁴¹⁴

Bu konu için gösterilebilecek bir örnek de, Hz. Peygamberin Hudeybiye'den dileğine ulaşmadan dönmesi hikâyesidir.⁴¹⁵ Burada da diğerlerinde olduğu gibi hayrı ve güzelliği göremeden çabuk varılan yargılar anlatılır.

⁴¹¹ *Mesnevî*, C. I, b. 2969- 2967.

⁴¹² *Mesnevî*, C. VI, b. 806, 845.

⁴¹³ *Mesnevî*, C. II, b. 138, 139.

⁴¹⁴ *Mesnevî*, C. III, b. 3253.

⁴¹⁵ *Mesnevî*, C. III, b. 4501- 4509.

Kendisinin fani ve aciz olduğunu unutan ve başına gelenler karşısında aceleyle karar veren insan, aslında, neticesini tam göremediği için birçok olaya, gerçekte iyilik olduğu halde, kötülük olarak bakabilir. Mevlânâ bu noktada, Allah'ın hikmetini anlamaya çalışmayı ve Allah'ın takdirine rıza göstermeyi önerir.⁴¹⁶

2.4.3. Hikmeti Kavrayamama (Büyük İyilik İçin Küçük Kötülük)

Mevlânâ'nın Tanrı anlayışından bahsederken, O'nun Tanrı'sının kudret sahibi, güçlü ve âlim olduğunu söylemiştik. Her şeyi insan için var eden Allah, onun büyük sınavında pek çok imtihanlar hazırlamıştır. Neticeyi mutlak ilmiyle Allah bilir ama insan için gelecek, bir gizemdir. Bunun için küçük - büyük bir takım sıkıntılarla karşılaşılabilir ve sonunda daha büyük bir hayra ulaşılabilir. “Allah'ın işinin keyfiyetini kim belirleyebilir ki?” diyerek, yine insanın sınırlı bilgisine atıfta bulunan Mevlânâ, başlangıçta olumsuz gibi görünen pek çok olayın, sonuçta beklenmedik büyük bir hayırla neticelendiğine değişik örnekler verir:

“-Kişi- altın defnesi için evi viran eder. Ve bu hazineyle onu daha bayındır yapar.

Suyu keser ve ırmağı temizler. Bundan sonra içilecek su akıtır.

Deriyi yarar, okun ucunu çıkarır. Bundan sonra yeni derisi oluşur.

Kaleyi yıkar, kâfirden alır. Bundan sonra ona yüzlerce burç ve set yapar.

Allah'ın işinin keyfiyetini kim bilebilir ki?”⁴¹⁷

Buradaki beyitler dikkatle değerlendirildiğinde, bir önceki başlığımız olan “sınırlı bilgi” konusuyla da bağlantı kurulabilir. Genel itibariyle bu başlığımız için aynı şey söylenebilir ama burada daha çok neticedeki daha iyi sonuçlar için küçük fedakârlıklar ya da sıkıntılara katlanmaktan söz edeceğiz. Yine önceki konuda değindiğimiz Hızır ve Hz. Musa kıssasından örneklere burada da yer verelim. *Mesnevî*'nin ilk hikâyesinin sonunda kuyumcu öldürülür. Bu olaya Mevlânâ, “Hızır'ın boğazını kestiği çocuğun sırrını halkın avamı anlayamaz” diyerek atıfta bulunur. Yani olayın bir hikmeti vardır ve bunu başında herkes anlayamaz. Mevlânâ

⁴¹⁶ Bkz. *Mesnevî*, C. III, b. 4509- 4510.

⁴¹⁷ *Mesnevî*, C. I, b. 307- 310.

“Hakk’tan vahiy ve cevap alan kişi, ne buyursa doğrunun kendisidir” der ve hikmeti anlamasak da Yaratan’ın isteğine rıza göstermek gerektiğini de beytin devamında şöyle ifade eder: “Can bağışlayan, eğer öldürürse revadır. Vekildir ve eli Hakk’ın elidir. İsmail gibi önüne başını koy. Kılıcının önünde sevinçle ve gülererek can ver.”⁴¹⁸ Mevlânâ kötü gibi görünen iyilik konusunda Hızır kıssasından örnek vermeye şu şekilde devam eder:

“Şehvet, hurs ve nefsi arzudan temizdi. O iyi yaptı, ancak kötü görünen bir iyi yaptı. Eğer Hızır denizde gemiyi batırdıysa, Hızır’ın batırışında yüz doğruluk vardır. Bütün nur ve hünerine rağmen Musa’nın düşüncesi buna kapalıydı; sen kanatsız uçma.

O kırmızı güldür. Sen ona kan deme. O, akıl sarhoşudur. Ona mecnun deme.”⁴¹⁹

Burada görüldüğü gibi kişi ne kadar hünerli ve akıllı olursa olsun, işin hikmetini anlayamayabilir. Bunun için Hızır gibi şehvet ve hırslardan arınmış, nefsinin dizginlemiş bir yol göstericiye ihtiyaç vardır. Nefsi yenmekten bahsetmişken, Mevlânâ’nın konumuzla ilgili bir başka hikâyesinde, hem büyük ödül için küçük acılara katlanmaktan hem de bunun için, nefsin kötü istek ve arzularından kurtulmak gerektiğinden bahseder. Bedenine aslan dövmesi yaptıran birisinin anlatıldığı bu hikâyede, kişi iğnenin acısından kaçır. Bunun üzerine dövmeci şöyle söyler:

“Ey kardeş! Kendi kâfir nefsinden kurtulmak için iğne acısına sabret.

Güneş ve bulut, bedeninde kâfir nefsi ölen kişiye itaat eder.” Bu sözlerle Mevlânâ, küçük acılara ve sıkıntılara dayanmanın birçok güzelliğe yol açacağına işaret eder ve sözlerine şöyle devam eder: “Bütüne doğru giden parçanın önünde diken, gül gibi bütünüyle güzellik olur.”⁴²⁰

Mevlânâ sıkıntıya katlanmanın ve acıya dayanmanın sonunda, istenilen ve hedeflenen güzelliklerin elde edileceğini bahar ve sonbahar temalarına vurgu yaparak

⁴¹⁸ Mesnevî, C. I, b. 224- 226.

⁴¹⁹ Mesnevî, C. I, b. 235- 238.

⁴²⁰ Mesnevî, C. I, b. 3001- 3006.

anlatır ve yine nefse uymamak gerektiğini sözlerine ekler. Çünkü onun işi zıddıdır.⁴²¹

“Anneleri doğum sancısı tutmadıkça” diyor Mevlânâ, “çocuk doğmak için hiçbir yol bulamaz.”⁴²² Sebep ve sonuç bağlantılı düşünme, mantığın zorunlu yöneliştir. Bu noktadan hareketle insan için ya da herhangi bir şey için başlangıçta olumsuz gibi görünen pek çok olay, sonuçta daha büyük bir iyilik için gereklidir ve bunlar birbiriyle sebep-sonuç zinciri içinde bağlantılıdır.

“Buğdayı toprak altına atarlar, sonra toprağından başaklar yaparlar.

Onu daha sonra değirmende öğütürler; değeri artar ve cana can katan ekmek olur. Yine ekmeğı dişlerle çiğnerler, akıl, can ve zeki anlayış olur.

Yine o can aşta yok olunca, ekinden sonra ‘Ekincilerin hoşuna gidiyor’⁴²³ olur.”⁴²⁴

Mevlânâ Celâlettin yine benzer konunun işlendiğı bir başka yerde de şunları örnek gösterir:

“Çiçek dökülünce meyve baş gösterir. Beden kırılınca, can baş çıkarır.

Meyve, mana; çiçek onun sureti, o çiçek müjde; meyve onun nimet.

Çiçek dökülünce, meyve ortaya çıkar. O azalınca bu fazlalaşır.

Ekmek kırılmadıkça nasıl kuvvet verir? Üzüm salkımları ezilmedikçe nasıl şarap verir?”⁴²⁵

Küçük bir sıkıntı sonunda eğer büyük bir güzellik ya da ödül varsa, bu insan için aslında bir kötülük değildir, tam tersi bir lütuftur. Mevlânâ’nın bu bakış açısını, yavrusunun tatlı uykusuna kıyarak onu doyurmak için uyandıran anne örneğinde görmekteyiz.

“Anne uyansın ve yiyecek arasın diye çocuğun burnunu ovalar.

Çünkü o habersiz aç uyumuştur ve annenin iki memesi sızlar.”⁴²⁶

⁴²¹ Mesnevî, C. II, b. 2250- 2254.

⁴²² Mesnevî, C. II, b. 2504.

⁴²³ Fetih, 48/29.

⁴²⁴ Mesnevî, C. I, b. 3164- 3167.

⁴²⁵ Mesnevî, C. I, b. 2930- 2933.

⁴²⁶ Mesnevî, C. II, b. 360- 361.

Mevlânâ bu mısraların devamında pek çok zorluğa ümmetinin iyiliği için katlanan Hz. Muhammed’i örnek gösterir:

*“Canla aradığın kerametleri sana o gösterdi, böylece onlara tamah ettin.
Ahmed nice zaman dünyada put kırdı, neticede ümmetler ‘Ey Rabbim’ diyen
oldular. Ahmed’in çabası olmasaydı sen de ataların gibi puta tapardın.”*⁴²⁷

Mevlânâ’nın “gizli lütuflar, kahırlar arasındadır” ilkesine daha önce değinmiştik. Yeri gelmişken burada da, Hakk’ın daha güzel bir lütuf için, biraz sıkıntı ve kahr göstermesinden bahsedebiliriz. Mevlânâ’ya göre, Yaratıcı’nın kahrı, diğerlerinin yumuşaklığından daha iyidir. Çünkü O’na göre;

*“Âlemlerin Rabbi en güzeldir. Gizli lütuf kahırlar arasındadır;
Değer biçilemeyen akik pislik içinde gizlidir. Hakkın kahrı benim yüz
yumuşaklığımdan daha iyidir.
Canı Hakk’tan men etmek can çekişmektir. Onun en kötü kahrı iki âlemin
yumuşaklığından daha iyidir.
Âlemlerin Rabb’i ne güzeldir ve ne güzeldir yardımcı. Onun kahrında saklı
lütuf vardır. Onun için can vermek cana can katar.”*⁴²⁸

Rabb’ini seven bir kul için göz ardı edilemeyecek önemli bir nokta da, bu lütufların sahibinin onun için yapılanlara karşı iltifatıdır. “Cihat ve oruç, güç ve ağır olsa da bu imtihan edenin uzaklığından daha iyidir. Lütuflar sahibinin, ‘Sen nasılsın? Ey benim hastam!’ diye sana dediğinde hiç eziyet kalır mı?”⁴²⁹ Mevlânâ için asıl önemli olan bu yaklaşımdır. Kerem sahibi olan Rab, kulunu ortada bırakmaz. Hakk’ın verdiği çileler için O’na şükretmelidir. Çünkü insanı var eden, “ol” emriyle dünyaya çeken Allah, çile verdiyse bir sebebi vardır ve buna sabreden kazanır.⁴³⁰

Dervişlerin çile çekmelerinin ruhlarını olgunlaştırdığını söyleyen Mevlânâ, “bedene gelen bela, ruhları kalıcı yapar” diyerek, küçük sıkıntı ve üzüntülerin kişisel gelişim için gerekli olduğunu ifade eder. Mevlânâ, bir beytinde tasavvufu, “üzüntü

⁴²⁷ Mesnevî, C. II, b. 362- 365.

⁴²⁸ Mesnevî, C. V, b. 1665- 1668.

⁴²⁹ Mesnevî, C. VI, b. 1769- 1770.

⁴³⁰ Mesnevî, C. III, b. 3397.

geldiğinde gönüldeki ferah vicdandır” diye özetler ve sözünü şu şekilde tamamlar. “İlahi takdirde kaybettiklerinin, seni beladan satın aldığını kesin olarak bil... Çünkü o bela büyük belaları defeder; o ziyan ağır zararları önler.”⁴³¹

İslâm dünyasında genel olarak karşılaşılan, küçük sıkıntıların büyük belaları def edeceği inancını, Mevlânâ’da da görürüz. Hayvanların dilini öğrenerek, küçük belaları defeden bir kişinin başından geçenleri anlattığı bir hikâyesinde bu konuya değinen Mevlânâ, şöyle söyler: “*Mal zararından ve derdinden kaçtı; malı artırdı ve kendi kanını döktü.*”⁴³² Yani o kişi küçük sıkıntılardan kaçarak şanslı olduğunu düşünmüş ama sonunda bu kaçışını canıyla ödemiştir.

Görülüyor ki Mevlânâ, sıkıntıları, ferahlık için katlanılması gereken unsurlar olarak görüyor ve “*fazlalıklar eksiklikler içindedir*” diyerek zıtlıkların zıtlığı ortaya çıkardığına şu beyitleriyle işaret ediyor:

*“Akıllar o karanlıkta yenilenmedi mi? Sesin sermayesi duruş olmuyor mu?
Çünkü zıtlar, zıtlardan ortaya çıkar. Allah kalbin kara noktasında aydınlık yarattı. Peygamberin savaşı, barışa vesile oldu. Şu son zamanın barışı, o savaşla oldu.
O sevgili dünya halkının başı kurtulsun diye yüz binlerce baş kesti...
Öyleyse fazlalıklar eksikliklerin içindedir.”⁴³³*

Yaratan’ın zıtlıkları bir uyum dâhilinde yaratması, onun hikmetinin bir gereğidir. Hikmetini bilemediğimiz nice oluşlar, Hakk’ın yaratma hazinesinde mevcuttur.

2.4.4. Zıtların Doğurduğu Uyum / Denge

“Yoklukta varlık nasıl olur, kardeş? Zıddın içine zıt nasıl gizlenir? ‘Ölüden diri çıkarır.’⁴³⁴ Bil ki yokluk, kulluk edenlerin ümididir. Ambarı boş olan çiftçi, yok

⁴³¹ *Mesnevî*, C. III, b. 3259- 3260.

⁴³² *Mesnevî*, C. III, b. 3347- 3348.

⁴³³ *Mesnevî*, C. I, b. 3864, 3871.

⁴³⁴ *Enam*, 6 / 95.

oluşun ümidiyle sevinçli ve hoş değil midir? Çünkü o tohum yok oluş yoluyla yeşerecek; gerçeğe vakıfsan anla... Öyleyse yokluk, Hakk'ın yaratma hazinesidir; oradan her an bağışlar çıkarır."⁴³⁵

Bu mısralar hem hikmeti, hem de zıtlarla var etmeyi oldukça etkili biçimde anlatıyor. İnsanoğlunun zihnine sığmayan yokluk içinde varlık, Yaratan için her an mümkün olan bir durumdur. Mevlânâ, mevcut olan âlemin tamamının bu gerçeğe vakıf olma ile anlaşılabilirliğini düşünür.

*"Hayat zıtların barışıdır. Ölüm ise zıtlar arasında savaş kopmasıdır."*⁴³⁶

Bu beyit Mevlânâ'nın âlem anlayışının merkezini oluşturur diyebiliriz. Bir başka ifadeyle dünya, zıtlarıyla anlaşılabilir. Gerek dış dünya, gerekse iç âlemimiz zıddıyla vardır. Hatta bu dünyanın ortaya çıkışı bile diğerinin, Mevlânâ'nın tabiriyle, "*Elest Ülkesi'nin*", değerinin bilinmesi içindir. Yani, "*zıt, ancak zıddıyla tanınabilir; kişi yarayı görürse, okşamayı tanır. Elest Ülkesi'nin değerini bilmen için bu dünya önce gelmiştir, şüphesiz.*"⁴³⁷ Hem dünyanın yaratılış düzeninde hem de başlangıçta ortaya konan Âdem ve İblis diyalogunda görüyoruz ki, var olan zıddıyla vardır. "*Her şey zıddıyla açığa çıkar; o siyah beyazlık üzerinde rüsva olur.*"⁴³⁸

Kötülüğe sevk eden amillerin başında ele aldığımız, Şeytan unsurunun varlığını da, bu bakış açısıyla daha iyi değerlendirebiliriz. Mevlânâ'ya göre dünyanın dengesi için zıtlıkların mevcudiyeti şarttır. Ancak bu şekilde hem bu dünyayı hem de Elest Ülkesi'ni daha iyi anlayabiliriz. Bu zıtlığın başlangıç noktasını göstermek için Mevlânâ, şu beyitleri söyler:

"İki bayrak dikti, beyaz ve siyah; biri Âdem, diğeri yoldaki iblis.

O iki büyük ordugâh arasındaki mücadeleye ve savaşta olan oldu.

*Aynı şekilde ikinci sırada Habil'di; onun temiz ruhu zıddı kabil oldu."*⁴³⁹

⁴³⁵ *Mesnevî*, C. V, b. 1018- 1024.

⁴³⁶ *Mesnevî*, C. I, b. 1294.

⁴³⁷ *Mesnevî*, C. V, b. 599- 600.

⁴³⁸ *Mesnevî*, C. II, b. 3359.

⁴³⁹ *Mesnevî*, C. VI, b. 2155- 2157.

İyi-kötü, güzel-çirkin, sıcak-soğuk, gece-gündüz vs. birbirinden ayrı düşünilemeyen unsurlardır. Dünyanın algılanabilmesi için bu zıtlıklar zorunludur. Zıtlık olmazsa sadece ebedilik olur düşüncesiyle, algı sınırlarımızı zorlayan düşünürümüz, renksizliğin de renklerin aslı olduğunu söyler:

“Bu birbirini yok ediş, zıttan zıdda gelir, zıt olmazsa sadece ebedilik olur.

Benzersiz Allah cennetten zıddı uzaklaştırdı; cennette güneş ve onun zıddı karakış yoktur.

*Renksizlik renklerin aslıdır, barışlar savaşların aslıdır.*⁴⁴⁰

Mevlânâ'nın, zıtlar dengesini anlattığı şiirlerine ısrarla vurgu yapmamızın nedeni, kötülüğün varlığının iyinin olması için zorunlu olduğu düşüncesini ortaya koymaktır. Kötülüğün iyilik için var edildiği ifadesi, ilk bakışta paradoksal görünse de doğruluk payının olduğu bir gerçektir.⁴⁴¹ “Dünya birbirine zıt unsurların harp yeridir. Bu dünya bu savaşla ayakta durmaktadır” diyor Mevlânâ, “varlık unsurlarına bak, anlaşılır.” ... “Öyleyse mahlûkatın yapısı zıtlar üzerindedir; şüphesiz zarar ve kârdan dolayı savaşçıyız.”⁴⁴² Bu beyitlerden çıkardığımız anlamlardan biri de, bu savaş ve barışın aslında insana ait olmadığıdır. Tüm bunların Hakk'ın kudret elinde olduğunu da söyleyen sûfimiz, bunu anlamak için gerçek bakışa ihtiyaç olduğunu da ifade eder. Zıt, zıddıyla kaimdir. Biri olmadan diğeri bir anlam ifade etmez. Gerek dini değerler, gerekse de dünyevi hayat anlayışı bu zıtlıklarla bir anlam ifade eder. Cihadın anlamı düşmanla, iffetin anlamı şehvetle açığa çıkar.⁴⁴³

İyiliğin açığa çıkması için zıddı olan kötülüğün, devrede olması gerekir. İnsan olarak bizi erdeme ve ihsana götüren de zaten bu noktada devreye giren mücadelemizdir. Yani aslolan, kötülükten uzak durmak için inzivaya çekilmek değil, gereken ve tavsiye edilen şekilde doğru davranmaya çalışmaktır. Sûfilerin hayat anlayışı da zaten bunun üzerine kurulmuştur. Burada sorulması gereken bir sorunun

⁴⁴⁰ *Mesnevî*, C. VI, b. 57- 59.

⁴⁴¹ Mevlânâ'nın şiirinde paradokslar ile ilgili geniş bilgi için bkz: Emiroğlu, İbrahim, *Sûfi ve Dil*, s. 138.

⁴⁴² *Mesnevî*, C. VI, b. 48- 50.

⁴⁴³ *Mesnevî*, C. V, b. 575- 585.

olduğu kanaatindeyiz. Bir mücadele varsa kazanan ve kaybeden olmalıdır. Peki, “Üstün gelecek olan hangisidir?” Bunun da cevabını Mevlânâ’nın şu mısralarında buluyoruz:

“Suçluların öldürülmeye layıktır; ama ümitle affetmeni ve sabırlı olmanı umuyorlar. Merhamet mi galip gelecek yoksa öfke mi? Kevser suyu mu üstün gelecek yoksa ateş mi?” bu etkileyici beyitlerinde sadece bu dünyada yapılanların karşılığını almaktan ya da affetmekten bahsetmiyor. Asıl üzerinde durduğu konu, dünyada kurulmuş olan zıtlıklar dengesi değil, neticede bu zıtlıklardan hangisinin hâkim olacağıdır. Ayrıca bu beyitlerin devamında Mevlânâ bu zıtlıkların ilk var oluştan beri hep mevcut olduğundan da ilginç bir kelime oyunuyla bahseder. “Elest zamanından beri halkı kapmak için her ikisi, sabır ve öfke dalı vardır. Bunun için, ‘Elest (Değil miyim?)’ kelimesi açıklayıcıdır. Bir kelimedede olumsuzluk ve olumluluk bir aradadır”⁴⁴⁴ bahsi geçen zıtlık yani kahır ve lütuf biri sabah rüzgârı diğeri veba gibidir. Biri mıknatıs diğeri kehribardır. Yine bir başka yerde lütuf bahar, kahır sonbahar olarak geçer.⁴⁴⁵ Kahır ve lütuf birbirine zıt gibi görünse de, aslında birbiri içine geçmiş bir gizlilik söz konusudur. Kahırda gizlenmiş lütfü ya da lütufta gizlenmiş kahrı görebilmek, sûfi kültüründe “Hakk eri” olarak bilinenlerin fark edebileceği bir inceliklerdir.⁴⁴⁶

Bu türden bu benzetmeleri, *Mesnevî*’nin genelinde görmek mümkündür. Bununla birlikte yine *Mesnevî*’ye hâkim olan ve daha önce de değindiğimiz, rahmetin ağır basması ve öne çıkması burada da söz konusudur. “Öncelik rahmetindir, iyi göz rahmettendir, kötü göz kahır ve lanet ürünüdür. Allah’ın rahmeti kahrına üstündür; her peygamber kendine karşı olana bundan dolayı üstün oldu.”⁴⁴⁷ Mevlânâ’nın bakış açısına göre, rahmet ve lütuf, kahrın önündedir ve rahmetin değerinin anlaşılması içindir. Kötülük ve kahır, eşyanın üzerindeki toz gibi değersizdir. Allah’ın yaratmasının aslı lütuf, rahmet ve ihsandır.⁴⁴⁸

⁴⁴⁴ *Mesnevî*, C. V, b. 2122- 2125.

⁴⁴⁵ *Mesnevî*, C. V, b. 2128; C. II, b. 2949.

⁴⁴⁶ *Mesnevî*, C. III, b. 1505- 1508.

⁴⁴⁷ *Mesnevî*, C. V, b. 514- 515.

⁴⁴⁸ *Mesnevî*, C. II, b. 2617- 2621.

2.4.5. Göreceli İyilik - Kötülük

Birinci bölümde, kötülüğün mutlaklığı ve göreceliği problemi üzerinde durmuştuk. Orada genel anlamda mutasavvıfımızın kötülük anlayışına bakışını ele almıştık. Netice olarak da, mutlak kötü diye bir şeyin olmadığı ve insanın bakış açısına göre her şeyin değiştiği sonucuna vardığımızı gözlemlemiştik. Burada bu konunun devamı gibi değerlendirebileceğimiz “göreceli iyilik – kötülük” konusuyla ilgili örnekler sunacağız. *Mesnevî*'nin geneline bu bakış açısının hâkim olması ve değişik yönlerden bu vurguyu değerlendirmek isteyişimiz aynı konuya tekrar değinme sebeplerimizdendir.

Yeryüzünde kötülük olarak kabul edilen pek çok olay ve durum aslında o olayı kötü gördüğümüz için kötüdür. Buna bizim bakış açımız sebep olur. “*Mümin, ateşperest ve Yahudi'nin ihtilafı, bakış yerindedir*”⁴⁴⁹ diyen Mevlânâ, insanların birbirinden en önemli farkının bakış açısı olduğunu belirtir. Kötülüğü kendimizde aramamız gerektiğini de, O'nun şu mısrasından anlıyoruz: “*Kendini yorumla, haberleri değil, beynine kötü de, gül bahçesine değil.*”⁴⁵⁰ Biz bir şeye nasıl ve nereden bakıyorsak onu öyle görürüz, dolayısıyla kötü diye gördüğümüz kendi yorum biçimimizdir. “*Dönersen başın döner. Evi döner görürsün, ama dönen sensin*”⁴⁵¹ sözlerinden Mevlânâ'ya göre, insanın bakış açısının olayları değerlendirmede ne kadar önemli olduğu açıktır. Sûfilîğin temelinde Hakk sevgisi vardır. Bunun peşinden de Hakk'ın var ettiği her şeyin sevgisi ve hoşgörüsü gelir. Düşünürümüzün bu konudaki ünü malumdur. Dünyaya bakışının her yönüyle olumlu olduğunu söyleyebileceğimiz Mevlânâ, Yaratan'a olan bağlılığı ve sevgisi sebebiyle hep güzel görür. Çirkini konuştururken bile bu böyledir. Şöyle ki:

“*Çirkin, 'Ey çirkini yaratan padişah! Güzele, çirkine ve alçağa gücün yeter' der. Güzel, 'Ey güzellik ve olgunluk padişahı! Beni ayıplardan temizledin' der.*”⁴⁵²

⁴⁴⁹ *Mesnevî*, C. III, b. 1257.

⁴⁵⁰ *Mesnevî*, C. I, b. 3743.

⁴⁵¹ *Mesnevî*, C. I, b. 2364.

⁴⁵² *Mesnevî*, C. II, b. 2535- 2536.

Her olayın müsebbibi olarak Yaratan'ı gören bir bakış açısına sahip bir kişinin, böyle düşünmesi aslında doğaldır. Çünkü Hakk'ın yarattıklarının muhakkak bir hikmeti vardır ve bunu görebilme gücüne erişmeye çalışılmalıdır. Çirkinliklerde ve kötülüklerde bile, yaratıştaki mükemmelliği ve güzelliği görebilmek, mutasavvıfımızın asıl gayesidir. O'na göre, başa gelen kötülöklere olgunlukla ve öfkelenmeden bakılmalıdır. Çünkü her olay Hakk'ın eliyledir ve O'nu seven kişi de bunu kınayamaz. *“Canımda senden dolayı hiçbir öfke yoktur. Çünkü ben, bunu senden bilmiyorum. Sen Hakk'ın aletisin; fail Hakk'ın elidir. Hakk'ın aletini nasıl kınarım, yererim.”*⁴⁵³ Bu şekilde düşünen bir insan, her olayı kişisel gelişimi için bir fırsata dönüştürecektir. Nitekim sùfililiğin seçtiği yol da budur. Olaylara “iyi” ya da “kötü” diye yorum yapmak, biz insanların genel tavrıdır. Mevlânâ, kötü kanaatin kaynağını vesvese olarak görür.⁴⁵⁴

Görecelilik konusunda belirtmemiz gereken önemli bir husus da, farklı değerlendirme biçimleridir. Yani birine kötü gibi görünen, bir başkasına göre iyi olabilir. Bakış açılarındaki farklılığı kabul edersek zaten bu zorunlu bir sonuçtur. Birine zehir olan, diğerine şifa olabilir. Bu dönüşüm tüm varlık âlemi için söz konusudur. *“Su halkı için deniz, bahçedir; toprak halkı içinse ölüm ve musibettir...”*⁴⁵⁵ *“Koruğun içindeki su ekşidir; fakat üzüm olunca tatlı ve güzeldir.”*⁴⁵⁶ İnsan doğasını iyi tanıyan Mevlânâ, sevilen kişilerin güzel, sevilmeyenlerin de kötü olarak algılandığını da şu beyitleriyle söyler:

*“Biri, senin gözünde yılan gibidir. Yine o bir başkasının gözünde güzeldir. ... Yusuf kardeşlerinin gözünde binek gibiydi; Yakub'un gözünde ise huri gibiydi o.”*⁴⁵⁷

Biri için iyi olan, diğeri için sıkıntı sebebi olabilir. *“Nefes, lütuf ve kahır olmadan söz olmaz; -söz de- bir topluluğa baldır, bir kavme zehirdir. Yelpaze birini serinletmek için, sivrisineği kahretmek için sallanır. İlahi takdirin yelpazesi niçin*

⁴⁵³ *Mesnevî*, C. I, b. 3852- 3853.

⁴⁵⁴ *Mesnevî*, C. I, b. 2296- 2297.

⁴⁵⁵ *Mesnevî*, C. IV, b. 80.

⁴⁵⁶ *Mesnevî*, C. I, b. 2600. (Benzer örnekler için bkz: C. II, b. 599-606; C. I, b. 2583, 2602; C. VI, b. 31-34).

⁴⁵⁷ *Mesnevî*, C. II, b. 599- 606.

imtihanla ve belayla dolu olmasın.”⁴⁵⁸ Burada göreceli anlayıştan, imtihan anlayışına geçen Mevlânâ, kimine göre ödül olan şeyin kimine göre ceza olabileceğini düşünür.

Düşünen ve bakan aslında kendi düşüncesini yansıtır. Mevlânâ, karşıda gördüğümüzün de gerçekte kendimiz olduğunu, “*Mümin, müminin aynasıdır*” hadisinin desteğine başvurarak izah etmeye çalışır.⁴⁵⁹

Mevlânâ’nın ahlâk anlayışında da buna benzer vurgulara sıkça rastlarız. Onun genel kanaati güzel görebilmek için iyi niyetle, güzel düşünmek gerektiğidir. Nitekim “*‘Ben Hakk’ım’ sözü, Mansur’un dudağında nurdur; ‘Ben Allah’ım’ sözü Firavun’un dudağında şirktir*”⁴⁶⁰ beytinde bu niyet ve bakış açısını net olarak görebiliyoruz. Aynı cümle, söylenme düşüncesine göre şekil değiştirebiliyor. Birinin “ben”inde Allah’ın rahmeti, diğerrinin “ben”inde Allah’ın laneti vardır. Bir başka yerde, Mevlânâ’nın anlattığı bir hikâyenin kahramanı da niyetindeki güzellik sayesinde övülmüştür: Şöyle ki: Hz. Musa bir çobanın Allah’la konuşmasına şahit olur: “*Bitlerini arayayım, sana süt vereyim, ben çarığımı dikeyim ve önüne koyayım.*” *Hak onun yermesini övgü olarak kabul etti, sen de acırsan şaşılmaz. Ey akılların ve anlayışların ötesinde bulunan! Anlayışların eksikliğine acı.*”⁴⁶¹ İnsanın olaylara tam doğru bir bakış açısıyla bakamamasının sebebini, anlayışındaki eksikliğe bağlayan Mevlânâ, bu eksikliği yenip gamı ve kederi mutluluğa çevirebilecek olanın yine insanın kendisi olduğunu da belirtir. Hatta istenirse, “*gamın kendisi mutluluk olur, bizzat bağ, özgürlüğün esası olabilir*”⁴⁶²

Kötülük problemi çerçevesinde izah etmemiz gereken bir husus da, peygamberlerin başlarına gelen çile ve sıkıntılardır. *Mesnevî*’de birçok yerde anlatılan bu sıkıntı ve dertlerin, toplumların ve kişilerin hayatına örnek teşkil etmesinin yanı sıra Mevlânâ, halkın farkı görebilmesi için yani Hakk’ın yardımının

⁴⁵⁸ *Mesnevî*, C. IV, b. 135- 137.

⁴⁵⁹ *Mesnevî*, C. I, b. 1328, 1329.

⁴⁶⁰ *Mesnevî*, C. II, b. 303; C. V, b. 2036.

⁴⁶¹ *Mesnevî*, C. VI, b. 1091- 1094.

⁴⁶² *Mesnevî*, C. I, b. 838.

açık ve net görülmesi ve tabii peygamberinin diğerlerinden ayrıcalığının fark edilebilmesi için verildiğini söyler:

“Deniz Nuh’a ve Musa’ya dost olmadı mı? ...

Ateş İbrahim’e kale olmadı mı? ...

Dağ Yahya’yı kendine çağırmadı mı? ...”⁴⁶³

“Nil’ in suyu Kıpti’ye kandır, güzel Sibti’ye sudur.

Deniz İsrailoğulları’na cadde, zalim Firavun’aysa boğulma yeridir.”⁴⁶⁴

Bu beyit örneklerine “göreceli iyilik” başlığı altında yer veriyoruz. Çünkü bu örnekler, hem peygamberlerin başına gelen sıkıntıları izah ediyor, hem de bunu göreceli bir bakış açısıyla sunuyor. Peygamberlerin topluluklarının ya da kendilerinin başlarına gelen olaylar, kimine göre eziyet ve kötülük olabilir. Fakat peygambere ve yanında olan için bunlar birer ödül ve sevinçtir. Çünkü onlar insanları uyarmak ve örnek olmak için gönderilmişlerdir. Onların bildiği şeyleri, diğer insanların öğrenmesi zaman alır. Yani biz sıradan insanlar için *“bilgisizce bulunan şeyler, onlara göre Hakk’ı tesbihe dalmış” olabilir.*⁴⁶⁵

Görecelilik konusundan bahsederken, üzerinde durulması gereken önemli konulardan biri de, bizim kötü olarak değerlendirdiğimiz ama başka açıdan bakıldığında neticesi iyi olan kötülük yani aslında iyiliklerdir. Fakirlik, ölüm gibi halleri bu konuya örnek olarak kullanan düşünürümüz, bu olaylara sıradan insanlar gibi yaklaşmaz. Genel olarak insanlar, zenginlikleri, güzellikleri ve iyilikleri sever, doğal olarak da bunları, kötülüğe tercih ederler. Mevlânâ bir hikâyesinde, güzel tüylerini yolan bir tavus kuşunu anlatır. Tüylerini yolmasına şaşırana, tavus kuşu şöyle söyler:

“Bu kanatlardan dolayı her yönden bana doğru yüz bela geldiğini görmüyor musun? Nice merhametsiz avcı, bu kanatlar için her tarafta sürekli bana tuzak kuruyor... Bu dağlıkta ve çölde güvende bulunmam için çirkin ve iğrenç olmam daha iyidir.”

⁴⁶³ *Mesnevî*, C. I, b. 1841- 1843.

⁴⁶⁴ *Mesnevî*, C. III, b. 3027- 3028. (Benzer beyitler için bkz: C. IV, B: 3430, 3492; b. 2981-2986; C. II, b. 1549; C. VI, b. 4672-4690; C. IV, b. 2755)

⁴⁶⁵ *Mesnevî*, C. IV, b. 3531.

Bu hikâyenin ardından mutasavvıfımız şu yorumunu da ilave eder: *“Hünerler, zekilikler ve dünya malı tavusun kanatları gibi canın düşmanıdır”*⁴⁶⁶ anlaşıldığı gibi, her güzellik ve iyilik bizim için iyi olmayabilir. İnsan için yokluğun, fakirliğin hırsla dolu olan nefisten insanı koruduğunu düşünen Mevlânâ Celaleddîn, fakirlik için, *“o kıvrınma için değildir, aksine Hakk’tan başka hiçbir şey olmadığı içindir”*⁴⁶⁷ der. Güç ve kudret herkesin kaldırabileceği sorumluluklar değildir. Bu yüzden acizlik sakınan kişiye en iyi sermayedir. Çünkü acizlik ve yoksulluk hırsla dolu nefisten insanı korur.⁴⁶⁸

Açlıkla ilgili de ilginç ifadelerine rastladığımız Mevlânâ, açlığın herkesin eline geçmeyen bir fırsat oluşunu söyler ve ilave eder: *“Açlık Hakk’ın özel kullarına verilmiştir; böylece açlıkla güçlü aslan olurlar”*⁴⁶⁹ Çünkü açlık, nefsi terbiye etmenin en iyi yollarından biridir. Sıkıntı ve dertlerle insan güçlenir ve olgunlaşır. Mevlânâ’nın deyişiyle *“kabuk soyulunca iç tazelenir”*. Mutasavvıfımıza göre, hastalık ve rahatsızlıklar aslında mübarektir, hatta onlar için şükredilmesi gerekir. Zira *“... Uykudan her gece yarısı mecburen kalkmam için sırt ağrısı verdi. Manda gibi bütün gece uyumamam için Hakk, lütfundan dertler bağışladı. Bu hastalıkla, padişahın o acıması coştı, cehennemi beni tehdit etmekten alıkoydu. Hastalık içinde rahmetler olan defnedir; kabuk soyulunca iç tazelenir.”*⁴⁷⁰ İfadeleri, sûfi anlayışın en güzel ifade biçimlerindedir.

Özetle söylemek gerekirse, acı, dert, sıkıntı ve gam insanların hayatında önemli bir gelişim unsurudur. Kişisel varoluş ve nefis terbiyesinin ve bunlarla birlikte Hakk sevgisi eksenli âlem anlayışının bir metodudur. Keder, fakirlik ve gamdan bahsetmişken, sıradan insanları soğuk yüzüyle etkileyen “ölüm” kavramına da değinmek yerinde olacaktır. Mevlânâ’nın, daha önce de değindiğimiz ve *“ölüm güzel”*dir şeklinde özetlediğimiz anlayışı, sûfililiğin zirve noktasıdır, diyebiliriz.

⁴⁶⁶ *Mesnevî*, C. V, b. 642, 670.

⁴⁶⁷ *Mesnevî*, C. II, b. 3483.

⁴⁶⁸ *Mesnevî*, C. III, b. 3279- 3282.

⁴⁶⁹ *Mesnevî*, C. V, b. 2837, 2838. (Benzer beyitler için bkz: C. V, b. 1743-1759; C. II, b. 686).

⁴⁷⁰ *Mesnevî*, C. II, b. 2244 - 2249.

Çünkü O'na göre, “ölüm arzusu, sadık kişilerin boynunda gerdanlıktır”⁴⁷¹, “Dış görünüşü ölümdür. İç yüzüyse hayat; görünüşü son bulmaktır, gizli yönüyse ebedilik ...”⁴⁷² Nasıl ki dalda ve yaprakta tatlı meyve gizliyse, ebedi hayat da ölümün altında gizlidir. Ölüm, insanı en sevdiğine götüren bir yoldur. Bunun için de güzeldir. İnsan eğer sevdiğinin yanındaysa orası onun için her halükârda güzeldir,⁴⁷³ diye düşünen Mevlânâ, insanın, çirkinini güzel, güzeli de çirkin yapabilecek olan niyetinin ve bakış açısının önemini bir kez daha vurgular.

2.4.6. İyinin Kıymetinin Bilinmesi İçin Kötülük

İyinin kıymetinin bilinmesi için kötülük konusuna zıtların doğurduğu uyum ve imtihan için kötülük konularında kısmen değindik. Burada bunları biraz daha ayrıntılı olarak ele almaya çalışacağız.

En başından, yani “Âdem ve Şeytan” kıssasından başlamak, konuyu daha iyi anlamak için gereklidir. İyi ve kötü, gerçeği ortaya çıkarmak için bir yoldur. İblis eğer Âdem'e secde etseydi, o zaman Âdem olmazdı ama bir başkası olurdu. Meleklerin secde etmesi ve İblis'in etmemesi, iyilik ve kötülüğün başlangıç noktası yani Âdem'in ortaya çıkış sebebidir.⁴⁷⁴ Bu Allah'ın bilinmek istemesiyle oluşur. Çünkü eğer kahır ve kötülük olmasaydı, sadece lütuf bulunsaydı, “*bu durumda sultanlığın olgunluğu nasıl olurdu?*”⁴⁷⁵ diye sorar Mevlânâ. Yani kötülüğün ortaya çıkması, iyilik bilinsin diyedir. Bu paradoksa benzeyen yaklaşıma, “*zıtların mevcudiyeti denge içindir*” diyerek daha önce değinmiştik. Mevlânâ, iyiyi açığa çıkarmak için, kötülük unsurunun var edilmesi konusuna, “halis” ve “kalb” kavramlarıyla şu şekilde güzel bir izah getirir:

⁴⁷¹ *Mesnevî*, C.I, b. 3967.

⁴⁷² *Mesnevî*, C. I, b. 3937. (Bu konuyla ilgili benzer beyitler için bkz: C. I, b. 1747-1751; C. II, b. 1370- 1372; C. III, b. 3435- 3438, b. 3516- 3533, b. 4609- 4610; C.V, 1713- 1714, 1760- 1771; C.VI. b. 800- 801, b. 2584- 2586, b. 3654- 3655, 3573- 3576)

⁴⁷³ *Mesnevî*, C. III, b. 4509.

⁴⁷⁴ *Mesnevî*, C. II, b. 2110- 2112.

⁴⁷⁵ *Mesnevî*, C. IV, b. 1078.

“Çünkü gerçek olmadan batıl olan ortaya çıkmaz. Ahmak kalb olanı altın ümidiyle satın alır.

*Dünyada halis akçe geçer olmasaydı, kalb olanlar nasıl harcanırdı?
Doğru olmadıkça, yalan nasıl olur? O yalan doğrudan ışık alır...”⁴⁷⁶*

*“Çünkü zıddı kesin olarak zıt açığa çıkarır. Çünkü bal sirkeyle bellidir.
Kendi eksikliğini gören ve bilen, kendini olgunlaştırmaya on at koşturur.”⁴⁷⁷*

Görüyoruz ki, zıt, zıddıyla ortaya çıkar, bunun için kötülük, kahır, gam, acı vs. yaratılmıştır. Unutulmaması gereken önemli bir konu da, eksiklik olmadan mükemmelliğin anlaşılamayacağıdır.

*“Yokluk ve noksanlığın ortaya çıktığı yer, bütün sanatların güzellik aynasıdır.
Elbise sağlam ve dikilmiş olunca, terzinin hünerini nasıl gösterir?
Marangozun asıl direkler veya yan parçalar yapması için yontulmamış ağaç gövdesi gerekir. Kırıkçı usta kırık ayağın bulunduğu yere gider. Düşkün hasta olmazsa, tıp sanatının o güzelliği nasıl ortaya çıkar?
Eksiklikler, olgunluğun vafına aynadır ve o düşüklük, izzet ve yüceliğe aynadır.”⁴⁷⁸*

Mevlânâ’ya göre, “*imar etmek yıkıntıdadır, toplanma dağınıklıktadır; sağlamlık, kırıklıktadır; murada ermek, muratsızlıktadır; varlık yokluktadır; zıtların ve eşlerin geri kalanı da böyledir...*”⁴⁷⁹ Tüm ustalık ve güzellikler için zıddı olan kötülük ve eksikliğin olması gerekiyor. İyi ile kötünün birbirinden ayrılması için ve halis olanın ortaya çıkması için, kısaca imtihan için, kötülük; bela ve sıkıntı olmalıdır. Hz. Musa Rabb’ine şöyle bir soru sorar: “*Halkı yaratıyor ve onları niçin helak ediyorsun?*” Yaratana’ın buna cevabı bizim için önemlidir. Çünkü konumuzun ana fikri burada yatmaktadır.

⁴⁷⁶ *Mesnevî*, C. II, b. 2914- 2916.

⁴⁷⁷ *Mesnevî*, C. I, b. 3210, 3211.

⁴⁷⁸ *Mesnevî*, C. I, b. 3203- 3209.

⁴⁷⁹ *Mesnevî*, C. IV, b. 2340.

*“Yaratıklarda temiz ruhlar da vardır; topraklı kara ruhlar da vardır.
Bu sedefler bir derecede değildir; birinde inci vardır, diğerinde de boncuk.
Buğdayları samandan ayırmak gibi, bu iyi ve kötüyü de ortaya koymak
gereklidir.”⁴⁸⁰*

İyi olanı kötüden ayırmak ve bu ikisinin farkını ortaya koymak için bu sınaama zorunludur. Cesuru, korkaktan; hakkı, batıldan; halisi, kalbtan ayırmak için denek taşına ihtiyaç vardır. Zira *“bela ve can korkusu denek taşıdır”* diyor Mevlânâ, *“onunla cesur kişi, her korkaktan ayrılır.”⁴⁸¹* Zorluklar, sıkıntılar ve belalar insan hayatında imtihan unsurlarıdır. Bu imtihanın sonunda başarılı olanla, olmayanın ayrılması zaten imtihanın yapılış sebebidir. Bununla ilgili olarak Mevlânâ'nın şu beyitleri konuyu özetlemektedir:

*“Yüce Hakk bedenlerimize sıcak, soğuk, hastalık ve dert koyar.
Korku, açlık ve mal ile beden eksikliği, bütün bunlar, can değerinin ortaya
çıkması içindir.
Bu korkutma ve vaatler birbirine karışmış olan bu iyi ve kötü için yapılmıştır.
Zira hak ile batıl karıştırıldı; halis ve kalb para bir keseye döküldü.
Öyleyse ona olaylarda seçilmiş, imtihanlar görmüş bir mihenk gerekir.”⁴⁸²*

2.4.7. Ruhi Olgunluk İçin Kötülük

Şimdiye dek, kötülüğün nedenleri üzerinde durduk kötülüğü bir unsur olarak ortaya koyduk ve onu irdelemeye çalıştık. Burada yine kısmen nedeni üzerinde duracağız ama daha çok kötülüğe bağlı olarak ortaya çıkan sonuçtan, yani ruhi olgunluktan bahsedeceğiz. Kötülüğün varlığını reddetme gibi bir şansımız yok, ya da tamamen ondan kaçma gibi bir durum söz konusu değil. O halde insan için yapılması en mantıklı olan, onu kişisel gelişim için bir araç kılmaktır. İnsanın bela içinde olmasını daha hayırlı gören Mevlânâ, bunun nedeni olarak da nefsi gösterir. Çünkü

⁴⁸⁰ *Mesnevî*, C. IV, b. 3000, 3024- 3026.

⁴⁸¹ *Mesnevî*, C. IV, b. 2919.

⁴⁸² *Mesnevî*, C. II, b. 2949- 2953.

nefis nimeti inkâr eder ve insanı doğru yoldan uzaklaştırır.⁴⁸³ Nefsin kötü arzularını engellemenin en etkili yolu, kararlı bir şekilde, sıkıntı ve eziyete sabırla karşı koymak ve ondan şikâyet etmemektir. “*Mülk ve nimetlerden, hiç şükür doğar mı?*” diye sorar Mevlânâ ve şöyle devam eder; “*şükür, bela ve hastalıktan doğar.*”⁴⁸⁴ Çile ve sıkıntının şikâyet edilmesi gereken değil, tam tersi şükredilmesi gereken faydalı bir durum olduğunu ifade eden düşünürümüz, “*gerçekte her düşman, senin ilacıdır; senin iksirin faydan ve gönül alıcındır. Çünkü ondan dolayı yalnızlığa kaçarsın; Hakk’ın lütfundan yardım dilersin. Gerçekte dostların, seni ilahi huzurdan uzaklaştırıp meşgul eden düşmandır.*”⁴⁸⁵

Sûfî, çileyle olgunlaşır ve gelişir. Sıkıntı ve zorluklar gönlün cilasıdır, onu berraklaştırır. Nemrud’un ateşinin, İbrahim’in aynasını cilalayıp, berraklaştırmasını buna örnek gösteren⁴⁸⁶ Mevlânâ, çileye karşı sabrı önerir, çünkü O’na göre, sabır insanı rahatlatan ve güçlendiren bir unsurdur. Dışarıdan gelen etkilere karşı dayanıklı olmak ve öz denetimle bunlara karşı kendini korumak ancak kişide var olan yetenekle olur. Dış dünyadan gelen zorluklara ve kötülöklere karşı kazanılması gereken ahlâkî erdem “sabırdır”.⁴⁸⁷

Çile ve sıkıntıları, başta peygamberler olmak üzere, değerli insanların yücelmesi için bir vasıta kabul eden Mevlânâ, bunu şu güzel benzetmesinde ortaya koyar. “*Mü’min kişi tam porsuk gibidir; zahmet darbesiyle irileşir ve gürbüzleşir. Bu nedenle peygamberlerin zahmeti ve mihneti bütün dünya halkından daha fazladır.*”⁴⁸⁸ Hz. Yunus’un, balığın karnındaki sıkıntısını “pişme” olarak değerlendiren Mevlânâ, buradan ancak Allah’ı tesbih ederek kurtulduğunu da hemen belirtir.⁴⁸⁹ Yaratan’ın dertlerin ardından sınırsız bağışlar vererek kulunu ödüllendirdiğini de ifade etmeyi

⁴⁸³ *Mesnevî*, C. VI, b. 4794.

⁴⁸⁴ *Mesnevî*, C. III, b. 3012.

⁴⁸⁵ *Mesnevî*, C. IV, b. 94-96.

⁴⁸⁶ *Mesnevî*, C. VI, b. 2042.

⁴⁸⁷ *Mesnevî*, C. VI, b. 1407-1410. (Sabırla ilgili beyitler için bkz. C. I, 1601-1603)

⁴⁸⁸ *Mesnevî*, C. IV, b. 99, 100.

⁴⁸⁹ *Mesnevî*, C. II, b. 3121.

unutmayan sūfimiz, dünyanın sahte güzelliklerindense, Hakk'ın sillesinin tercih edilmesi gerektiğini belirtir.⁴⁹⁰

Nasıl ki, kişi sevdiğiyle şakalaşır, hatta onu bazen kızdırır. İşte değerli kişilerin üzerindeki belaların da fazla olmasının sebebi, sevgilinin onlarla latifeleşmesidir,⁴⁹¹ yorumuyla Mevlânâ, Hakk sevgisinin farklı bir yolla sınıandığını belirtmiş olur. Hakk'ın sevdiği kullarına sıkıntı vererek, kendisine yönelmelerini istemesi tezat gibi görünse de, O'nu seven kullar için bu hiç de zorluk değildir. Nitekim kötü olan kulların zorluklarla imtihan edilmediğini, Mevlânâ şu çarpıcı sözleriyle belirtir: “*O kötü özlü (Firavun), Hakk'a doğru yakarmaması için bütün ömründe baş ağrısı görmedi.*”⁴⁹²

Cefa ve sıkıntıların, insandaki nefsanî yönü terbiye ettiğini belirttik. Allah'ın kuluna verdiği sıkıntıların, kötü vasıflar taşıyan nefis için olduğunu söyleyen Mevlânâ, şu örnekle bunu ifade eder:

*“Aşk dava gibidir, eziyet görmek de onun şahidi. Şahidin yoksa dava yok olur. Ey oğul! O cefa sana değildir, bilakis sendeki kötü vasfadır. Bir keçeğe sopa vurursa sopayı keçeğe değil toza vurur.”*⁴⁹³

Nefsi terbiye etmek, kişiyi ruhi olgunluğa eriştirir, bu da, Yaratan'ın insan için istediği noktadır. “*İnsan kendini pislikten boşaltırsa Hakk onu yücelik miski ve incisiyle doldurur*”⁴⁹⁴ diyen mutasavvıfımız, bunu başaran kişilerin çok yönlü bir güzellik elde ettiklerini de söyler. Zira ruhi olgunluğa ulaşmak hem bu dünyada, hem de ahirette, kişiye pek çok hayır kazandırır. İç aydınlığına erişmek için çekilen cefa ve sıkıntılarının yanında, Hakk'ın sevgisini kazanma ve imtihanı geçme gibi güzellikler de saklıdır. “*Kâr ve zarar peş peşe gelir*” diyen Mevlânâ, şu beyitlerdeki örneklerle bunu izah eder.

⁴⁹⁰ *Mesnevî*, C. VI, b. 1640- 1642.

⁴⁹¹ *Mesnevî*, C. VI, b. 1108.

⁴⁹² *Mesnevî*, C. III, b. 201.

⁴⁹³ *Mesnevî*, C. III, b. 4007- 4010.

⁴⁹⁴ *Mesnevî*, C. V, b. 148.

“Ekin ekenin amacı buğdaydır, saman onun peşi sıra gelir.

Hac vakti olunca Kâbe’ye yönel; gittiğinde Mekke de görülür.

Miraç’taki amaç dostu görmektir, peşi sıra arş ve melekler de görüldü.”⁴⁹⁵

Kötülük unsurunun, tedbirle aşılabileceğini göstermeye çalıştığımız bu incelememizde, dert, sıkıntı ve kötülüğün ruhi olgunluk için bir basamak olarak kabul edilmesi gerektiğini, Mevlânâ’nın sözlerinden çıkardık. “Kötülük” dediğimiz olay ve durumları, başa gelen bela ve eziyet olarak değil, iç aydınlığımızı sağlamak, bizleri ruhi olgunluğa yükseltmek için birer araç olarak görürsek, Mevlânâ’nın şiirlerini daha iyi anlamış oluruz.

2.5. KÖTÜLÜKLERE KARŞI TAKINILACAK TAVIR VE TUTUM

Kötülük probleminin Allah’ın iyiliği ile uzlaştırılması konusuna, Mevlânâ’nın bakış açısıyla yaklaşmaya çalıştık. Bu noktadan sonra Mevlânâ’nın anlayışının temelini oluşturan, ahlâkî olgunluğa erişebilme metotlarını da içine alan, bir konuya kısaca değineceğiz. Göz ardı edilemeyen bir kötülük gerçeği varsa, buna karşı oluşturulacak bir tavir ve tutumun da olması gerekir. Konumuzun daha iyi anlaşılabilmesi için bunları küçük alt başlıklar halinde ele almaya çalışacağız. Mevlânâ’nın bakışıyla, kötülüklere karşı nasıl bir tutum içinde olunması gerektiğini, şu başlıklar altında topladık:

2.5.1. Akli Kullanma

Mevlânâ, kötülüklerden korunmak için “*akla yar ve akıllıya dost olma*”yı öğütler.⁴⁹⁶ Varlık güneşinin yakınlığının bilinmesi için akli kullanmak şarttır. Çünkü “*akıl usturlap gibidir*”.⁴⁹⁷ Aklin önemini her fırsatta vurgulayan Mevlânâ, “*Emredicisi akıl olan göze ne mutlu! Sonucu görür, bilgili ve gözbebeğidir*” der ve şöyle devam eder: “*Çirkin ve güzelin farkını akılla belirleyin siyahtan ve beyazdan*

⁴⁹⁵ *Mesnevî*, C. II, B: 2212- 2214.

⁴⁹⁶ *Mesnevî*, C. III, b. 2688.

⁴⁹⁷ *Mesnevî*, C. IV, b. 3684.

söz eden gözle değil. Göz pislikten yeşilliğe aldanır; akıl, 'Bizim ölçümüze vur onu' der"⁴⁹⁸

Bu beyitlerde, Mevlânâ'nın kişiye, çirkini ve güzeli birbirinden ayırmak, yani kötülüğe düşmemek için, akla başvurmasını tavsiye ettiğini görüyoruz. Çünkü akıl sağlam bir ölçüdür ve göz gibi çok yanılmaz. İnsan kötülüğe düşmemek için, olgunlaşan aklın güneşiyle aydınlanmış, bilgi ışığına yönelmelidir. Zira "*irfan/bilgi güneşi göç etmez. Onun doğuş yeri sadece can ve akıldır.*"⁴⁹⁹

Allah'ın insana verdiği en özel lütuf akıldır. Mevlânâ'ya göre, akıllı bir kişinin aklını kullanamaması, o kişiye, Allah'ın bir kahrıdır.⁵⁰⁰ Aklın en önemli özelliklerinden biri, işin sonunu görebilme yetisidir. "*Akıl özelliğinden dolayı akıbeti görür*" diyen düşünürümüz, kâfir ve inkârcıların akıl noksanlığı ve nefse mağlup olmalarından dolayı bu kötülüğe düştüklerini belirtir. Bununla birlikte, nefse yenilen akıl, O'na göre, nefse dönüşmüştür.⁵⁰¹

Olayların sadece görünen yüzünü değil, ardındaki görünmeyen gerçeği bulmaya çalışmak da akli iyi kullanmanın bir sonucudur.

*"Avcı sürekli yemler döküyor, yem açıkta, ama hile gizli, yem gördüğün yerde tuzak, kolunu ve kanadını bağlamasın diye dikkat et."*⁵⁰²

Mevlânâ, iyiyi kötüden ayırmak için, tercih gücünün akıl kullanılarak devreye sokulacağını işaret eder. Bu durumda "*Melek ve Şeytan, tercih damarlarını harekete geçirmek için sunucudur.*"⁵⁰³

Aklın yaşta değil, başta olduğunu da ifade eden mutasavvıfımız, İblis'i buna örnek gösterir. "*İblis'ten daha yaşlı kim var? Akli olmadığı için o, bir şey*

⁴⁹⁸ *Mesnevî*, C. VI, b. 2964- 2966.

⁴⁹⁹ *Mesnevî*, C. II, b. 43- 44.

⁵⁰⁰ *Mesnevî*, C. IV, b. 2819.

⁵⁰¹ *Mesnevî*, C. II, b. 1532-1541.

⁵⁰² *Mesnevî*, C. III, b. 2856, 2858.

⁵⁰³ *Mesnevî*, C. V, b. 2985- 2986.

*değildir.*⁵⁰⁴ Rûmî'ye göre, kişinin deneyim ve birikimleri de, akılı iyi kullanmada önemli bir yer tutar. Zira *“eski akıl, sana yeni talih bağışlar”*⁵⁰⁵ ve *“akıl başka akulla kuvvet bulur.”*⁵⁰⁶

Aklı kullanmama halini *“ahmaklık”* olarak değerlendiren Mevlânâ, bunu Allah'ın bir kahrı olarak görür⁵⁰⁷ ve bu durumu eleştirir. O'na göre, akıllı kişi, *“meşalesi olan kişidir, o, kafilenin kılavuzu ve önderidir”*⁵⁰⁸ Dahası bu akıl, inançlı akıl ise, *“adil bekçi gibidir ve gönül şehrinin muhafızı ve hâkimidir.”*⁵⁰⁹

2.5.2. Hakk'a Yönelme

Samimiyetle ve istekle Allah'a yönelen kulun gönlü *“nur denizidir”* ve daha önemlisi *“Allah'ın baktığı yer”*⁵¹⁰ orasıdır. Bu gönle sahip olan kul, Allah'a yakınlaşmak için başka şeylerle ilgilenmez, onun için Hakk'a yakın olmak demek *“varlık hapsinden kurtulmak”*⁵¹¹ demektir. Bunun için de, Hakk'ın benliğinde yok olması gerekir:

*“Kendine sefa içinde mezar yapman, Hakk'ın benliğinde benliğini defnetmekle olur. Onun toprağı olur ve üzüntüsüne gömülürsün, böylece nefesin onun nefesinden yardımlar bulur”*⁵¹²

Kul, Hakk'a tüm benliğiyle yöneldiğinde, O'nunla hemhal olur ve O'nun nefesinden yardıma kavuşur. Bu şekilde olanlar, Allah'tan başkasından yüz çevirenler, yani ikbale erenlerdir.⁵¹³

⁵⁰⁴ *Mesnevî*, C. IV, b. 2162- 2163.

⁵⁰⁵ *Mesnevî*, C. III, b. 147.

⁵⁰⁶ *Mesnevî*, C. II, b. 2265.

⁵⁰⁷ *Mesnevî*, C. III, b. 2591.

⁵⁰⁸ *Mesnevî*, C. IV, b. 2187.

⁵⁰⁹ *Mesnevî*, C. IV, b. 1985.

⁵¹⁰ *Mesnevî*, C. III, b. 2268; C. V, b. 619.

⁵¹¹ *Mesnevî*, C. III, b. 4512.

⁵¹² *Mesnevî*, C. III, b. 131- 132.

⁵¹³ *Mesnevî*, C. I, b. 761. (Benzer beyitler için bkz: *Mesnevî*, C. V, b. 3105).

Yaratan, kulunun yaptığı çirkinlikleri örtmeye hazırdır. “*Hakk’ı anmak temizliktir*” diyor Mevlânâ ve şöyle devam ediyor: “*Temizlik gelince, pislik pırtısını toplayıp çıkar. Zıtlar zıtlardan kaçar. Işık parlayınca gece kaçar.*”⁵¹⁴ “*Kötülükler karşılığında aydınlanmış, bir gönül satın almak istiyorsak, “Hakk’tan daha iyi müşteri hiç olur mu?”*”⁵¹⁵ diyerek, “Kerim” ve “Settar” olduğuna inandığı Rabb’ine yöneliyor.⁵¹⁶

İnsan, tabiatının gereği eksiktir, sınırlıdır ve acizdir. Tüm bu özellikleri bilen Yaratan, bu kötülükleri kendi sonsuz cömertliğiyle örter. Bunun için kulun yapması gereken tek şey, niyaz ve yakarmadır.⁵¹⁷ Kul sadece Allah’ın huzurunda el kaldırır. Dua etmeyi öğreten de, duayı kabul eden de Allah’tır. Önceyi ve sonrayı var eden, bu duaların karşılığını da verir.⁵¹⁸ İçtenlikle Hakk’a yönelen kul, gönlündeki takvayla güzelleşmiş yüzüyle, Rabb’ine döndüğünde, cehennem ateşiyle kararmaz.⁵¹⁹ Mevlânâ’nın düşüncesinde çok önemli bir yer tutan “*dua*” bir başka ifadeyle Hakk’a yönelme, *Mesnevî*’nin genelinde sıkça vurgulanan bir unsurdur. Samimiyetle yürekten yapılan dualar, rahmet denizinin kabarmasına vesile olur.⁵²⁰ Dua, kulu beladan kurtarır⁵²¹; dua, ümitlerin bittiği anda ümittir.⁵²² Temiz bir gönülle yapılan dua, adeta Hakk’ın kendi sözü sayılır.⁵²³ Hele ki, bu duayı yapan bir güçsüz ve mazlumsa onun için tüm gökyüzü ordusu vaveyla koparır.⁵²⁴ Dua, kulun kendi zayıflığını kabul ederek, Allah’a yakınlaşmasına vesile olan bir yöneliştir.⁵²⁵

İnsan karşısına çıkan ya da çıkabilecek olan aksilikler, kötülükler ve sıkıntılara karşı duaya başvurur. Bundan dolayı, mevcut olumsuzluklara ya da

⁵¹⁴ *Mesnevî*, C. III, b. 186- 187.

⁵¹⁵ *Mesnevî*, C. VI, b. 879.

⁵¹⁶ *Mesnevî*, C. II, b. 2486- 2488.

⁵¹⁷ *Mesnevî*, C. III, b. 2781; C. II, b. 1672.

⁵¹⁸ *Mesnevî*, C. IV, b. 3498- 3499.

⁵¹⁹ *Mesnevî*, C. I, b. 3705.

⁵²⁰ *Mesnevî*, C. II, b. 373, b. 440- 442.

⁵²¹ *Mesnevî*, C. III, b. 2229.

⁵²² *Mesnevî*, C. III, b. 2172.

⁵²³ *Mesnevî*, C. III, b. 2219, 2303.

⁵²⁴ *Mesnevî*, C. I, b. 1316.

⁵²⁵ *Mesnevî*, C. III, b. 2305.

kötülüklerle karşı takınılacak tavırların başında duayı ele aldık. Burada, duanın bir ileri adımı sayabileceğimiz “tövbe” makamı için de birkaç söz söylememiz gerektiğini düşünüyoruz. Daha önce de kısaca değindiğimiz bu konuyu, pişmanlığı içerdiği için burada da kısaca ele alacağız. Mevlânâ’ya göre, tövbe için, yapılan kötülükten, ya da işlenen suçtan dolayı içten bir yanış ve gözyaşı gereklidir. “Nasılsa tövbe ederim” diyerek günah ve suç işlemek, kendini kandırmaktır.⁵²⁶ Yaptıkları hatalardan dolayı kullar öylesine pişman olmalıdırlar ki, arş bu günahkârların inlemesiyle titresin. Mevlânâ, böylesine samimiyetle yönelmeyi, Allah’ın kabul edeceğini belirtir.⁵²⁷

Allah’ın azarından gözyaşıyla kurtulan Hz. Âdem’in tövbesinden, yeri geldikçe bahseden Mevlânâ, Âdem’in yeryüzüne ağlayıp, yakarmak ve üzölmek için gönderildiğini söylediği beyitlerinin devamında şöyle söyler:

*“Âdem cennetten, yedi kat göğün yukarisından kapı eşiğine özür dilemek için gitti. Sen Âdem’in belinden onun sulbüdensen istekte de onun bölüğünde ol.”*⁵²⁸

Mevlânâ’ya göre, gûnahtan Hakk’a yönelmesi ile affedilen Hz. Âdem, bizler için güzel bir örnektir. Tövbe kul için, hataların ve kötölüklerin bağışlanarak temizlendiği yüce makamdır. Tövbe makamı öylesine büyük bir makamdır ki, Mevlânâ bunu ifade edebilmek için, Allah’ın sırf bu yüzden kötölüğe izin verdiğini bile ima etmiştir. Şöyle ki:

*“Ey cömert kişi! Sen iyiden başkasını kabul etmezsen, o zaman kötü kişi nerede yakarıp inler?
Padişah’ın/Hakkın lütfu, canı suçta istekli yapar. Git, çirkinlik yapma.
Zira bizim iyiliklerimiz daha o güzelimizin önünde çirkinliktir.”*⁵²⁹

Dert ve sıkıntılara sabırla katlanan insan, içten bir yönelişle Allah’a yakınlaşır. Mevlânâ bu yakınlaşmayı, bir ayrıcalık kabul eder ve bunun her kula

⁵²⁶ *Mesnevî*, C. II, b. 1643, 1644.

⁵²⁷ *Mesnevî*, C. VI, b. 3622, 3623.

⁵²⁸ *Mesnevî*, C. I, b. 1634- 1637.

⁵²⁹ *Mesnevî*, C. II, b. 333- 335.

nasip olmayacağını düşünür. Hatta Allah'ın kötü özlü diye bilinen kullarına, sırf kendine yalvarıp yakarmaması için, dert ve üzüntü vermediğini ifade eder. Bunu şu beytinden çıkarıyoruz:

“O kötü özlü, Hakka doğru yakarmaması için bütün ömründe baş ağrısı görmedi.

Hak ona bu dünyanın mülkünü verdi; ona dert, hastalık ve üzüntüler vermedi.

Gizlide Hakk'a dua etmen için dert dünya mülkünden daha iyidir.

Dertsiz dua etmek, donukluktur; dertle dua etmekse, sevmektendir.”⁵³⁰

Mevlânâ'nın göreceli bakışını gördüğümüz bu beyitte, genel olarak kötülük olarak algılanan dert ve sıkıntıların, duaya ve Allah'a yönelmeye sebep olduğu için, güzel olarak değerlendirildiğini, bir kez daha müşahede etmekteyiz. Hakk'a yönelen kötülük, aslında kötülük değil bir çeşit nimettir. Bunun farkına varan kul olmak, Allah katında kıymetlidir. Zira Hakk'a kendini adanmış olan kul, zararı kendine de dokunsa, Allah'tan gelene gönülden razı olur. Nitekim *Mesnevî*'nin bir hikâyesinde Hz. Nuh'un “*gerekliyse beni de batırmana razıyım*” dediğini görmekteyiz. Hakk'a yönelen kul için O'nun hükmü can gibidir.⁵³¹

Allah'ın emir ve yasaklarını gönülden kabul etmiş ve Allah'ın ipine körçesine yapışmış⁵³² bir kul için Hakk'ın huzurundan daha şerefli bir yer yoktur. Bu düşüncesini çıkardığımız beytin devamında Mevlânâ, “*Halkın önünde hor, güçsüz ve alay; Hakk'ın huzurunda sevgili, istenen ve makbuldür*”⁵³³ der. Allah'ın âleminde istenen olduğunda, bu dünyadaki her şey önemsizleşir ve dahası, “*bu renklilikten onun istivasına /sakinliğine göç etmiş olursun.*”⁵³⁴

⁵³⁰ *Mesnevî*, C. III, b. 201- 204.

⁵³¹ *Mesnevî*, C. III, b. 1356- 1357.

⁵³² *Mesnevî*, C. VI, b. 3490.

⁵³³ *Mesnevî*, C. III, b. 1078.

⁵³⁴ *Mesnevî*, C. VI, b. 630.

2.5.3. Ahlâkî Kötülüğü Yenme

Kötülüğe karşı takınılacak tavır ve tutumlar arasında sayacağımız önemli bir konu da, ahlâkî kötülüğü yenme, bir başka deyişle nefsi terbiye etmedir. Zaten tasavvufun gayesi ahlâkî yüceltmektir. İç huzurun meydana gelebilmesi için maddi ihtiraslar ve arzuların zail olması gerekir. Bunun için ahlâkla tasavvuf iç içedir.⁵³⁵

Mevlânâ'ya göre, insana düşen, âlemdeki binbir kötülük karşısında pes etmek, “bu benim kaderimdir” demek değil, kötülüklerle karşı mücadele, mücahede etmektir. Hak Teâlâ, diyor Mevlânâ, bedenimize sığacağı, soğuğu, acı ve sıkıntıyı vermiştir. Korkuyu, açlığı, mal ve beden noksanlığını vermiştir. Bütün bunlar cân nakdinin zâhir olması içindir. Her düşman, aslında, bir nevi ilaçtır. Bundan dolayıdır ki, peygamberlerin dûçar oldukları sıkıntılar, cihandaki bütün öteki varlıkların sıkıntılarında daha fazladır.⁵³⁶

Kişinin kendinden, kendi iç çekişmelerinden yani nefsinden kaynaklanan kötülükler, ahlâkî olarak istenmeyen neticeleri doğurabilir. Bundan kurtulmak için, Mevlânâ, iradeyi sağlamlaştırarak, nefsi eğitmeyi tavsiye eder.⁵³⁷ Bir ejderha gibi,⁵³⁸ yırtıcı bir kurt gibi, çirkin, inkârcı ve ahmak olan nefis⁵³⁹ insanı doğru yoldan saptırmak için her yola başvurur. Nefsin isteklerinin fani olduğunu ve bunlarla ilgilenmenin kişiyi aşağıya çekeceğini⁵⁴⁰ söyleyen Mevlânâ, nefsin bir firavun olduğunu ve onun küfrünü hatırlamaması için doyurulmaması gerektiğini ifade eder.

*“Nefis ateşin harareti olmadan güzelleşmez; kor gibi dolmadıkça demiri dövme; sakın! Beden, açlık olmadan hareket etmez; açlık olmadan hareket etsin dersen o zaman bil ki dövdüğün soğuk demirdir.”*⁵⁴¹

⁵³⁵ Yılmaz, H. Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar yay. , İstanbul, 1994, s. 67.

⁵³⁶ Aydın, Mehmet, *İslâm Felsefesi Yazıları*, s. 104

⁵³⁷ Bkz. Yılmaz, H. Kamil, *Mevlânâ ve Nefs Eğitimi*, http://akademik.semazen.net/author_cv.php?id=54, (08.01. 2010).

⁵³⁸ *Mesnevî*, C. III, b. 1053.

⁵³⁹ *Mesnevî*, C. VI, b. 4854- 4855.

⁵⁴⁰ *Mesnevî*, C. II, b. 2588.

⁵⁴¹ *Mesnevî*, C. IV, b. 3620- 3622.

Görüldüğü gibi, nefsi terbiyenin yolu ona istediği şeyleri vermemek ve ahlâken kendini yetiştirmektir. Mutasavvıfımıza göre, övgüler ve büyüklenme nefsi firavunlaştırır. Ama tevazu ile alçak gönüllülük, buna set olur. Bu nedenle elden geldiğince kul olmalı, sultan olmaya özenilmemelidir.⁵⁴²

Nefs muhasebesi yapmak, ahlâkî olgunluğa erişmek ve kişinin kendini geliştirebilmesi bir cesaret gerektirir. Bu önce iç denetimle olur ve daha sonra dışa yansır. Yani ahlâkî değişim içten dışa doğru bir atılımdır. Kişi eğer doğru bir yol izlerse kendini geliştirmek için başladığı bu mücadeleyi kazanabilir. Mevlânâ'nın bu konudaki tavsiyesi, “*ok gibi doğru yolda olursan, eğri yaydan kurtulursun*” şeklindedir.⁵⁴³ Ahlâkî olgunluğa erişmek için, ahlâkî kötülükten kurtulmak gerekir. Bunun için de arzu ve heveslerin üzerine bir irade denetimi gereklidir. İyiyi kötüden ayırt etme gücüne İslâm ahlâk düşüncesinde şecaat veya cesaret gücü denir. Mevlânâ'da arzulara bağımlı hale gelmiş benliği denetlemek için Hz. Ali'nin cesaretini örnek verir. “*Ya baltayı al, ercesine vur, Ali gibi bu Hayber kapısını kopar. Yahut bu dikenin gül fidanına ulaştır, sevgilinin nurunu nara kavuştur.*”⁵⁴⁴ Ahlâkî olgunluğa erişmenin iki yolundan söz etmek mümkündür. Birincisi iradeye hâkim olmak. Bu cesaret gerektirir. Daha doğrusu sadece kötülükten alıkoyar. İrade ile başkalarına verilen zarar engellenebilir. Ancak ikinci yol sevgi ve aşk yoludur. Burada dikenin güle çevirmek, kötülüğü iyiliğe dönüştürmeyi ifade eder. Ateş burada aşk ateşidir ve insanın sevgi ile kötülükleri aşma melekesidir. Nur insan benliğinin cevheri olan “ilahi nefha veya Allah'ın üflediği ruh” cevherinin kendi gerçekliğinin bilincine varmasıdır. Bu da ancak ışığın kaynağı olan Allah'ın “gerçek birliğine (vahdetü'l-Hak)” duyulan sevgi ile mümkündür.⁵⁴⁵

Edep, Mevlânâ'ya göre, masum ve pak olmanın yollarındandır. Şeytan cür'etinden yani edepsizliğinden kapı dışarı olmuştur.⁵⁴⁶ Edepte başarılı olmayı

⁵⁴² *Mesnevî*, C. I, b. 1867- 1868.

⁵⁴³ *Mesnevî*, C. I, b. 1385.

⁵⁴⁴ *Mesnevî*, C. II, b. 1244.

⁵⁴⁵ Bilen, Osman, “Mevlânâ ve Ahlâkî Kişilik”, s. 59.

⁵⁴⁶ *Mesnevî*, C. I, b. 91- 92.

istemek lazımdır. Zira edepsiz, Allah'ın lütfundan mahrum olmuştur. Edepsiz sadece kendine kötülük yapmaz, adeta bütün dünyayı ateşe vermiş gibi olur.⁵⁴⁷

İki yüzlülük ve yoksunluk gibi huyların, veba gibi olduğunu düşünen Mevlânâ, bunlardan çıkarak Hay ve Kayyum olan Allah'a tâbi olmayı tavsiye eder.⁵⁴⁸ O'na göre, ikiyüzlülük şimşek gibidir, onun ışığında yolcular yolunu göremez.⁵⁴⁹ Kıskançlık ve gurur gibi huyları da yok etmesi için Allah'a dua etmek gerektiğini bir başka beytinde belirten Mevlânâ, meşguliyetlerle uğraşarak, kıskanılan tarafla ilgilenmemeyi önerir.⁵⁵⁰

Dinin kurallarının hakkıyla uygulanmasını, ahlâken kişiyi güzelleştiren unsurların başında gören düşünürümüz, bu konuda şunları söylemektedir:

*“Zekâtla altın kabarır, çoğalır; namazla kötülük ve çirkinlikten korunur.”*⁵⁵¹

Mevlânâ'nın anlayışında iyi olmak, gerçek anlamda ahlâkî olgunluğa sahip olmak demektir. Şeytan'ın önceleri çok akıllı ve inanan bir kul olduğunu ama gurur ve kibrine yenilerek lanetlendiğini belirttiği beyitlerinde Mevlânâ, şöyle söylemektedir: *“Lanetli İblis, yüz binlerce yıl abdalandı ve inananların beyiydi. Sahip olduğu gururla Âdem'le savaştı, kuşluk vaktinde gübre gibi rüsvay oldu.”*⁵⁵² Öte yandan, kötülüğü eğreti ve tövbe arayıcı olan Âdem, kendinden ve kötü huyundan kurtulmak suretiyle makamını yüceltmıştır.⁵⁵³ Şeytan'ın kötülüğünü ateşe, âdemoğlunu da suya benzeten Mevlânâ, bu ikisinin birbirinin düşmanı olduğunu ve şehvet ateşine tek çarenin, dinin nuru olduğunu belirtmektedir.⁵⁵⁴

⁵⁴⁷ *Mesnevî*, C. I, b. 78- 79.

⁵⁴⁸ *Mesnevî*, C. VI, b. 628.

⁵⁴⁹ *Mesnevî*, C. IV, b. 1647.

⁵⁵⁰ *Mesnevî*, C. IV, b. 2681- 2682.

⁵⁵¹ *Mesnevî*, C. VI, b. 3572. (Namazla ilgili başka beyitler için bkz: *Mesnevî*, C. III, b. 2154-2165).

⁵⁵² *Mesnevî*, C. I, b. 3295- 3296.

⁵⁵³ *Mesnevî*, C. IV, b. 3412- 3415.

⁵⁵⁴ *Mesnevî*, C. I, b. 3694- 3699; C. II, b. 1250.

Mevlânâ, “ihlâslı kişi özü temizlenince kurtulur ve güven yurduna girer ve kazanır” der ve şöyle devam eder: “Kendinden kurtulunca tamamen burhan/delil olursun. Köle yok olunca sultan olur.”⁵⁵⁵

2.5.4. Acı ve Sıkıntıya Rıza Göstererek Olgunlaşma

Mevlânâ, ruhi olgunluk için sıkıntı çekmeyi gerekli görür. Ona göre belâ, afet ve sıkıntı çekme, Yaratan’ın dostluk işaretidir. Zira “*dost altın gibidir, belâ da ateş gibi. Halis altın ateşin ortasında hoştur.*”⁵⁵⁶ Allah’tan gelen eziyete şikâyeti Rahman’a saygısızlık olarak değerlendiren Mevlânâ, sıkıntı ve acı ne olursa olsun feryat ve şikâyet etmeyeceğini, iddialı bir şekilde ifade eder.⁵⁵⁷ Olgunluk için inleyip, ağlayarak tövbe edilmesinin gerekli olduğunu ve ancak “*Taş gibi olan gönlün böyle muma döneceğini*”⁵⁵⁸ söyler.

Yaratan, eğer ağlama yolunu kapatmışsa, o kulu kederle hasta etmeyi dilemiştir. Belâdan kurtarmak istediği kişiyi de yalvartır. Mutasavvıfımız bunun için Kur’an’da, En’am Suresi’nin 43. ayette geçen şu ifadeyi örnek verir: “*Üzerlerine büyük kahır gelen ümmetler, belânın kendilerinden geri dönmesi için o anda nasıl yakarmadılar? Fakat gönülleri, katı gönül gibi olmuştur; o günahlar, onlara ibadet görünüyordu.*”⁵⁵⁹

Mevlânâ’nın Allah aşkı öylesine üst düzeydedir ki,⁵⁶⁰ Rabb’inin darbesini, rahmet gördüğü gibi, ondan başkasına sığınmak da istemez. Padişah, kahıryla baş keserse, buna karşılık altmış can bağışlar.⁵⁶¹ Derdini sevmeyi, Hakk âşıklığının gereği sayan Mevlânâ, şu beyitlerinde bunu anlatıyor:

⁵⁵⁵ *Mesnevî*, C. II, b. 1311-1315.

⁵⁵⁶ *Mesnevî*, C. II, b. 1453.

⁵⁵⁷ *Mesnevî*, C. II, b. 1519.

⁵⁵⁸ *Mesnevî*, C. II, b. 1981.

⁵⁵⁹ *Mesnevî*, C. V, b. 1601- 1606.

⁵⁶⁰ Bkz. Emiroğlu, İbrahim, “Mevlânâ’da Aşkî İfade Etme İmkânı ve Aşk Betimlemeleri”, *D. E. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, İzmir, 2009, Sayı. XXVII, Yıl: 2008, ss. 5-6, 36.

⁵⁶¹ *Mesnevî*, C. IV, b. 2960- 2963.

*“Tek padişahımın hoşnutluğu için, kendi eziyetime, derdime aşığım ben.
İki göz denizim inciyle dolsun diye, gam toprağını, gözüme sürme yapıyorum.”*⁵⁶²

2.5.5. İyi Dost ve Çevre Edinme

İnsanın doğru fikir edinmesinde, iyiye ve doğruya yönelmesinde doğru davranışlar sergilemesinde çevresinin olumlu ya da olumsuz etkisi tartışılmaz bir gerçektir. Bu gerçeğe Mevlânâ, *“temiz kişilerin sevgisini canına yerleştir. Sadece hoş gönüllüleri sev, yiğit kişilerle sohbet seni yiğitlerden yapar,”*⁵⁶³ sözleriyle işaret eder.

Belli bir seviyeye gelinceye kadar, yalnızca düşmemek için nitelikli kişilerin bilgi birikimlerinden yararlanma, onların terbiyelerinden geçme, insanları kötülöklere karşı korunma konusunda daha tedbirli ve donanımlı kılacaktır. İnsan, kendi eksiklik ve hatalarına dikkat çekip bunlardan arınma yollarını kendisine gösterecek bir üstada, örnek bir kişiye zaman zaman ihtiyaç duyar. Bunlar ilk etapta öğretici ve eğiticilerdir. Mevlânâ hayatın her boyutunda eğitim faaliyetini sürdürenler için şu kavramaları kullanmaktadır. Arif, sûfî (gönül sahibi); pir, mürşit (şeyh); muallim, emin, üstad, (öğretmen); hoca, imam, vaiz; ay, güneş (Feridun), Şems, Mustafa (Hz. Muhammed), Padişah (Hz. Allah). Bu üstad ve örnek kişiler, bir takım üstün vasıflarından dolayı eğitimci kabul edilirler ve kendilerine uyulmayı hak ederler. Bu vasıflar ise şunlardır: ilahi aşka sahip, gönül ehli, yumuşak kalpli, aydınlatıcı, yol gösterici, yönlendirici, olgunlaştırıcı, yüceltici, sabırlı, affedici ve hoş görölü olma. Böyle bir üstad ve örneğe başvurma gereğinin, özellikle tasavvufta, önemle işlendiğini görmekteyiz.⁵⁶⁴

Kendisi de tasavvuf önderlerinden olan Mevlânâ, kötölüğe düşmemek için, bir kılavuzdan yardım istenmesi gerektiğini şöyle söylemektedir:

“Bir bilgili şeyhin tedbiri olmadan nasıl gidersin? Zira senin gören kalbin yok.

⁵⁶² Mesnevî, C. I, b. 1778- 1779.

⁵⁶³ Mesnevî, C. I, b. 1778- 1779.

⁵⁶⁴ Emiroğlu, İbrahim, *Yanlıı Düşünce ve Davranışlar Karşısında Mevlânâ*, s. 136.

*Kanadı çıkmadan zirveye uçan ve tehlikeye düşen kuşa yazık! Kişinin kolu kanadı akıldır; akli yoksa bir kılavuzun akli olmalı.*⁵⁶⁵

Nefsi terbiye etmek için de, Allah dostuna ihtiyaç duyulduğuna, şu beyitleriyle işaret etmektedir:

“Şeyhin gölgesinden başka hiçbir şey nefsi öldürmez.

*O nefis öldürenin elini sıkı tut. Sıkıca tutarsan, bu, Allah’ın başarılı yapmasıdır. Sana gelen her kuvvet Hakk’ın çekmesidir.”*⁵⁶⁶

*“Nefis senin adımını şeyhle birlikte görünce, dişlerinin kökünden sana itaat eder. Nefis, yüz güç ve hileye sahip bir ejderhadır. Şeyhin yüzünü ona zümrüt –diye- göster... Allah’ın velisine yaklaşıncı o yüz arşınlık dil kısalır.”*⁵⁶⁷

Mevlânâ, din ehlini, kin ehlinde ayırıp Hakk’la birlikte olanla oturulması gerektiğini tavsiye eder.⁵⁶⁸ Eğer insan öğüt verenlerin sözünü dinlemezse, nereye giderse gitsin “*kötü fal*”ın kendisiyle olacağını bilmelidir.⁵⁶⁹ Kur’an’daki “*işleri danışmayladır,*⁵⁷⁰” ayetini işaret eder ve “*aklını bir dostun aklına eş et*”⁵⁷¹ diyerek, danışmayla iş yapmanın önemini vurgular. Çünkü “*danışmayla yanılma ve eğrilik azalır. Bu akıllar parlak kandiller gibidir; yirmi kandil bir kandilden daha iyidir.*”⁵⁷²

Bir akıl, başka bir akılla birleşince kötü fiile ve kötü davranışa engel olur. Diğer yandan ise, nefis, başka bir nefisle arkadaş olunca, parça akıl âtil olur. Mevlânâ, bu düşüncelerini çıkardığımız beyitlerin devamında, Allah dostuyla beraber olmanın önemini vurgulayarak şöyle söylemektedir:

“Sen yalnızlıktan ümitsiz kalırsan, dostun himayesi altında bir güneş olursun.

*Git sen çabuk Allah dostunu ara. Böyle yaparsan Allah, dostun olur.”*⁵⁷³

⁵⁶⁵ *Mesnevî*, C. VII, b. 4071- 4073.

⁵⁶⁶ *Mesnevî*, C. VI, b. 4071- 4073.

⁵⁶⁷ *Mesnevî*, C. III, b. 2544- 2549.

⁵⁶⁸ *Mesnevî*, C. I, b. 3718.

⁵⁶⁹ *Mesnevî*, C. III, b. 2968.

⁵⁷⁰ Şura, 26/38.

⁵⁷¹ *Mesnevî*, C. V, b. 167.

⁵⁷² *Mesnevî*, VI, b. 261- 2613.

⁵⁷³ *Mesnevî*, C. II, b. 20- 26.

2.5.6. Kötülüğü İyilikle Yenme

Mevlânâ'nın kötülöklere karşı nihai önerisi "sevgi"dir. O'nun hem âleme bakışının, hem de insana bakışının temelini oluşturan sevgi anlayışı, Yaratan'dan kaynaklanır. Kötülüğe karşı "sevgi" çözümü, Mevlânâ'nın şu beyitlerinde hayat bulur:

*"Sevgiyle acılar tatlılaşır; sevgiyle bakırlar altın olur.
Sevgiyle tortular berraklaşır; sevgiyle dertler, şifa verici olur.
Sevgiyle ölü dirilir; sevgiyle padişah köle yapılır."*

Hemen hatırlatalım ki düşünürümüze göre, bu sevgi, bilgi sonucudur. "Böyle bir tahta yersizce kim oturabilir?"⁵⁷⁴

Mevlânâ'ya göre, sevgi ve iyiliğin gücü, çok büyüktür. Cehennem ateşini bile, bu güç söndürebilir. Zira nurdan başkası, o ateşi etkileyemez. Bu nur da Rûmî'ye göre, "din ışığı" olarak tanımlanır.⁵⁷⁵

Kötülüğü iyiliğe çevirme, tamamen insanın istemesi ve bakış açısını düzeltmesiyle olur. Zira "Gönül isterse, zehre ve yılanı gider, isterse ibret almaya gider. İsterse, duyulara hitap eden şeylere gider; dilerse örtülü şeylere doğru gider. Dilerse, düşmana bir yılan olur; dilerse veliye bir yâr olur."⁵⁷⁶

⁵⁷⁴ Mesnevî, C. II, b. 1521- 1524.

⁵⁷⁵ Mesnevî, C.III, b. 3482.

⁵⁷⁶ Mesnevî, C. I, b. 3561- 3579.

SONUÇ

Seziş ve Hakk'a yöneliş gibi deruni hislerin yanında Mevlânâ'nın çok güçlü bir kavrayış, hikmet ve anlatış gücüne sahip olduğu, eserlerini okuyanların ortak kanaatidir. Pek çok insanın, hatta düşünürlerin bile, içinden çıkamadığı karmaşık konulara, kendi dünyasının anlatım biçimiyle, oldukça etkileyici ve anlaşılır bir şekilde izah getirdiğini gördüğümüz Mevlânâ Celaleddîn, felsefi bir sistem kurma çabasında değildir. O'nun asıl amacı içinden taşan aşk ateşini bir nebze olsun insanlara anlatabilme ve her şeyiyle mükemmel olduğuna inandığı Rabb'ini kendi lisanıyla ifade edebilme çabasıdır.

Yaşadığı dönemden yüzlerce yıl sonrasını bile etkileyebilecek derin ve etkili bakış tarzıyla Mevlânâ, hem içinde yaşadığı toplumun hem de tüm insanlığın sorunlarına sakin bir şekilde eğilmiştir. Mevlânâ'nın kötülük problemine dair *Mesnevî*'deki bazı yaklaşımları incelediğimiz çalışmamızda, Mevlânâ'nın bu konuda orijinal fikirlere sahip olduğunu gördük. İki bölüme ayırarak, ana ve alt başlıklar halinde sunduğumuz çalışmamızın, zihnini kötülük konusunun meşgul ettiği kişilere Mevlânâ vasıtasıyla bir hayli olumlu şeyler kazandıracığı kanaatindeyiz.

İnanç, yaşam biçimi, millet ve çağ ayırt etmeksizin dünyaya hâkim olan bir "kötülük" düşüncesi hemen her insanın zihnini zaman zaman meşgul etmiştir. Büyük savaşlar, katliamlar, yıkıcı depremler ve daha pek çok felaketler görmüş insanlık için bu düşünce, doğal bir sonuçtur, diyebiliriz. Mevcut kötülüğe rağmen, Tanrı'nın iyi olduğunu savunup, buna gerekçeler gösteren düşünürler, "teodise"yi ortaya çıkarmışlardır. Filozoflar "kötülük problemi" ya da "teodise" adı altında, çeşitli sınıflandırmalarla (ahlâkî, doğal ve metafizik kötülük) bu problemi incelemişler ve biraz da dini inançlarına bağlı olarak, değişik izah tarzları getirmeye çalışmışlardır.

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini incelediğimizde, onun anlattıklarından "kötülük" ve "iyilik" kavramıyla ilgili oldukça çok malzeme bulunduğunu gördük. Mevlânâ'ya göre kötülük kendiliğinden oluşan bir olgu olmayıp, ona yönelten farklı amillerle ortaya çıkan bir durumdur. Bu amillerin başında Şeytan ve nefis gelir. Akli gerektiği gibi kullanamayıp, cehalete dalmak kötülüğün önde gelen sebeplerindendir. Kötü

kişiler ve çevre de insanı olumsuz yönde etkileyen amillerdendir. Şeytan ve nefis insanı yoksullukla tehdit ederek, mal ve makam sevgisini kullanarak, iyilikleri erteletip, günahı güzel göstererek kalpte hastalıklara sebep olur. Mevlânâ, Şeytan ve nefsin hilekâr olduğunu söylemekle birlikte, bunları, imtihanında olan insan için, iyiyi kötüden ayırma unsuru ve mihenk taşı olarak da değerlendirir.

Ahlâkî kötülüğü, diğer iki kötülükten (doğal ve metafizik) daha ayrıcalıklı bir şekilde ele alan mutasavvıfımız, insan unsurunun bunu oluşturmadaki etkisinin üzerinde, pek çok yerde durur. Kibir, kötü zan, haset, kıskançlık v.s. gibi ahlâkî yönden sorun oluşturacak özellikleri insanda bir diken gibi görür ve aklını, iradesini kullanamayan insanı bunlardan sorumlu tutar. Diğer kötülük çeşitlerini de, takdir-i ilahi kavramı çerçevesinde ele alan Mevlânâ'ya göre, yaratılan her şeyin bir hikmeti vardır.

“Mutlak bir kötülük var mıdır?” “Yoksa kötülük diye bildiklerimiz, bizim öyle değerlendirdiğimiz şeyler midir?” sorularına da *Mesnevî*'nin beyitlerinde oldukça açıklayıcı malzemeler bulduğumuzu söylemeliyiz. Kötülük problemi karşısında Mevlânâ'nın tutumu ne aşırı iyimserdir ne de aşırı kötümserdir. Mevlânâ kötülükle ilgili hükümlerimizin çoğunun izâfî olduğuna dikkati çeker. Birine göre zehir olan, bir başkasına panzehir gelebilir diyerek, çok çeşitli örnekler veren mutasavvıfımız, kötünün kişilere ve durumlara göre (göreceli şekilde) değiştiğini söyler. Özetle söylemek gerekirse, Mevlânâ'nın anlayışında “mutlak kötülük” yoktur, şartlara ve kişilere göre kötü yorumlanan olaylar vardır.

Tanrı tasavvuru konusunda, Mevlânâ'nın “iyi” bir Tanrı anlayışı olduğunu vurguladık. Mevlânâ'nın her yönüyle “mutlak iyi” olarak kabul ettiği Tanrı'sı, O'nun felsefesinin de merkezini oluşturur. Düşünceye sığmayan, rahmeti ve ihsanlarıyla algılayabildiğimiz Allah, her türlü güzellik ve lütfâ sahiptir. O'nun hikmeti ve takdiri her şeyin üstündedir.

Allah'ın güzel isim ve sıfatları, O'nu tanımak ve anlamak için Mevlânâ'nın eserinde yer verdiği konulardandır. Allah'ın “Rahman”, “Rahîm”, “Vedud”, “Gafur”,

“Settar”, “Adil”, “Tevvab”, “Rezzak” gibi isimleri Mevlânâ’nın şiirlerinde ve dualarında sıkça geçen isim ve sıfatlarıdır. Özellikle “Rahmet” anlayışıyla ilgili *Mesnevî*’nin genelinde pek çok örnek görmek mümkündür. Bu konuda, Allah’ın karşılıksız vermesi, kâinatı güzel yaratması, kötülere affetmesi ve ifşa etmemesi, tövbeleri kabulü ve adaleti gibi pek çok fiilini açıklayan ilgili beyitlere yer verdik.

Allah’ın güzel fiilleri olarak, O’nun takdir ve tasavvurunun iyiliğini, lütuf ve ihsanını ve bunlarla birlikte insanı güzel ve değerli olarak yaratmasını da sayabiliriz. İncelediğimiz kadarıyla, *Mesnevî*’nin hâkim konularından biri Allah’ın lütuf ve ihsan sahibi oluşudur. Allah’ın kâinatta kurduğu ve insan dâhil tüm canlılar için ideal olan düzen, O’nun lütuf ve ihsanının en güzel delilidir. Yılan gibi ürkütücü bir hayvanın, derisindeki nakışın güzelliğine dikkat çeken Mevlânâ, tüm bunları mükemmellikte son nokta olarak ifade eder. Buradan hareketle zaten mutlak olarak “iyi” olduğu düşünülen Allah’ın her takdir ettiği de onun ihsanının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Allah’ın tüm yarattıkları içinde ayrıcalıklı bir yerde tuttuğu insan, Mevlânâ’ya göre, Rabb’ini bilmek için yaratılmıştır. Hiçbir yere sığmayan Allah, mü’minin gönlüne sığmıştır ve insanı âlemin küçük nüshası olarak yaratmıştır.

Mademki Tanrı iyi ve ihsan sahibi, o halde âlemde mevcut olan kötülüğün bir şekilde açıklanması gerekiyor. Mevlânâ’nın, Allah’ın iyiliğini ve kötülük problemini uzlaştırmak için değişik bakış açıları elde ettiğini belirtmeliyiz. Bunların başında imtihan, yani uyarı ve te’dip için kötülük geliyor. Çünkü eğer kötülük yoksa bu dünyada iyi ile kötünün birbirinden farkı kalmayacak, insanın imtihanının bir gereği olmayacaktır. Cehalet sebebiyle veya sınırlı bilgiden dolayı kötü sanılan ama aslında ve özünde “iyi” diyebileceğimiz kötülükler, bir başka kötülük izahı konusudur. Diğer izahları; büyük iyilik için küçük kötülük veya hikmeti kavrayamama, zıtların doğurduğu uyum ya da denge, göreceli kötülük/iyilik, iyinin kıymetinin bilinmesi için kötülük, ruhi olgunluk için kötülük, şeklinde sıralayabiliriz.

Ahlâkî gelişmeyi kendisine hedef, İlâhî aşkı da maksat edinmiş ünlü bir mutasavvıfın kötülük problemini yorumlamada geri durmayacağı açıktır. Kötülüklerle karşı; akli kullanma, Hakk’a yönelme, ahlâkî kötülüğü yenme, acı ve

sıkıntıya rıza göstererek olgunlaşma, iyi bir çevre edinme ve kötülüğü iyilikle yenme O'nun yorumlarından bazılarıdır.

Mevlânâ, kâinatta mevcut olan kötülüğü Allah'ın lütfunun noksanlığı gibi görenlere katılmaz. Çünkü O'na göre, kötülüğü vermesi Allah'ın kemalindedir. Bir ressamın yaptığı güzel yahut çirkin resimler onun sanatındaki ustalığı gösterir. Çirkinliği mükemmel yapan bir ressam için “çirkindir” ya da “beceriksizdir” diyemeyiz, tam tersi bilgisinin büyüklüğünden bahsederiz. Çünkü asıl noksanlık onu yapmayı bilmemesidir. Çevremizdeki kötülükleri bir ayırıcı unsur gibi de algılayabiliriz. Allah her şeyi salt iyi olarak yaratabilirdi ama o zaman iyinin, kötünün; sulhun, savaştan farkı, anlaşılmazdı. Nasıl ki renklerin aslı renksizlikse, her şey zıddıyla açığa çıkar ve bu şekilde de sabırlı, sabırsızdan; korkak, cesurdan; cahil, bilgeden ayrılır. Mevlânâ'nın ilahi takdir için vardığı nihai nokta, bize göre, bu konunun bam telini oluşturur. O'na göre, dikebilene yırtabilir, yani yıkmak daha iyisini yapabilenin en doğal hakkıdır.

Mevlânâ'nın, kötülük hakkındaki ortaya koyduğumuz düşünce ve yorumları, sadece ilmi alanda değil, günlük yaşantımızda da kullanılabilir ve bizi aydınlatabilecek zenginliktedir. İnsanların ahlâkî gelişimini kendine hedef edinmiş bir mutasavvıfın, dünyada varolan kötülüklerle bakışı ve konuyla ilgili önerileri göz ardı edilmemesi gereken hususları kapsamaktadır. Yanlışlıkların ve kötülüklerin toplumları çıkmazlara sürüklediği günümüzde, Mevlânâ'nın yaklaşımı ve hayata bakış açısı hem ufukumuzu açacak, hem de bizlere bir rehber olacak niteliktedir.

KAYNAKLAR

AYDIN, Mehmet, *Din Felsefesi*, Dokuz Eylül Ün. Yayınları, İzmir, 1990.

- , "[Risale-i Nur](http://www.koprudergisi.com/...goster=yazi&yazino=347)'da 'Kötülük' Problemi",
<http://www.koprudergisi.com/...goster=yazi&yazino=347>
(15.05.2010)
- , *İslâm Felsefesi Yazıları*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2000.

AKARSU, Bedia, *Felsefi Terimler Sözlüğü*, Savaş Yayınları, Ankara, 1984.

BİLEN, Osman, "Mevlânâ ve Ahlâkî Kişilik", *Mevlânâ ve İnsan-Sempozyum Bildirileri*- T.D.V. Yayınları, Ankara, 2008.

CAN Şefik, "Mevlânâ'da Peygamber Sevgisi", *IX. Milli Mevlânâ Kongresi, Tebliğler*, S. Ü. Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yay. , Konya, 1997.

CARREL, Alexis, *Başarının Sırları*, (Çev. Refik Özdek) , Yağmur Yayınları, İstanbul, 1991.

CEBECİ, Lütfullah, *Kur'an'da Şer Problemi*, Ankara, Akçağ, 1985.

CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma, İstanbul, 2000.

ÇINAR, Aliye, "Leibniz'de Kötülük Problemi ve Teodise", *Uludağ Ün. İl. Fak. Dergisi*, C. 14, sayı: 1, 2005.

DEMİRCİ, Mehmet, *Mesnevî Hikâyelerinden Dersler*, Vefa yay. , İstanbul, 2009.

DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ank. Vadi yay. 2001.

EL-FARUKİ, İsmail R. , “Ümmetin Varlık Sebebi Üzerine”, (Çev: Osman Bilen), *İslâmiyat*, VIII, (2005) sayı, 2.

EMİROĞLU, İbrahim, *Yanlış Düşünceler Karşısında Mevlânâ*, İnsan yay. , 2.Baskı, İstanbul, 2003.

- , *Sûfi ve Dil*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005, II. Baskı.

- , *Mantık Yanlışları*, Ankara, 2004.

- , Mevlânâ’da Aşkî İfade Etme İmkânı ve Aşk Betimlemeleri, *D. E. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, İzmir, 2009, Sayı. XXVII.

- , “Mevlânâ’nın Hz. Muhammed’e Sevgisi ve Bağlılığı”, *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XVIII, İzmir, 2003, ss. 53-90.

GÜNGÖR, Erol, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken yay. , İstanbul, 1991.

GÜRER, Dilaver, *Peygamberlerin Öyküleri*, İstanbul, 2003.

GRANT, Robert M. , “The Problem of Evil”, *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards, New York, Macmillan Publishing Company, 1967.

GREN, Ronald M. , “Theodicy”, *The Encyclopedia of Religion*, ed., Mircae Eliade, New York, Macmillan Publishing Company, 1987.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1997.

HUME, David, *Din Üstüne*, (Çev. Mete Tunçay), İmge Yayınevi, Ankara, 1995.

IQBAL, Muhammad, *Islam as an Ethical A Political Ideal*, Islamic Book Service, 1988, Lahore, III. Edition.

KONUR, Himmet, “Mevlânâ, Tasavvuf ve Ahlâk”, *Mevlânâ ve İnsan -Sempozyum Bildirileri-*, T.D.V. yay. Ankara, 2008.

Kur'an-ı Kerim Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2005.

KUŞEYRİ, Abdülkerim, *Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyri Risalesi*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1991.

LEİBNİZ, G. Wilhelm, *Theodice (Ya da Tanrı'nın Haklı Kılınması)*, (Çev. Levent Özşar), Biblos yay. İst, 2009.

MADDEN, Edward, “Farklı Açılardan Kötülük Problemi”, (Çev. Sami Şekeroğlu), *Harran Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, Yıl: 14, sayı:21, 2009.

MANAFOV, Rafiz, *John Hick'in Din Felsefesinde Kötülük Problemi ve Teodise*, İz Yay. , İstanbul, 2007.

MEVLÂNÂ, Celaleddîn Rûmî, *Mesnevî*, (Çev. Prof Dr. Adnan Kara İsmailoğlu), Akçağ yay. , Ankara, 2008.

-, *Fîhi Mâ Fih*, (Çev. Meliha Ülkü Anbarcıoğlu), Ataç yay. , III. Baskı, İstanbul, 2009.

-, *Dîvân-ı Kebir*, (Çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

ÖZDEMİR, Metin, *İslâm Düşüncesinde Kötülük Problemi*, İstanbul, Furkan Kitaplığı, 2001.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Mevlânâ ve İnsan*, Yeni Boyut, İstanbul, 1997.

ŞEKEROĞLU, Sami, “Mâtürîdî’de Kötülük Problemi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, Yıl:14, Sayı:21.

SCHİMMELE, Annemarie, *Ben Rüzgârım Sen Ateş*, İstanbul, Ötüken yay. , İst,2005.

TOPALOĞLU, Aydın, *Tanrıtanımazlığın Felsefî Boyutları-Teizm ya da Ateizm*, Furkan Kitaplığı-Kaknüs Yay. , İstanbul, 2001.

TÜRKBEN, Yaşar, “Kötülük Problemi: Gazali-Swinburne Mukayesesi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, Yıl: 14, sayı: 21, 2009.

Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara, 1983, VII. Baskı.

ULAŞ, Sarp Erk, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat yay. , Ankara, 2002.

WERNER, Charles, *Kötülük Problemi*, (çev: Sedat Umran) , Kaknüs yay. İstanbul, 2000.

YARAN, Cafer Sadık, *Kötülük ve Theodise*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.

-, *Richard Swinburne Felsefesinde Teizmin Rasyonelliği*, Etüt Yay, Samsun, 1999.

YASA, Metin, *Tanrı ve Kötülük*, Elis Yayınları, Ankara, 2003.

YILMAZ, H. Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar yay. , İstanbul,1994.

-, *Mevlânâ ve Nefs Eğitimi*, http://akademik.semazen.net/author_cv.php?id=54
(08.01. 2010)

YİTİK, Ali İhsan, “Hint Dinlerinde Kötülük ve Şeytan”, *Milel ve Nihal Dergisi*, sayı:1, (2003).